

**BASRA VE KÛFE EKOLLERİNİN
TERMİNOLOJİ TARTIŞMALARI
-MANSÛB CÛMLE ELEMANLARI ÖRNEĞİNDE-**

Yusuf AKÇAKOCA

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ**

2014

Her hakkı saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Yusuf AKÇAKOCA

BASRA VE KÛFE EKOLLERİNİN
TERMİNOLOJİ TARTIŞMALARI
-MANSÛB CÜMLE ELEMANLARI ÖRNEĞİNDE-

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

ERZURUM-2014

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

27/ 01/ 2014

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum " **BASRA VE KÛFE EKOLLERİNİN TERMİNOLOJİ TARTIŞMALARI -MANSÛB CÜMLE ELEMANLARI ÖRNEĞİNDE-** " adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ ☐ Tezim sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ ☐ Tezimin 3(üç) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

27/ 01/ 2014

Yusuf AKÇAKOCA

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ danışmanlığında, Yusuf AKÇAKOCA tarafından hazırlanan bu çalışma 27 / 01 / 2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Yusuf SANCAK

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 27 / 01/ 2014

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ.....	VII

GİRİŞ

ARAP DİLİ, KELİME ÇEŞİTLERİ VE BAZI İSTİLAHLAR

I. ARAP DİLİNİN TARİHÇESİ	1
II. ARAPÇADA KELİME ÇEŞİTLERİ VE BAZI İSTİLAHLAR.....	3
A. Arapçada Bazı İstilahlar:.....	3
1. Âmil	3
2. Ma‘mûl.....	3
3. İ‘rab... ..	3
4. Mu‘rab.....	3
5. Mebnî.	4
6. Merfu‘	4
7. Mansûb ve nasb.....	4
8. Mecnûr.....	5
9. Meczûm.....	5
10. Umde.....	5
11.Fadla	5
B. Arapçada Kelime ve Cümle.....	6
1. Cümle Yapısı	6
2. İsim ve Özellikleri.....	6
3. İsim Cümlesi	7
4. Fiil ve Özellikleri	7
5. Fiil Cümlesi.....	9
6. Harf ve Özellikleri	9

BİRİNCİ BÖLÜM

NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU

1.1. NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ.....	11
1.2. İLK DÖNEM ÇALIŞMALARI, BASRA VE KÛFE EKOLÜ	19

1.2.1. Basra Dil Ekolü ve Önemli Temsilcileri	19
1.2.1.1. Halîl b. Ahmed.....	20
1.2.1.2. es-Sîbeveyh.....	21
1.2.1.3. el-Ahfeşu'l-Evsât.....	23
1.2.1.4. Ebû Osman el-Mâzini	24
1.2.1.5. el-Muberrid	25
1.2.2. Kûfe Dil Ekolü ve Önemli Temsilcileri	28
1.2.2.1. Ebû Câ'fer er-Ruâsi	29
1.2.2.2. Muâz b. Müslim el-Herrâ	29
1.2.2.3. el-Kisâî.....	30
1.2.2.4. el-Ferrâ.....	32
1.2.2.5. es-Sâ'leb	35

İKİNCİ BÖLÜM

BASRA VE KÛFE EKOLLERİ ARASINDAKİ MANSÛBAT İHTİLÂFLARI

2.1. İHTİLÂFLARIN TEMEL SEBEBLERİ.....	37
2.1.1. Metod Farklılıkları.....	37
2.1.1.1. Semâ Metodu.....	37
2.1.1.2. Kıyas Metodu	38
2.2. İKİ MEZHEP ARASINDA YAŞANMIŞ MÛNÂZARA ÖRNEKLERİ	40
2.2.1. Sibeveyh ile Kisâî Arasında Geçen Mûnazara	40
2.2.2. el-Asmaî ile el-Kisâî Arasında Geçen Mûnâzara	41
2.2.3. el-Asmaî ile el-Kisâî Arasında Geçen Diğer bir Mûnâzara	42
2.2.4. el-Yezîdî ile el-Kisâî Arasında Geçen Mûnazara.....	43
2.2.5. el-Ferrâ ile el-Cermî Arasında Geçen Mûnazara	44
2.2.6. el-Mâzinî ile İbn Sikkît Arasında Geçen Mûnazara	44
2.2.7. el-Mâzinî ile Bazı Kûfelîler Arasında Geçen Mûnazara	45
2.2.8. İhtilafla İlgili Yazılmış Bazı Kitaplar.....	46
2.3. MANSÛBAT METODU VE İSTİLAHINDA İHTİLÂFLAR.....	47
2.3.1. Metod İhtilafları	47
2.3.1.1. İcmâl Metodu ile Taksim.....	47
2.3.1.2. Tafsîl Metodu ile Taksim.....	52

2.3.2. Bazı Tanımlama Farklılıkları	53
2.4. İSTİLAH İHTİLAFLARI	54
2.4.1. Nasb kavramı: (النَّصْبُ)	55
2.4.2. Münâdâ: (المُنَادَى).....	56
2.4.3. İğrâ: (الإِغْرَاءُ).....	56
2.4.4. Şibih bil Mef'ul: (الشَّبِيهَ بِالْمَفْعُولِ)	57
2.4.5. Mef'ûlu Mutlak: (المَفْعُولُ مُطْلَقًا)	57
2.4.6. Zarf: (الظَّرْفُ).....	59
2.4.8. Mef'ûlu Meâh: (المَفْعُولُ مَعَهُ).....	61
2.4.9. Hâl: (الحَالُ)	61
2.4.10. Temyiz: (التَّمْيِيزُ).....	62
2.4.11. La'un-Nâfiye: (لَا النَّافِيَةِ).....	63
2.4.12. Kâne ve Kardeşlerinin Haberi: (خَبَرُ كَانَ وَأَخَوَاتِهَا).....	64
2.4.13. Zanne nin İkinci Mef'ûlü: (الْمَفْعُولُ الثَّانِي لِظَنَّ)	64
2.4.14. Hicaz Ma'sının Haberi: (خَبَرُ مَا الْحِجَازِيَّةِ).....	65
2.4.15. Mukârebe Fiillerinin Haberi: (خَبَرُ أَفْعَالِ الْمُقَارَبَةِ)	65
2.4.16. Nâ't (Sıfat): (النَّعْتُ، الصِّفَةُ).....	66
2.4.17. Atıf: (الْعَطْفُ).....	67
2.4.18. Bedel: (الْبَدَلُ).....	68
2.4.19. Te'kîd (Pekiştirme) (التَّوَكِيدُ)	69
SONUÇ.....	71
KAYNAKÇA	73
ÖZGEÇMİŞ.....	79

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

BASRA VE KÛFE EKOLLERİNİN TERMİNOLOJİ TARTIŞMALARI
-MANSÛB CÜMLE ELEMANLARI ÖRNEĞİNDE-

Yusuf AKÇAKOCA

Danışman: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

2014 – Sayfa: 79 + XIII

Jüri: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ
Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ
Doç. Dr. Yusuf SANCAK

Bu tezin amacı Arap dilbilimcilerine öncülük eden iki önemli ekolden Basra ve Kûfe mektebi temsilcileri arasında mansûbat konusundaki ıstılah farklılıklarını ortaya koymaktır.

Çalışmamız giriş kısmı ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Arap dili tarihi, dilin gelişim süreci, Basra ve Kûfe ekollerinin önemli temsilcileri tanıtılacaktır.

Birinci bölümde İ‘rab olgusu ve ihtilaf mevzusu anlatılacaktır.

İkinci bölümde ise ıstılahta ihtilaf mevzusu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap, İstılah, İhtilaf, Mansûbat.

ABSTRACT
MASTER THESIS

THE TERMINOLOGICAL DISPUTES BETWEEN BASRA AND KUFÉ EKOLÉS
-IN THE EXAMPLE OF THE ELEMENTS OF MANSUB SENTENCES-

Yusuf AKÇAKOCA

Advisor: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

2014, page: 79 + XIII

Jury: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

Assoc. Prof. Dr. Yusuf SANCAK

The purpose of the thesis is to indicate term differences about the elements of mansub sentences between the representatives of Basra and Kufe Schools which are important ecoles leading for Arabian linguists.

Our study consists of an introduction and two sections. In the introduction section, the history of Arabic, the development process of the language and significant representatives of Basra and Kûfe ecoles will be introduced.

In the first section, the fact of İ'rab and the matter of Dispute will be explained.

In the last section, the matter of dispute in the Term will be examined.

Keywords: Arabian, Term, Dispute, Mansubat.

KISALTMALAR

AÜFEF.	: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
AÜSBE.	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AÜSBED.	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
b.	: bin (oğul)
bkz.	: bakınız
DİA.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Ansiklopedisi
DÜİFD.	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı
Nşr.	: Neşreden
OMÜİFD.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
OMÜSBE.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ö.	: Ölümü
s.	: sayfa
sy.	: sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkîk eden
tsz.	: tarihsiz
vb.	: ve bunun gibi
Yay.	: Yayını

ÖNSÖZ

Dil, insanı diğer canlılardan ayıran ölçü, düşünce ve anlamın kalıbı, ilimlerin kendisiyle oluştuğu bir hakikât olduğundan büyük bir öneme sahiptir. Bu öneminden dolayı tarih boyunca dil üzerine çalışmalar yapılmış ve dil hakkında birçok eser yazılmıştır. Bu bağlamda tüm kültür coğrafyalarındaki ilmi bırıanşlar içinde dille ilgili çalışmaların ilk sırada yer aldığını belirtebiliriz.

Aynı şekilde İslâm coğrafyasındaki ilmi çalışmalarda da dile hâkimiyet, ilmin ilk ve vazgeçilmez şartı olarak görülmüştür. Bu bağlamda dille ilgili çalışmaların İslâm'ın tedvin dönemine hatta daha öncesine kadar gittiğini gözlemlemekteyiz. Ayrıca medrese, tekke, dergâh gibi (insanî-islâmî) eğitim-öğretim merkezlerinin, ilim ve irfan taleb eden insanları yetiştirme hususunda, dil tâlimi ve terbiyesine öncelik vermeleri, önemli bir husustur.

Kuşkusuz dili ön plana çıkaran bu yaklaşımın temelinde, dilin düşünce ve anlamla olan ilişkisi yatmaktadır. Tarih boyunca dille ilgili çalışmaların ana gayesinin doğru düşünceye ve anlamaya ulaşma olduğunu söyleyebiliriz. İslâmî ilimlerin teşekkül ettiği dönemde Kur'ân-ı Kerimi anlamak için sarf ve nahiv adıyla dilbilimi kategorilerinin tasnif edildiğini hatırlatmak meseleyi ispat sadedinde faydalı olacaktır.

Bu temel çerçevede, nahiv ilminin oluşum sürecinde Basra, Kûfe, Bağdat ve Endülüs dil ekollerinin oynadığı rolü gözardı etmemek gerekir. Bölgede şekillenen dil ve nahiv çalışmalarına zemin hazırlayan unsurlar, nahiv ekollerinin oluşum sürecini gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla ilk ekoller diyebileceğimiz Basra ve Kûfe ekollerini ve bazı önemli temsilcilerini tanımak Arap dil yöntemlerini kavramak açısından önemlidir.

Temel İslâm bilimlerinin ana malzemesi olan dilbilimini tahlil ederken gözardı edilmemesi gereken önemli bir hususta şudur: Araplar dahi başlangıçta kelime ve kavramları farklı anlayıp farklı değerlendirmiş ve değişik mânalar yüklemişlerdir. Dolayısıyla lafızlarda başlayan bu ihtilaf, mânalara da sirayet etmiş, çeşitli itikâdî ve amelî mezhepleri ortaya çıkarmıştır.

Basra ve Kûfe ekollerinin kelime ve kavram ihtilafları ile ıstılâhi kullanım farklılığı ele alınacaktır. Ortaya çıkacak olan tesbitlerin bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutması düşünülmektedir.

Bu çalışmada ilgi ve anlayışını esirgemeyen, her türlü yardımıyla bizi cesaretlendiren danışman hocam Prof. Dr. İbrahim YILMAZ'a teşekkür ederim. Ayrıca

VIII

görüş ve düşüncelerinden yararlandığım hocalarım Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ, Doç. Dr. Yusuf SANCAK, Doç. Dr. Halil İbrahim TANÇ, Doç. Dr. İsmail DEMİR, Doç. Dr. Mustafa KAYA'ya, diğer hocalarıma, bilgi birikiminden istifade ettiğim değerli arkadaşlarım Fatih ARSLAN ve Mehmet Zeki SERDAROĞLU'na ve ayrıca birçok hususta kendimi yetiştirmeme sebep olan, ilmiyle, fikriyle ve teşvikleriyle daima yanımda olan değerli hocam Abdussamed ÇELEN'e de teşekkür ederim.

Erzurum - 2014

Yusuf AKÇAKOCA

GİRİŞ

ARAP DİLİ, KELİME ÇEŞİTLERİ VE BAZI ISTILAHLAR

Arap coğrafyası İslâm dininin zuhur ettiği bölge olması hasebiyle bir takım gelişmelere sahne olmuştur. Bu gelişmelerin bir bölümü olan dil gelişim sürecini, İslâm dininin kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ile irtibatlandırabiliriz. Bilindiği üzere vahiy Cebrail (a.s.) vasıtası ile Hz. Muhammed (s.a.v.)'e intikal etmiştir. İlerleyen süreçte Kur'ânı anlama isteği özellikle Müslüman Araplar arasında tatlı bir rekabete dönüştü. Farklı alanlarda birçok eser yazıldı. Yazılan bu eserlerin hareket noktası ise dile ilişkin ilimlerdi. Bu arada İslâm fetihleri sebebi ile Arap olmayan milletlerin Müslüman olmaları olaya farklı bir boyut katmıştır. İbadetlerinde Kur'ân-ı Kerîm'i yanlış okuma ve bunun sonucunda yanlış anlamalar meydana gelmiştir. Buna bağlı olarak tahlil, tasnif ve tedvin dönemleri başlamış ve İslâm öncesi Arap topluluğunda var olan panayırlardaki şiir yarışları gibi hararetli tartışmalar fıtraten de buna müsait olmaları sebebi ile devam etmiştir. İlerleyen zamanlarda ilmin yayılması ekol diyebileceğimiz farklı gurupların oluşmasına meydan vermiştir. Bu guruplar arasında Basra, Kûfe, Bağdat, Endülüs gibi mekteplerin yetiştirdiği önemli şahsiyetler ortaya çıkmış ve dil alanında ciddi çalışmalar yapmışlardır.

I. ARAP DİLİNİN TARİHÇESİ

Arapçanın, Sâmi diller ailesi grubuna mensup, eski Mısır dilini de içine alan köklü bir dil olduğu söylenmektedir.¹ Rivayete göre Sâmi diller ailesi de bu adını Hz. Nuh (a.s.)'ın oğlu Sam'dan almıştır. Uzun bir tarihi geçmişe sahip olan Arapça, tarihin en eski dillerinden biridir.² İlk dönemleri bilinmemekle beraber zamanımıza kadar diriliğini ve tazeliğini korumuştur. Bu dilin gramer yapısı yazıya geçmeden çok zaman önce konuşmalarda ve nutuklarda çeşitli yönleriyle belirgin hale gelmişti.³

Arap kabilelerinin kendilerine özgü bir takım lehçeleri bulunmaktadır. Bu kabilelerin lehçelerinin farklı oluşu, onların iletişim kurmalarını zorlaştırmıştır. Dolayısıyla bu durum, Arapları anlaşma sağlamak amacıyla dil birliğini oluşturmaya yönlendirmiştir. Arap halkları, gerek ticaret, gerekse hac münasebetiyle birbirleriyle karşılaştıkları için, kullandıkları lehçeler zamanla kaynaşmıştır. Çeşitli Arap kabileleri,

¹ Nihat, Çetin, M., "Arap" *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1991, 276-309. III, 286.

² Hüseyin Küçükcalay, *Kur'ân Dili Arapça*, İlim Yayıma Cemiyeti Neşr., Konya 1969, s. 73.

³ Mahmut Es'âd Seydişehirli, "Arap Dili", Sad.: Zafer Kızılkı, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX (2009), Sayı 4, s. 164.

Mekke yakınlarında kurulan ‘Ukâz, Zülmecâz, Mecenne, Şihr, Dûmetülcendel, Hecer, Suhâr⁴ vb. gibi panayırlarda bir araya gelip karşılıklı şiirler söylerler, nutuklar atarlar ve fesâhat alanında birbirleriyle yarışırldı. Hutbe ve şiirlerine değer biçip, hangisinin daha kaliteli olduğuna karar verilmesi için hakemler tayin ederlerdi. Bu hakemler, fesâhat ve belâgatin zirvesine ulaşanları belirlerler ve anlamdaş sözcüklerden kulağa hoş gelenleri seçerlerdi. Uygun olmayanları ise terk ederlerdi. Bundan ötürü, şairler ve hatipler, şiirlerinde ve nutuklarında, kullandıkları sözcüklerin, hem fasih, hem de bütün kabileler nezdinde bilinen lafızlar olmasına gayret ederlerdi. Böylece, Arap dili gittikçe fesâhat kazandı, tuhaf ve nâdir kullanılan sözcüklerden arındı.⁵

Arap dili, genel itibariyle Arabistan Yarımadası’nın ortasında ikamet eden bedeviler arasında biçimlenmiştir. Suyûti’ nin aktarımına göre, bu biçimlenme, Mekke civarında bulunan Kureyş kabilesi tarafından ortaya konmuştur. Bütün Arabistan Yarımadası’nın halkı, Mekke’ye gelme konusunda birbirleriyle yarıştıkları için her kabilenin zarafet ve inceliği diğerlerince kabul görmüştür. Mekke ve çevresinde oturan Kureyş kabilesinin dili, bu gelişim sürecinin son noktasına ulaşmıştır. Bu kabile, fesahat ve akıcı anlatımda diğer kabilelerden üstün bir konuma yükselmiştir. Kureyş kabilesi sahilden uzak olduğu için, diğer milletlerle iç içe girmediğinden, diğer kabilelere nazaran telaffuzdaki fesâhat ve saflığını daha çok koruyabilmişti.⁶

İslâmiyet ile beraber Arap dili yeni bir hüviyet kazanmış, Arap lehçelerinin en fasîhi olan Kureyş lehçesi ile inen Kur’ân-ı Kerim, kısa bir zaman içinde dilde bütünlük sağlanmış ve orijinal Arap dilinin günümüze kadar gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Corci Zeydan, “*Arapçadan Habeşçe gibi birçok farklı dil türemiştir. Eğer Kur’ân olmasaydı, Arapça sayısız kollara ayrılırdı.*”⁷ demektedir.

⁴ İbrahim Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum 1997, s. 3.

⁵ Mahmut Es’âd, s. 170

⁶ Mahmut Es’âd, s. 171

⁷ Corci Zeydan, *el-Felsefetü’l-Lugaviyye*, Matbaâtu’l-Kadîs, Beyrut 1886, s. 15.

I. ARAPÇADA KELİME ÇEŞİTLERİ VE BAZI ISTİLAHLAR

A. Arapçada Bazı İstilahlar:

Dilbilimi çalışmalarının vazgeçilmezi olan ıstılah kavramlarını anlamadan ihtilaf mevzusunu anlamak mümkün değildir, bu nedenle önemli bazı kavramların tanıtılmasını uygun gördük.

1. Âmil:

Âmil cümlede irab yönünden başka bir kelimeyi etkileyen etkendir. Örnek:

كَتَبَ عَلِيٌّ دَرْسَهُ (Ali dersini yazdı) Ali ve ders kelimelerini merfu‘ ve mansûb kılan âmil (etken) كَتَبَ fiilidir.

2. Ma‘mûl:

Ma‘mul, cümlede i‘rab yönünden başka bir kelimedenden etkilenendir. Örnek: كَتَبَ

كَتَبَ عَلِيٌّ دَرْسَهُ (Ali dersini yazdı) Ali ve ders kelimelerinin merfu‘ ve mansûb olması كَتَبَ fiilinin etkisiyledir. Dolayısıyla كَتَبَ fiili âmil عَلِيٌّ ve دَرْسٌ kelimeleri ise ma‘muldür.

3. İ‘rab:

Âmillerin değişmesiyle kelimelerin sonunun değişmesidir.⁸ Örnek: كَتَبَ عَلِيٌّ

كَتَبَ عَلِيٌّ “Ali dersini yazdı.” Ali ve ders, kelimelerinin sonlarının merfu‘ ve mansûb olma durumuna i‘rab denir.

4. Mu‘rab:

Mu‘rab âmillerin değişmesiyle sonu değişebilen kelimelerdir.⁹

Örnekler: وَمَرَرْتُ بِزَيْدٍ “Zeydi gördüm” رَأَيْتُ زَيْدًا “Zeyd bana geldi” جَاءَنِي زَيْدٌ

“Zeyd’e uğradım”. Görüldüğü gibi Zeyd kelimesinin sonu, üç örnekte merfu‘, mansûb ve mecrûr olarak değişmiştir. Bu gibi değişken kelimelere mu‘rab denir.

⁸ Muhammed b. Abdurrahim b. Hüseyin el- Ömerî, el-Mîlanî, *Şerhu’l-Muğnî*, Mektebetu Seyda, Diyarbakır 2011, s. 17.

⁹ el-Mîlanî, s. 15.

5. Mebnî:

Âmillerin değişmesiyle sonu değişmeyen kelimelerdir.

Örnekler: مَرَرْتُ بِهَذَا “Buna” رَأَيْتُ هَذَا “Bunu gördüm” جَاءَنِي هَذَا “Bu bana geldi”

uğradım.” Görüldüğü gibi işaret ismi olan “Bu” kelimesi üç ayrı i‘rab konumunda gelmesine rağmen sonu değişmemiştir. Bunun gibi sonu değişmeyen kelimelere mebnî denir.

6. Merfu‘:

Fâilin alâmetini taşıyandır, fâilin alâmeti ise ref‘tır.¹⁰ كَتَبَ زَيْدٌ (Zeyd yazdı.)

Görüldüğü üzere Zeyd kelimesi fâildir ve dolayısıyla merfû’dur.

Bilinmelidir ki merfû’, mansûb, mecrûr ve meczûm kavramları konum bildiren kavramlardır. Yani konum itibarı ile merfû’ mansûb, mecrûr veya meczûmdurlar. Nitekim bu konumlar bazen hareke ile bazen harflerle bazende hazifle olur ve bu konumlar zâhir (açık) olabildiği gibi mukadder (takdiri) veya mahallen (manen) de olabilirler.

7. Mansûb ve nasb:

Mansûb mef‘ûl’ün alâmetini taşıyandır, mef‘ûl’ün alâmeti ise nasb’tır.¹¹

كَتَبَ عَلِيٌّ دَرْسَهُ (Ali dersini yazdı.) Nesne konumundaki دَرْسَ kelimesi mef‘ûl’dür ve mansûb’dur.

Nasb Müsnedun ileyh ve tabi’lerinin, Mecrûr ve tabi’lerinin dışındakilerinin i‘rabıdır. Dolayısıyla mef‘ûlu bih, münâdâ, ihtisâs, iğrâ, tahzîr, zanne fiilinin her iki mef‘ulü, e‘leme fiili’nin mef‘ulleri, şibih bi’l-mef‘uller, cerrin düşmesiyle mansûb olanlar (nez‘ul-hafid), mef‘ul’u mutlak, zarfu zaman, zarfu mekân, mef‘ul li eclih, mef‘ulu meâh, hâl, temyîz, müstesna, inne ve kardeşlerinin ismi, cinsi nefyeden lâ’nın ismi, Kâne ve kardeşlerinin haberi, Leyse’ye benzeyen harflerin haberi, Kâne’nin haberine kıyâsen nahivcilerin nasb kabul ettikleri fiil cümlesi olan kâde’nin haberi ve tevâbi’leri (yani mansûb olan atfı beyan, mansûb olan sıfat, mansûb olan te’kid, mansûb olan bedel, mansûblardan birine atfı harfleriyle bağlanan mansûblardır) mansûb öğeler olarak kabul edebilmiştir.

¹⁰ el-Mîlanî, s. 28.

¹¹ el-Mîlanî, s. 39.

8. Mecerûr:

Muzâfun ileyh' in alametini taşıyandır, muzafun ileyh' in alâmeti ise cerr'dir.¹²

"رَأَيْتُ غُلَامَ زَيْدٍ" (Zeydin hizmetçisini gördüm) tamlayan konumundaki زَيْد muzâfun ileyh'tir ve mecrûr dur. Harfî cerden sonra gelen ve muzâfun ileyh olarak gelen isimlerin i'rabıdır.

9. Meczûm:

Meczûm cezim sebeplerinden biri ile cezm edilendir.

İ'rab alametleri olarak nitelendirdiğimiz ref', nasb, cer ve cezm halleri bazen hareke ile bazen harf ile bazen de hazif ile olur. Meselâ نَجَّحَ الْمُسْلِمُونَ "Müslümanlar kurtuldular" الْمُسْلِمُونَ kelimesi fâil'dir ve ref' alameti vav harfidir. جَاءَ زَيْدٌ "zeyd geldi" زيد kelimesi fâil'dir, ref' alameti ise zamme' harekesidir. لَمْ يَقْضِ الْقَاضِي بِالْحَقِّ "Kadı hak ile hükmetmedi." Aslı لَمْ يَقْضِ olan يَقْضِي fiil ile cezm edilmiştir, cezim alâmeti ise illet harfî olan son harfîn hazfî'(düşmesi) dir. Cezim alâmeti bâzen sükûn ile yani harekenin hazfî ile bazen son harfîn düşmesi ile bazende nûn'un düşmesi ile olur.

10. Umde:

Cümlelerin aslî öğeleridirler özne ve yüklem gibi, cümlede eksik olduklarında cümlelerin anlamı bozulur. زَيْدٌ قَائِمٌ "Zeyd ayaktadır" زَيْدٌ قَائِمٌ kelimeleri mübtedâ ve haberi oluşturmaktadır, şayet heriki kelimedenden birisi cümleden atılırsa mâna bozulur, yani heriki kelimedede 'umde'dir.

11. Fadla:

Fadla aslî öğelerin dışında kalanlardır, cümlede eksik olduklarında cümlelerin anlamı bozulmaz.¹³ Bu tanımı ilk kullananlardan biri el-Muberrid'dir. Hâl, zarf ve masdar örneklerini verir ve cümlede fiil failsiz olmaz, bu sebeple fiil ve fail ikiside umdedir, birbirilerine lazımdırlar; ancak hâl, zarf ve masdar olmasada cümlelerin manası

¹² el-Mîlanî, s. 64

¹³ el-Cevherî, es-Sihâh, فَضْلَةٌ kelimesi.

bozulmaz, dolayısıyla bunların fadla olduğunu söylemektedir.¹⁴ "رَأَيْتُ غُلَامَ زَيْدٍ قَائِمًا"

(Zeydin hizmetçisini ayakta iken gördüm.) Ayakta iken mânasını karşılayan قَائِمًا kelimesi hâl'dir, cümleden çıkarıldığında anlamda birtakım eksilmeler olsada cümle olmaktan çıkmaz.

B. Arapçada Kelime ve Cümle:

1. Cümle Yapısı

Arapça metinler tahlil edilirken dikkat edilmesi gereken en önemli husus cümleyi oluşturan kelimeleri tanımak ve Arapça kavramların terim mânalarını bilmektir. Burada bazı kavramların anlamları ve örnekleri verilecektir. İsim cümlesindeki mübtedâ ve haberi, fiil cümlesindeki fiil, fâil ve mef'ûl gibi öğelerin bilinmesi konuyu dahada anlaşılır kılacaktır.

Cümlelerin en küçük parçasına kelime denir, kelime isim, fiil ve harf olmak üzere üç çeşittir.

2. İsim ve Özellikleri:

Zamana bağlı olmadan kendi başına anlam ifade eden kelimelerdir.¹⁵ Örnek : خَالِدٌ

الشَّجَرَةُ, الْفَرَسُ, Halit, at ve ağaç gibi, görüldüğü gibi her bir kelimenin kendine özgü birer anlamı vardır.

İsmin özellikleri:

a- Mecrûr olabilirler, "اللَّهُ آمَنْتُ بِاللَّهِ" kelimesi bâ harfî ile mecrûr kılınmıştır.

b- Tenvin alabilirler, "كَرِيمٌ" kelimesi tenvin almıştır.

c- Nida harfinden sonra gelebilirler, "يَا أَيُّهَا النَّاسُ" kelimesi nida harfi

olan yâ'dan sonra gelmiştir ve münâda (çağrılan) olmuştur.

¹⁴el-Muberrid, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, *el-Muktadab*, (V), (3. Baskı), thk.: Muhammed Abdulhâlık Adîme, İhyau't-Turâs el-İslâmî, Kâhire 1994, III, 116.

¹⁵ el-Galâyînî Mustafa b. Muhammed Selim, *Câmiû'd-Durûsi'l-Ârabiyye*, (I. Baskı), Dâru's-Şarki'l-'Arabî, Beyrut 2006, s. 18.

d- ال takısını kabul edebilirler, "فَرَسٌ" kelimesi elif lam takısı almış ve ma' rife olmuştur.

e- Müsnedun ileyh (özne) olabilirler. قُمْتُ tu fâil konumundadır.

3. İsim Cümlesi:

İsim ile başlayan cümledir.

زَيْدٌ قَائِمٌ "Zeyd ayaktadır" زَيْدٌ mübtedâ قَائِمٌ haber dir. Görüldüğü gibi cümle Zeyd ismi ile başlamıştır.

4. Fiil ve Özellikleri:

Zamana bağlı olarak kendi başına anlam ifade eden kelimedir.¹⁶ Üç çeşit zaman vardır. Mâzi, hâl ve istikbal.

Mâzi: geçmiş zaman, Hâl: şimdiki zaman, İstikbal: gelecek zaman demektir.

Fiilin özellikleri:

a- Sonuna fâiliyet tâ (ت)'sını alması: قُمْتُ "Kalktım" gibi.

b- Sonuna te'nîs tâ (ت)'sının bitişebilmesi: قَامَتْ "(O bayan) Kalktı."

c- Sonuna muhataba yâ (ي)'sının bitişmesi: قُومِي "(Sen bayan) kalk."

d- Başına (كُنْ، سَوْفَ، لَمْ، لَمَّا، إِنْ، أَنْ، لَنْ) gibi edatlardan birisinin gelmesi.

e- Sonuna te'kid nûn'larından birisinin bitişmesi: اسْعَيْنِ "Kesinlikle koş."

Ayrıca fiilin sonuna tenvin, başına da harf-i cer ve harf-i ta'rif (ال), gelmez. Fiil, muzaf veya muzâfun ileyh de olmaz.

Fiiller mâzi, muzarı' ve emir olmak üzere üç kısma ayrılır.

a) Mâzi:

Konuşma zamanından önceki bir zamanda meydana gelen eylem ve oluşları bildiren fiildir.¹⁷ أَكَلَ "yedi/yemiş", شَرِبَ "içti/içmiş"¹⁸ كَتَبَ "yazdı/yazmış", قَرَأَ

¹⁶ el-Galâyînî, s. 20.

“okudu/okumuş.”¹⁹ gibi. Mâzî fiilin ayırıcı özelliği sonuna fâil tâ’sı ve sakın te’nis tâ’sı bitişebilmesidir.²⁰

كُتِبَ ، كَتَبَ ، كَتَبْتُ Bu örneklerde mâzî fiil, fâil tâ (ت)’sı almıştır. كُتِبَ

örneğinde ise mâzî fiil, sakın te’nis tâ (ت)’sı almıştır.²¹

b) Muzâri:

Konuşma zamanında veya sonrasında meydana gelen eylem ve oluşları bildiren fiildir.²² Muzâri fiil, mâzî fiilin başına muzaraat harflerinden birini getirmek suretiyle mâzî fiilden türetilir.²³ يَكْتُبُ “yazıyor/yazar/yazacak”, يَفْرَأُ “okuyor, okur, yazacak.”²⁴

Muzâri fiilin alâmetleri şunlardır:

1) Muzâri fiilinin başına, nevâsıb ve cevâzım yani fiili muzâriyi nasb eden ve cezmeden edatlardan biri gelebilir. لَنْ يَكْتُبَ “yazmayacak”, لَمْ يَكْتُبْ “yazmadı”²⁵ gibi.

2) Fiil-i muzârinin başında ت، ي، ن، أ، ن، ي، ت olan muzaraat harflerinden birinin bulunması gerekir.²⁶

3) Fiil-i muzârinin başına (س) ve (سَوْفَ) edatları gelebilir. سَيَكْتُبُ “yakında yazacak,” سَوْفَ يَكْتُبُ “ileride yazacak” gibi.²⁷

¹⁷ Mehmed Zihni Efendi, *el-Muntahab ve'l- Muktabad fî Kavâidi's-Sarf ve'n-Nahv*, (I-II), (5. Baskı), Marifet Yay., İstanbul 2008, I, 486; Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, (9. Baskı), İFAV. Yay., İstanbul 2010, s. 110.

¹⁸ Ahmed el-Hamlâvî, *Şeze'l-Urf' fî Fenni's-Sarf*, Thk.: Arfân Matracî, Müessesetu'l-Kutub es-Sekâfiyye, Beyrut tsz, s. 25.

¹⁹ Mehmed Zihni, I, 486.

²⁰ Ebû Mumammed Abdullah Cemâluddîn b. Hişâm el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik İlâ Elfiyyeti İbn Malik*. thk.: Muhammed Muhyiddin Abdulmecîd, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut tsz, I, 50.

²¹ Hulusi Kılıç, *Arapça Dibilgisi Sarf*, Rağbet Yay., İstanbul 2005, s. 41.

²² el-Hamlâvî, s. 25.

²³ İbn Hâcib, Cemâluddîn Ebû Amr Osmân b. Ömer, *eş-Şâfiye fî İlmi't-Tasrîf* (1. Baskı) Thk.: Dervîş el-Cüveydî, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2008, s. 20.

²⁴ el-Hamlâvî, s. 25.

²⁵ Kılıç, s. 43.

²⁶ Mustafa Temûm, Hafnî b. Nâsîf, Muhammed b. Sâlih, Muhammed b. Diyâb, *ed-Durûsu'n-Nahviyye*, (1. Baskı), Dâru'l-Beyrûtî, Dımaşk 2007, s. 17.

²⁷ Kılıç, s. 43.

c) Emir:

Emir, muhatabtan bir şeyin yapılmasını istemektir.²⁸ اِجْتَهِدْ “çalış,” gibi.²⁹

Emir fiilinin özellikleri şunlardır:

1) Sonuna te’kîd nûn’u (تُونُ التَّوَكِيدِ) alması: Ancak te’kîd nûn’u alan fiilin, emir fiili olması için istek (talep) anlamını ifade etmesi gerekir.³⁰

اِجْتَهِدْ “muḥakkak git.”³¹ اِذْهَبْ “muḥakkak ki yaz,” اُكْتُبْ “muḥakkak ki yaz,” Bu örneklerde emir fiili te’kid nûn’u almıştır.

2) Sonuna muhataba yâ’sı (ي) bitişi. Bu durumda da muhataba yâ’sı (ي) alan fiilin emir fiili olması için istek taleb anlamını ifade etmesi gerekir.³²

اِجْتَهِدِي “sen bayan çalış.”³³ Görüldüğü gibi burada emir fiil-i sonuna muhataba yâ’sı (ي) almıştır.

5. Fiil Cümlesi:

Fiil ile başlayan cümledir.

كَتَبَ زَيْدٌ “Zeyd yazdı” كَتَبَ fiil (yüklem) زَيْدٌ fail (özne)dir, fiil ile başladığından bu gibi cümlelere fiil cümlesi denir.

6. Harf ve Özellikleri:

Harf sözlükte bir şeyin ucu, keskin yüzü ve kenarı anlamına gelir.³⁴ İstilahta ise tek başına her hangi bir anlam ifade etmeyen ancak bir anlam ifade edebilmesi için başka kelimelere ihtiyaç duyan kelimedir.³⁵ Harf kullanım maksadına göre söze yeni bir anlam kazandırır. Dolayısıyla harf cümlelerin önemli bir yapı taşıdır.³⁶

²⁸ Kılıç, s. 46.

²⁹ el-Hamlâvî, s. 26.

³⁰ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Malik*, I, 50.

³¹ Abduhu'r-Râcihi, *et-Tatbiku's-Sarfî*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 2009, s. 58.

³² el-Hamlâvî, s. 26.

³³ el-Hamlâvî, s. 26.

³⁴ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 2012.

³⁵ el-Câmî, Abdurrahman, “Molla Câmî, el-Fevâidü'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye” Salah Bilici Kitabevi. İstanbul tsz, s. 8.

³⁶ Sevinç, Resul, *Arapçada Cümle Yapısı*, (1.Baskı), Ensar Yay., İstanbul 2007, s. 111.

“yoksa”³⁷ أم “den,dan” مِنْ “gibi” ك

başına kullanıldığında hiçbir anlam ifade etmezler. Bunlar ancak diğer kelime çeşidi olan isim veya fiillerle kullanıldığında bir anlam ifade edebilirler. Harflerin en önemli özelliği, isim ve fiillerden farklı olmasıdır. Diğer bir deyişle harfler, isim ve fiillere özgü hiçbir özelliği almazlar.³⁸

Bu açıklamalarla yetinip, birinci bölümde tezimizin ana konusunu ilgilendiren Basra, Kûfe ekolleri ve önemli temsilcileri tanıtılmaya çalışılacaktır.

³⁷ Çörtü, s. 80.

³⁸ İbn Hişâm, *Şerhu-Katri'n-Nedâ*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2011, s. 28.

BİRİNCİ BÖLÜM

NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU

1.1. NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Nahiv kelimesi, sözlükte nehâ (نَهَا), kökünden gelmiş isim ve zarf olarak kullanılan bir kelimedir³⁹, “yön, yol, kasıt, yöntem, tarz ve metot” gibi anlamlara gelir. Ancak mastar kullanımı daha yaygın olup, “yönelmek, kastetmek, meyletmek”, anlamlarına gelir.⁴⁰

Nahiv kelimesi hakkında çeşitli tarifler yapılmıştır. el-Cevheri (ö.393/1003), bu kelimenin, terim anlamını verirken “*Arap kelimelerinin i‘rabı*” olarak izah etmektedir.⁴¹

İbn Cinni (ö.392/1001) ise, “Nahiv” kelimesinin نَحْوْتُ نَحْوًا (bir yere yöneldim) örneğinde olduğu gibi “yönelmek” anlamında kullanıldığını belirttikten sonra bu tür bir yönelişin bir ilim dalına hasredilmiş olduğunu söyler ve ıstılah manasını “*Tesniye, cem‘, ismi tasgîr, izâfet, nispet, terkip vb. gibi durumlarda irabı kullanarak Arap kelimelerinin bir kısmına yönelmek demektir. Bunu yapmaktaki gaye ise, Arap olmayanların bunu öğrenerek, aslen her ne kadar Arap olmasalar bile fasih bir dille Araplara katılmalarını sağlamaktır.*”⁴² şeklinde açıklar.

Muhammed b. Yahya b. Hişam el-Hadrâvi el-Hazrecî (ö.646/1248) nahiv ilmini “*nahiv Arap dilindeki kelimelerin ve sonlarının değişmesinde ölçüyü bilmektir.*”⁴³ şeklinde tanımlar.

İbn ‘Uşfur ‘Ali b. el-Muvaffak el-İşbilî (ö.669/1270) de nahiv ilmini “*Arapçanın cümle yapısının inceden inceye araştırılmasıyla tespit edilen ve cümleyi bütün unsurları ile tanıtan ölçülü bir ilimdir.*”⁴⁴

Nahiv ilmi, cümlelerin doğruluğunu belirleyen hassas bir kıyas ilmidir. Cümle yapılarını analiz etmede, maksadı anlamada kişiye yardımcı olan bir araçtır. Bu açıdan

³⁹ İbn Manzûr el-Mısırî Ebû’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu’l-‘Arab*, (I-XV) Dâru’s-Sadr, Beyrut tsz, IVX, 76.

⁴⁰ el-Cevherî Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, *Tâcu’l-Luğa ve Şihâhu’l-Arabiyye*, Thk.: Ahmed Abdulğafur Attar, (I-VI), (4. Baskı), Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut 1990, III, 1146.

⁴¹ el-Cevherî, VI, 2504.

⁴² İbn Cinnî Ebu’l-Feth ‘Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, (I-II) thk.: Muhammed Ali en-Neccar, Dâru’l-Hüdâ li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr., Beyrut 1952, I, 34.

⁴³ es-Suyûtî, Celâluddin b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fî İlmi Usûli’n-Nahv*, thk.: Muhammed Süleyman Yâkut, Dâru’l-Marife el-Câmiâ, İskenderiye 2006, s. 7.

⁴⁴ es-Suyûtî, s. 7.

temel olması itibariyle ve kendisine duyulan ihtiyaçtan dolayı dil biliminin önemli bir kısmıdır.

Nahiv ıstılah açısından ilk dönem itibariyle hem morfoloji hem de sentaksı içine alan bir anlamda kullanılmış olsa da, VIII./IX. yüzyıldan sonra morfoloji, sarf adı altında müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir. Daha çok gramerin sentaks kısmını ifade eden nahiv ilmi ise; cümlelerin doğruluğunu tespit eden bir kıyas ilmi olmasının yanı sıra, ifadelerin analizine, konuşan kişinin kastettiği anlamın eksiksiz anlaşılmasına yardımcı olur.⁴⁵

Anlatıldığına göre Halife Ali b. Ebu Tâlip (ö.41/661), nahvin kurucusu olarak kabul edilen Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö.67/686)'ye gramerde yapılması uygun olacak taksimat hakkında bilgi verir ve ilave eder: ^{أَنْح} “bu yolda yürü!”. Bundan dolayı bu yeni ilim, nahiv adını alır.⁴⁶

es-Suyûtî, Kur’ân-ı Kerîm’i tefsir edebilmek için müfesssîrin ihtiyaç duyacağı ilimleri sayarken bunların içerisinde nahiv ilminin önemini şöyle dile getirmektedir: *“İ’rap ta müşterek müfredâtın açıklanabilmesi için dilin bilinmesi gerekir; zîra i’rabın değişmesi ile mânalarda değişir. O halde i’rabın üzerinde kurulmuş terkiplerden maksadın ne olduğunu anlamak için i’rabı bütün yönleriyle bilmek kaçınılmaz olur.”*⁴⁷

Abdulkâhir el-Cürcânî (ö.471/1078) ise yaşamış olduğu asırda cereyan eden tartışmalara değinirken, *“Bazı ilim adamlarının nahivden uzak durmaları yaptıklarının en kötüsüdür.”* diyerek bu ilmi küçümseyenleri ağır bir dille eleştirmiştir. zîra Kur’an-Kerim’i anlamının ve mânalarını kavramanın nahivle mümkün olacağını ifade etmektedir. Kelimelerin ve mânalarının anahtarı durumunda olan nahiv ilmi olmadığı sürece mânanın kilitli kalacağını, sözün doğru veya yanlış olduğunun ancak nahiv ilmiyle bilineceğini beyân etmiştir.⁴⁸

Araplar ilk devirlerden itibaren dillerini yazılı hale getirememişlerdi. Onlar arasında okuma yazma oranı düşük olduğu için, sözlü anlatım geleneği çok daha yaygındı. Şairler bile şiirlerini sözlü olarak söylerler, onların söyledikleri bu şiirleri yanlarında bulunan “râvî” denilen kimseler ezberleyerek halk arasında yayarlardı.

⁴⁵ Selami Bakırcı ve Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, AÜFEF. Yay., Erzurum 2001, s. 16.

⁴⁶ Saîd el-Afgânî, *Min Tarihi’n-Nahv*, Dâru’l-Fikr, Beyrut tsz., s. 27.

⁴⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, thk.: Ahmed b. Ali, Dâru’l-Hadis, Kâhire 2006, IV, 213.

⁴⁸ Abdulkâhir Cürcânî, *Delâilu’l-İ’câz fî ‘İlmi’l-Me’ânî*, (Nşr.: M. Reşit Rıza), el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut 2011, s. 86.

Araplar ister hadarî (yerleşik) isterse bedevî (göçebe) olsun kuşaktan kuşağa aktardıkları konuşma melekesi sayesinde dillerini bozmadan, koruyabilmişlerdir. Böylece Arap dili nesilden nesile aktarılan bir sözlü dil ve edebiyat şekli almıştır.

Bu durum İslâmiyet'in ilk yıllarına kadar böylece devam etmiştir. Ancak daha sonra meydana gelen bazı sebeplerden dolayı Arap dilinde “Lahn”⁴⁹ (hata) meselesi ortaya çıkmıştır. Dil hatalarının Hz. Peygamber (s.a.v.) hayattayken başlamış olduğu söylenmektedir. Bir sahabe Hz. Peygamberin (s.a.v.) huzurunda lahn yapmış, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): *“kardeşinizin dilini düzeltin. Çünkü o dil hatası yapmıştır.”* buyurmuştur.⁵⁰ Hz. Peygamberin (s.a.v.) devrinde lahn'ın bizzat bu isimle bilindiğine es-Suyûtî (ö.911/1505) şu hadisle işaret etmektedir. *“Ben Kureyş’ tenim benu Sad kabilesi içinde yetiştim ve ben asla lahn yapmam.”*⁵¹

Hz. Peygamberin (s.a.v.) döneminde söz konusu olan lahn meselesi daha sonraki dönemlerde fazlaca gündeme gelmeye başlamıştır. İlk halife Hz. Ebu Bekir (r.a.), elbise satan birisinin yanına uğrayıp *“bunu satar mısın”* diye sorunca adamın *لَا عَافَاكَ اللَّهُ* *“hayır, satmıyorum Allah iyiliğini versin”* diyeceği yerde,

لَا عَافَاكَ اللَّهُ *“Allah iyiliğini vermesin”* şeklinde cevap vermesi üzerine Hz. Ebu Bekir (r.a.)

لَا عَافَاكَ اللَّهُ *“şeklinde desene”* diyerek konuşmasında hata yaptığını belirtmiştir.⁵² Yine Hz. Ebu

Bekir (r.a.) lahn'ın zarârına dikkat çekmek amacıyla şöyle demiştir: *“Bazı kelimeleri hafız ederek okumam lahn ederek okumamdan daha iyidir.”*⁵³

İbn Cinnî (ö.392/1001)' nin rivayet ettiğine göre, Hz. Ömer'e valilik yapan Ebu Mûsa el-Eş'arî (ö. 42/662–63) ona, içinde lahn bulunan bir mektup gönderdi. Bu mektup yanlış olarak *مِنْ أَبِى مُوسَى الْأَشْعَرِي* diye başlıyordu. Bunun üzerine Hz. Ömer,

⁴⁹ Lahn “لُحْنٌ”, sözlükte dilbigisi hatası, i'rab hatası, okuyuşta yapılan hata, üstü kapalı konuşmak anlamlarına gelmektedir. Terim anlamı ise, konuşurken veya okurken yapılan nahiv hatası demektir. Bkz.: Cevherî, VI/2193; İbn Manzûr, XII, 256.

⁵⁰ Muhammed et-Tantavî, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhat*, (2.baskı) Dâru'l-Meârif, Kâhire 1995, s. 16; Şevkî Dayf, *Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l Meârif, Kâhire 1968, s. 11.

⁵¹ es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlu'd-Dîn Abdurrahman, *el-Câmi'us-Sağîr fî Ehadisi'l-Beşîr ve'n-Nezîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, I, 232.

⁵² Nâyif Ma'ruf, *el-Edebu'l-İslamî fî Ahdi'n-Nubuvve ve'l-Hilafeti'r-Râşidîn*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1990, s. 165.

⁵³ et-Tantavî, s. 16.

Ebu Mûsa'ya “*kâtibini kamçıla*” diyerek hatanın vehâmetine işaret etmiştir.⁵⁴ Kaynaklarda Hz. Ömer kötü ok atıp isabet kaydettiremeyen bir topluluğa rastlayıp “*fena atıyorsunuz*” demiş. Kendisine “*biz yeni öğrenen bir topluluğuz*” anlamında نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمِينَ diye, cevap verince Hz. Ömer öfkelenerek: “*Allaha yemin ederim ki dilinizdeki hatanız bana okçuluktaki hatanızdan daha ağır geldi.*”⁵⁵ ve “*ben Allah'ın resulünden işittim ki Allah dilini ıslah edene merhamet eder.*”⁵⁶ dediği zikredilir.

Hz. Peygamberin (s.a.v.) döneminde var olduğu bilinen dil hataları daha sonraki dönemlerde de giderek artmıştır. Hz. Ömer (r.a.) döneminde başlayan, Emevîler ve Abbâsiler dönemine kadar süren fetih harekâtları sonucu Arapların, farklı din, dil ve kültürlere mensup milletlerle karşılaşması ve bunların birçoklarının İslâm'a girip Kur'ân okuma ve Arapça konuşma gayreti içinde olması dilde bozulmaları arttırmıştır.

Nitekin ibn Haldûn (ö.808/1406), bu durumu şu şekilde açıklar: “düzgün arapça konuşamayan diğer milletlerden olanları işite işite gerçek araplarda da dil bozulması oluşmuştur.”⁵⁷ Konuşma dilinin yanı sıra Kur'ân-ı Kerim okurken dahi yanlış okumaların ortaya çıkması, sadece halkta değil, Haccac b. Yusuf (ö.96/714), Velid b. Abdulmelik vb. hitabet ve fesâhatlarıyla meşhur şahsiyetlerin okuyuşlarında da var olduğu rivâyet edilmiştir.⁵⁸ Hatta bir zamanlar fasih Arapça öğrenmek için yolculuk yapılan çöl kabilelerinde dahi dil yanlışlıklarının var olduğu gerçeği görünmeye başladı. el-Cahiz (ö.255/868), çölde ilk lahnin هَذِهِ عَصَائِي cümlesinin olduğunu, doğrusunun هَذِهِ عَصَائِي olması gerektiğini nakleder.⁵⁹

Bütün bu gelişmeler neticesinde özellikle Kur'ân-ı Kerimi böyle yanlışlıklardan korumak ve Arap olmayanların, bu dili Araplar gibi okuyup anlayabilmelerini sağlamak amacıyla Arap dilinin kaidelerinin tespit edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Nahiv ilminin ilk kurucusu kim olduğu hususu, âlimler tarafından ihtilafli bir konu olmasıyla beraber ekseriyetin kanaatine göre Ebû'l-Esved ed-Duelî'(ö.69/689)

⁵⁴ et-Tantavî, s. 17; Şevkî Dayf, s. 11.

⁵⁵ et-Tantavî, s. 16; Şevki Dayf s. 9

⁵⁶ el-Afgânî, s. 9.

⁵⁷ İbn Haldûn Abdurrahman, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2009. s. 469.

⁵⁸ Şevkî Dayf, s. 12.

⁵⁹ et-Tantavî, s. 18

dir.⁶⁰ Bununla birlikte bazılarına göre nahiv ilminin ilk müessisi Hz. Ali (r.a)'dir. Nitekim İbnu'l-Enbârî (ö.577/1181), Ebu'l-Esved ed-Duelî'den şöyle bir rivayet nakletmektedir: *“Müminlerin Emiri Ali b. Ebu Talip'in yanına gittim ve onun elinde bir kâğıt parçası olduğunu görerek: “Ey mü'minlerin emîri, buda nedir?” diye sordum. Hz. Ali: “Ben insanların konuşmaları üzerine derin derin düşündüm ve Arap olmayan unsurların karışmasıyla dilin bozulmuş olduğunu fark ederek, onların müracaat edecekleri bir takım kurallar ortaya koymaya çalıştım.” diyerek kâğıdı bana verdi. Bu kâğıt parçasında, “kelam; isim, fiil ve harftir. İsim müsemmadan haber veren şeydir. Fiil kendisi ile haber verilen şeydir. Harf ise bir anlam için gelmektedir.” yazılıydı.” Bana dedi ki : “Bu metodu takip et! ve kendi fikirlerini de buna ilave et! Ey Eba Esved bil ki isim üç kısımdır; zahir isim, zamir isim ve zahir ve zamir olmayan isim.” Bundan sonra atıf ve sıfat baplarını, sonra da taaccup babını ve istifham babını yazdım, inne ve kardeşlerinin babına gelince, bunu Hz. Ali'ye sordum لَكِنَّ ‘yi de yazmamı söyledi. Her yazdığım babı kendisine sunuyordum. O da bana: مَا أَحْسَنَ هَذَا النُّحُوِّ الَّذِي قَدْ نَحَوْتُ ‘*takip ettiğin bu yol ne güzeldir*” derdi.”⁶¹ Rivayete göre Hz. Ali'yi bu işe sevk eden şey ise bir bedevinin لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ⁶² âyetinde ki son kelimeyi الْخَاطِئِينَ şeklinde okumasıdır.⁶³*

Bazı dilbilimciler, nahiv ilminin ilk kurucusunun Nasr b. Asım el-Leysi (ö.89/708)'olduğunu bazıları da Abdurrahman b. Hürmüz (ö.117/735)' olduğunu iddia etmiş olsalar da,⁶⁴ isabetli bir görüş olmadığı kanaatındayız.

Mütekaddimden olan bazı âlimler, nahiv ilminin kurucusunun Ebû'l-Esved ed-Dueli olduğunda ve onun nahiv ilminin temel prensiplerini Hz. Ali'den aldığını hususunda neredeyse icma vardır, demişlerdir.⁶⁵

Hatta Şevki Dayf Hz. Ali'nin devlet işleri ile ve önemli savaşlarla meşgul olduğunu, nahiv tesisinin ise tam bir boşluk ve sükûnete ihtiyaç, duyduğunu belirterek

⁶⁰ Şevkî Dayf, s. 13.

⁶¹ et-Tantavî, s. 24; Şevkî Dayf, s. 13-14; İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemalu'd-Dîn Abdurrahman b. Muhammed'ul-Enbârî *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, thk.; Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kâhire 1998, s. 18-19.

⁶² 69. Hakka: 37.

⁶³ et-Tantavî, s. 24

⁶⁴ et-Tantavî, s. 23; Şevkî Dayf, s. 13.

⁶⁵ Şevkî Dayf, s. 13.

ilk temellerinin Hz. Ali tarafından atılmış olması hususundaki şüphelerini ifade eder.⁶⁶ Ayrıca Ahmet Emin de Hz. Ali'nin Ebu'l-Esved'e bir mukaddime sunduğu bu mukaddimenin bazı taksim ve sınıflandırılmalar ihtiva ettiği bu taksim ve sınıflandırmaların ise bu asrın ruhundan uzak olduğu gerekçesiyle, bilginin şüpheli olduğunu dile getirir. Ebû'l-Esved' in bunu Hz. Ali'ye isnat etmesindeki temel nedenin, Hz. Ali'ye karşı olan sevgisinden kaynaklandığını dile getirir.⁶⁷

Ebû'l-Esved ed-Duelî'nin nahiv ilminin kurucusu olduğunu teyit edici bir olayı el-Fihrist' te İbn Nedim (ö.385/965) şöyle anlatır: “*el-Hadise şehrinde Muhammed b. el-Hüseyn adında İbn Ebû Burre diye maruf bir kitap koleksiyoncusu vardı. Nahiv, Luğat, Edebiyat hakkında Arapça kitapları ihtiva eden bir koleksiyonu vardı, Onun bir benzerini kimsede görmediğim. Bana bazı kitapları gösterdi. Tetkik ettim, hayretle karşıladım. Nahvin Ebû'l-Esved'ten alındığını kanıtlayan kitabı gördüm. Bunlar dört varaktı (sahife). Zannediyorum Çin kâğıdındandı. Orada Yahya b. Yamer (ö.129/716) hattı ile ebû'l-Esved' ten fail ve meful hakkında bir konu yer alıyordu.*”⁶⁸

Bu açıklamalar ışığında Ebû'l-Esved ed-Duelî'nin nahiv ilminin ilk kurucu olduğu ve bunu Hz. Ali'den aldığı, Nasr b. Asım ve Abdurrahman b. Hüzmü'ün de nahiv ilmini Ebû'l-Esved' ten aldığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber Corci Zeydan, Ebû'l-Esved ed-Duelinin nahiv ilminin kurucusu olduğu hususunda ittifak olduğunu söyler.⁶⁹

Ayrıca Ebû'l-Esved ed-Duelî nahvin mucidi, İbn İshak el-Hadrami (117/735) illetlerini açıklayan kişi, İsa b. Ömer (149/811) ise bu sahada ilk eser veren şahıs olduğu söylenmektedir.⁷⁰

Arap edebiyatında nahiv çalışmalarının başlangıcı ile ilgili rivayetleri çoğaltmak mümkündür. Ancak Ebû'l-Esved'in Kur'an'daki kelimeleri harekelemiş olması dışında, nahiv alanında tespit ettiği ve ilk olarak hangi bâbları ortaya koyduğunu kesin olarak bilinmemektedir.⁷¹ Ebû'l-Esved' in bu işe girişmesinde Kur'an-ı Kerimin etkisinin büyük olduğu bir gerçektir. Kanaatimizce onun ilk gayesi Kur'an-ı Kerimin doğru

⁶⁶ Şevkî Dayf, s. 14.

⁶⁷ Ahmet Emin, *Duha'l-İslam*, (I-III) Mektebetu'l-'Usra, Mısır 1997, II, 285.

⁶⁸ et-Tantavî, s. 28

⁶⁹ Corci Zeydan, *Tarihu Adabi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, , Dâru'l-Hilal, Kâhire tsz., I, 30.

⁷⁰ Ahmet Hasan ez-Zeyyat, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabi*, Dâru'n-Nahdeti, Kâhire tsz., s. 360.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Bakırcı, Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 21-29; Soner Gündüzöz, “Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, *OMÜİFD*, 9, 1997, 287-292, s. 287-292.

okunmasını sağlamaktır. Nitekim geçen rivayetler ve ilk yapmış olduğu faaliyet bunu göstermektedir.

Ebû'l-Esved, ilk olarak Kur'ân-ı Kerim'in okunmasını kolaylaştırmak ve yanlış okumaları engellemek amacıyla Kur'ân-ı Kerim'deki kelimelerin sonlarını harekelemekle (naktu'l-mushaf) işe başlar ve bu şekilde Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona harekeler.

Bu olayın şu şekilde olduğu anlatılır: Ebû'l-Esved bir kâtip seçti ondan Mushaf'ı ve Mushaf'taki mürekkepten başka renkte bir mürekkebi almasını istedi. Fetha yerine harfin üzerine bir nokta, kesre yerine harfin altına bir nokta, zamme yerine harfin önüne bir nokta, sükûn yerine de iki nokta koydurdu.⁷²

Ebû'l-Esved tarafından konulan hareke mahiyetindeki noktaların Kur'an-ı Kerimin yanlış okunmasını tamamen ortadan kaldırdığını söylemek mümkün değildir. Çünkü harflerde henüz noktalar olmadığı için, ن, ث, ت, ب, ج, ح, خ, ز, ر vb.

harfler birbirine karıştırılmaktaydı. İşte birbirine benzeyen bu tür harfleri ayırt etmek için daha sonra, bazı rivayetlere göre Nasr b. Asım, bazı rivayetlere göre de Yahyâ b. Ya'mer (ö.129/749) tarafından bu harfler noktalanır.⁷³

Ebû'l-Esved'le başlayıp Nasr b. Asım, Yahyâ b. Ya'mer gibi şahsiyetlerle devam eden bu yöndeki çalışmalar el-Halîl b. Ahmed (ö.175/791)'le olgunluğuna erişmiştir. Çünkü o, Ebû'l-Esved' in koyduğu yuvarlak noktalardan ibaret ilk harekeler yerine, yatık elif, vav, ve uzatılmış yâ harflerinin küçük şekillerinden bu günkü fetha, zamme ve kesreyi bulmuş. Tenvin, hemze, şedde, revm, işmam gibi imlâ işaretleri için de ilk defa olarak yine küçük ve kısaltılmış harfleri kullanmıştır.⁷⁴

Nahiv ilminin tarihi sürecini göz önüne aldığımız zaman nahiv ilminin dört döneme ayrıldığını görürüz:

1. Kuruluş ve Oluşma dönemi (Basra dönemi),
2. Gelişme ve İlerleme Dönemi (Basra ve Kûfe dönemi),
3. Olgunluk Dönemi (Basra ve Kûfe dönemi),

⁷² İbn Nedîm Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebi Yakub İshak, *el-Fihrist*, thk.: Rida Teceddüd b. Ali, Dâru'l-Marife, Beyrut tsz., s. 60.

⁷³ Kenan Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, Aktif yayınları, Erzurum 1998, s. 195.

⁷⁴ Nihat Çetin M., s. 286.

4. Tercih dönemi (Bağdat, Endülüs, Mısır ve Şam dönemi).⁷⁵

Birinci dönem, nahvin kurucusu Ebû'l-Esved ile başlar. Halîl b. Ahmed'e kadar sürer. Kur'ân-ı Kerim ve nahiv ilmini Ebû'l-Esved' den öğrenen Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/707), Ebû'l-Esved'in öğrencisi ve şiir râvilerinden olan -Cerîr'in şiirlerini rivayet eden- Anbesetu'l-Fîl (ö.100/718), yine Ebû'l-Esved'den bu ilmi öğrenen, hakkında nahiv ilmini ilk oluşturan kişi olduğu söylenen, aynı zamanda kıraat âlimi olan Abdurrahman b. Hürmüz, Arapça ve hadis alanında âlim olup, İbn Abbas'tan kıraat öğrenen Yahyâ b. Ya'mer, ilk defa Basra'da sistemli bir şekilde başlatılan gramer çalışmalarında önemli roller oynamışlardır.⁷⁶

Abdullah b. Ebu İshak el-Hadramî (ö.117/735), onun öğrencisi İsa b. Ömer es-Sekâfî (ö.149/766), yedi kıraat âliminden kabul edilen Ebû Amr b. el-'Alâ, Basra'da gramer çalışmalarını yürüten ikinci tabakayı oluşturmuşlardır. Bu tabakanın âlimleri nahvin pek çok konularını araştırıp, kurallaştırmışlardır.⁷⁷

Bu dönemde nahiv ilminin mevzularının hudutları çizilmiş, belirli bir disiplin içine sokulmuş ve birçok alanda ciddi eserler yazılmıştır. Yine bu dönemde Basra ekolüne karşı Kûfe diye yeni bir ekol oluşmuş ve iki ekol arasında ilk münâzaralar başlamıştır. Sîbeveyh (ö.180/796), el-Ahfeş (ö.215/830), el-Asmâî' (ö.216/831), el-Kisâî (.189/804), el-Ferrâ (Ö.207/822) gibi büyük âlimler bu dönemlerde yetişmişlerdir.

Üçüncü dönem Basralı el-Mâzini, Kûfeli İbnu's-Sikkît zamanından el-Muberrid (ö.285/898) ve es-Sâ'leb (ö.291/903) çağına kadar sürer.⁷⁸

Dördüncü dönem Basra ve Kûfe ekollerinin son temsilcilerinden başlar ve Bağdat, Endülüs, Mısır ve Şam ekollerinin son zamanlarını da kapsar.⁷⁹

Bu devrede dil konularında tercih faaliyetleri başlamış bunun sonucu olarak da Bağdat ekolünü oluşturmuştur. Bağdat ekolü, Basra ve Kûfe anlaşmazlıklarını giderip senteze ulaşan gruptur. Zamanla bu hareket genişlemiş artık hicri IV. asırda bu ekolün kendisine mahsus görüşleri ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde Endülüs, Mısır ve Şam bölgelerinde gramer çalışmaları devam etmiş ve birçok ilim adamı yetişmiştir.⁸⁰

⁷⁵ et-Tantavi, s. 36.

⁷⁶ Seyyid Rezek et-Tavîl, *el-Hilaf beyne'n-Nahviyyîn, el-Mektebetu'l-Faysaliyye*, Mekke 1984, s. 18. Demirayak, s. 33.

⁷⁷ Demirayak, s. 33.

⁷⁸ et-Tantavî, s. 46.

⁷⁹ et-Tantavî, s. 48.

⁸⁰ Demirayak, s. 75-147.

1.2. İLK DÖNEM ÇALIŞMALARI, BASRA VE KÛFE EKOLÜ

1.2.1. Basra Dil Ekolü ve Önemli Temsilcileri:

İlk dönemde bazı sayfa ve cüzlerden bahsedilse de tam bir telif görülmez, şifâhî nakil ve öğretim hâkimdir, nahiv ilmini Ebû'l-Esved'den oğlu Atâ, Anbese b. Ma'dân, İbn Ya'mer ve Abdurrahman b. Hürmüz okumuştur. Bunlardan ders alan İbn Ebi İshâk, İsa b. Ömer es-Sekâfî ve Ebû 'Amr b. 'Alâ döneminde ise nahiv ilminin konuları ile kuralları artmış, tartışmalar başlamış, ilk defa izahlara fitrî ta'lil ve kıyas boyutu eklenmiştir. Bu süreçte İbn Ebû İshâk'ın “*Kitâbu'l-Hemz*” i ile Sekâfî'nin “*el-Câmî*” ve “*el-İkmâl*” i gibi eserler yazılmıştır.⁸¹ Nitekim Halîl b. Ahmed bir şiirinde hocasının eserinden övgüyle şöyle bahsetmektedir:

بَطَلَ النَّحْوُ جَمِيعًا كُلُّ غَيْرَ مَا أَحْدَثَ عَيْسَى بْنُ عُمَرَ
ذَاكَ إِكْمَالٌ وَهَذَا جَامِعٌ فَهُمَا لِلنَّاسِ شَمْسٌ وَقَمَرٌ

“Nahvin tamamı gitti, İsa b. Ömer'in ihdas ettiği dışında. Şu İkmâl, bu da Câmî'dir. İkisi de insanlara hem güneş hem aydır.”⁸²

es-Sekâfî'nin talebesi olan Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, nahiv ilmini geliştirmiş, mevzularını tayin etmiş ve dilin birçok kaidesini tespit etmiştir. Ayrıca luğat alanında “*Kitâbu'l-Ayn*” ı telif etmekle bu alanda ilk luğat yazan kişi olmuştur. Kendisine nispet edilen “*Kitâbu'l-Cumel fi'n-Nahv*” ve “*el-Manzumetu'n-Nahviyye el-Mansûbe*” adlı iki eseri daha vardır. Ancak bunların aidiyeti şüphelidir.⁸³

Halîl b. Ahmed'in çağdaşı olan Ruâsî'nin “*el-Faysal*” ı Kûfe ekolünde nahve dair ilk eserdir. Halîl b. Ahmed bu eseri okuduğu gibi öğrencisi Sîbeveyh de “*el-Kitabı*”nda, “*Kûfi şöyle dedi...*” referansı ile Ruâsî'den nakiller yapmıştır.

Yine bu dönemde Sîbeveyh, başta hocası Halîl b. Ahmet, İbn Ebi İshâk, Ahfeş el-Ekber, Yunus b. Habib gibi âlimlerden yaptığı nakillerle onların dehâsı ve kendi dil yeteneğini, birleştirerek seleften intikal eden nahiv mirasını “*el-Kitâb*” adıyla bilinen bilimsel açıdan mükemmel bir eser ortaya koymuştur. Bundan daha mükemmelinin

⁸¹ İsmail Durmuş, “Nahiv”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2006, XXXII, 300-306, s. 302.

⁸² el-Luğavî, Abdulvahid b. Ali Ebu't-Tayyib, *Meratibu'n-Nahviyyin*, Nşr.: M.Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Mektebetu'n-Nahda Mısır, Kâhire 1955, s. 23.

⁸³ Ali Bulut, *Sîbeveyh'in el-Kitâb'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), OMÜSBE., Samsun 2003, s. 12.

yazılamayacağına kanaatine varan âlimler üç asır boyunca şerh, ihtisar, eleştiri, savunma, ikmal vb. çalışmaları “*el-Kitab*” üzerinde yoğunlaştırmışlardır.⁸⁴

Sîbeveyh 'in öğrencilerinden olan el-Mustenîr (ö.206/821) “*el-İlel fi'n-Nahv*”, el-Ahfeşu'l-Avsat (ö.215/830) “*Kitâbu'l-Arûz, Kitâbu'l-Kavâfi*” adlarında eserler yazmışlardır. Kûfe ekolünün gerçek kurucusu sayılan el-Kisâî (ö.189/804)'nin “*Kitâbu'l-Hudûd'u*” ile öğrencisi olan el-Ferrâ'nın “*Kitâbu'l-Hudûd'u*”u gramer terminolojisinin açıklanmasına dair ilk eserlerden sayılır.

Basra ekolünün son temsilcisi olan el-Muberrid, dil yönünden açıklanmış metinlere yer verdiği ve bir takım dil kurallarını ele aldığı eserleri “*el-Kâmil*” ve “*el-Fâdil*” dışında önemli eserler de kaleme almıştır. Kûfe ekolünün son temsilcisi olan es-Sal'eb, nahiv dil, ahhâr ve Meâni'l-Kur'ân alanında önemli bilgileri ihtiva eden “*el-Mecâlis*” ve “*el-Fasîh*” adlı eserleri kaleme almıştır.

1.2.1.1. Halîl b. Ahmed

Asıl adı Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. 'Amr b. Temim el-Ferâhîdî el-Basrî'dir.⁸⁵ Umman'ın Ezd kabilesinden olan Halîl b. Ahmed aslen Arap'tır. Hicri 100 (718) senesinde doğmuş, (175) yılında vefat etmiştir. Eğitimi dâhil tüm hayatı Basra'da geçmiştir. Zamanın hadis, fıkıh, lugat ve gramer âlimlerinden dersler almıştır. İsa b. Ömer es-Sekâfî ve Ebu 'Amr b. 'Alâ gibi hocalardan dersler okumuştur. Sık sık Arap yarımadasında Necid, Hicaz ve Tihame'deki badiye halklarına seyahatler düzenler ve onlardan fasih Arapça konuşmaları dinlerdi.⁸⁶

Araplaşmış halkların ilimlerini, özellikle matematik gibi ilimleri nakletmiştir. İbn Mukaffa'nın samimi dostu olup onun yapmış olduğu tüm tercümeleri ve Aristo mantığını okumuştur. Ayrıca Yunan musiki tercümelerini de okumuş ve bu alanda uzmanlaşmıştır. İshak el-Musilî'nin nağme ve nakarat hakkında yazmış olduğu kitaba kaynaklık yapan bir kitap yazmıştır. 'Arûz ilminin mucidi olmuş, ele aldığı konuların hudutlarını, ıstılahlarını tayin edip bunları sistemli disiplinler haline getirmiş, yaptığı çalışmalarla luğat ve gramer çalışmalarına yön vermiş, böylece Arap filolojisine en az

⁸⁴ Durmuş, XXXII, 303.

⁸⁵ et-Tantavî, s. 77; İbnu'l-Enbârî, s. 45; ez-Zübeydî, Ebu Bekr Muhammed b. Hasan, *Tabakâtü'n-Nahviyyin ve'l-Luğaviyyîn*. (2. Baskı) Thk.: M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Maarif, Kâhire 1984, s. 47; Şevkî Dayf, s. 30.

⁸⁶ Şevkî Dayf, s. 31.

bir yüz yıllık merhale kazandırmıştır. Ebû Tayyib el-Luğavi, el-Halîl'in insanların en bilgilisi, en zekisi olduğunu belirtir.⁸⁷

el-Halîl, Arap dilinde ilk sözlük olarak kabul edilen Mu'cemu'l-'Ayn'ı telif etmiştir. Bu sözlüğün özelliği, boğaz harflerine göre tertip edilmiş olmasıdır. Bu sebeble boğaz harflerinden olan ع harfiyle başlamakta olduğu için bu ismi almıştır. Kitâbu'l-'Ayn'ın dışında eserlerinden bazıları şunlardır; Meâni'l-Hurûf, Cümletu Alâti'l-'Arab, Hurûfi'l-Luğa, el-'Arûz.⁸⁸

1.2.1.2. es-Sîbeveyh

Adı Ebû'l-Hasan 'Amr b. Osman b. Kamber'dir. Haris b. Kâ'b oğullarınının mevlasıdır. Kendisine Sîbeveyh lakabının kim tarafından verildiği kesin bilinmemekle birlikte annesinin onu küçükken “Sîbeveyh! elma kokusu” diyerek oynatması, Sîbeveyh'in yanında olan kişinin onda güzel bir koku duyması, Sîbeveyh'in elma koklamaya düşkün oluşu gibi nedenlerle bu lakabın verildiği söylenir.⁸⁹

İran'ın güneyinde bulunan Şiraz'ın Beyzâ köyünde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak Sîbeveyh hakkında kitap yazan Ali en-Necdî kaynaklardaki “h. 180 yılında 40 yaşında ölmüştür” şeklindeki rivayete dayanarak onun h. 130 küsurlu yıllarda doğduğu şeklinde bir sonuca varır.⁹⁰ Köyünde veya Şirâz'da ilk derslerini almıştır. Dinî kültürünü artırmak isteyince çocuk yaşta Basra'ya gelmiş, fukâha ve muhaddislerin ders halkalarına katılmıştır.⁹¹

Sîbeveyh ilk önceleri hadis ve fıkıh ilimlerine merak sarmış ve meşhur muhaddis Hammâd b. Seleme'nin derslerine devam etmiştir. Bir derste Hz. Peygamber (S.A.V)'in لَيْسَ مِنْ أَصْحَابِي إِلَّا مَنْ لَوْ شِئْتُ لَأَخَذْتُ عَلَيْهِ لَيْسَ أَبَا الدَّرْدَاءِ 'Dilersem ashabımdan Ebû'd-Derdâ'nın dışında sitem etmeyeceğim kimse yoktur' sözünü yazdırırken Sîbeveyh لَيْسَ şeklinde yanlış yazar. Hammâd, Sîbeveyh'e hata yaptığını çünkü لَيْسَ

⁸⁷ Şevkî Dayf, s. 32.

⁸⁸ ez-Zübeydî, s. 50.

⁸⁹ es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlu'd-Dîn Abdurrahman, *Buğyetu'l-Vu'at fî Tabakâti'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhât*, (I-II), (2.Baskı), thk.: Muhammed Ebu Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979. II, 229.

⁹⁰ Ali en-Necdî en-Nâsîf, *Sîbeveyh İmâmu'n-Nuhât*, Âlemu'l-Kutub, Kâhire 1979, s. 73.

⁹¹ Şevkî Dayf, s. 57; ez-Zübeydî, s. 66; el-Enbârî, s. 57.

‘nin bu cümlede istisna olduğunu أَبُو lafzının أَبَا şeklinde olması gerektiğini belirtir. Bu olaydan sonra Sîbeveyh nahiv ilminde daha donanımlı olmaya karar verdiği söylenir.⁹²

İsa b. Ömer es-Sakâfi, Ahfeş el-Ekber ve Yunus b. Habib gibi âlimlerden nahiv derslerini okumaya başlar. Özellikle Halîl b. Ahmed’in yanında nahiv ilminin tüm inceliklerini öğrenir. Nahiv, sarf, fonetik ve lugat konularında büyük mesafeler kat eder. el-Kitab’ındaki bilgilerin çoğunu Halîl b. Ahmed’ten yapmış olduğu alıntılar teşkil eder. Eserde açık veya kapalı şekilde 608 yerde Halîl b. Ahmed’e yönelik referanslar tesbit edilmiştir.⁹³ Sîbeveyh’in dil malzemesi toplamak maksadıyla çöllere gidip gitmediği tartışmalıdır. Kaynaklarımızda çöle gittiğine dair açık bir ifade yoktur. Ancak el-Kitab’taki “Bazı Araplardan şöyle işittik”, “Arapların bu şiiri okuduklarını duyduk”, “Onlardan işittik”, “Araplar şöyle söylerler” vb. ifadelerden çöle gidip bizzat Araplarla görüşüp onlardan dil malzemesi aldığını gösterir.⁹⁴

Hocası Halîl vefat etmeden, Sîbeveyh’i ders halkasına öncülük etmesi için vekil tayin etmiştir. Bu arada meşhur eseri “el-Kitab”ı kaleme almıştır. Onun yıldızı sadece nahvin yurdu Basra’da değil Bağdat’ta da çabucak parlamaya başlamıştır. Devletin başkenti Bağdat’a davet edilerek Kûfe nahiv mektebinin lideri ve Hârûnurreşîd’in saray hocası olan Ali b. Hamza el-Kisâî ile gramer tarihinde “Zunbûriyye meselesi” diye geçen bir münazarada bulunur. Muhtemelen Emin ile Me’mûn’un hocası olması sebebiyle el-Kisâî’nin itibarını koruma gayreti olarak önceden ayarlanmış olan bedevilerin hakemliğiyle münazarada Sîbeveyh mağlup ilan edilir. Bu olaydan sonra derin bir üzüntü içerisinde Bağdat’tan Basra’ya döner arkadaşı ve öğrencisi Ahfeş’e olup bitenleri anlatır. Daha sonra Ahvâz veya Şîrâz’a gider. Ağır üzüntüye bağlı olarak mide hastalığına yakalanarak (h. 180/796) vefat eder. Kabrinin Şîrâz’da olduğu kaydedilir.⁹⁵

Eseri, ‘el-Kitab’ Arap dilinin nahvi, sarfı ve fonetiği alanında ölümsüz bir eserdir. Ana malzemelerini Halîl b. Ahmed’e ait bilgilerin şekillendirdiği eser, müellifin başka

⁹² ez-Zübeydî, s. 68.

⁹³ el-Enbârî, s. 60.

⁹⁴ Şevkî Dayf, s. 58.

⁹⁵ ez-Zübeydî, s. 69. Şevkî Dayf, s. 58.

hocalarından yaptığı nakillerle, bedevilerden dinlediği bilgilere kendi fikirlerini de katıp konu meselelerini tertip ve tasnif etmesiyle meydana gelmiştir.⁹⁶

1.2.1.3. el-Ahfeşu'l-Evsât

Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî'dir.⁹⁷ Sîbeveyh gibi aslen Farisi olup Basra'da yaşamıştır. Mücâşî' b. Dârim oğullarının azatlısıydı. Ahfeş'ul-Ekber (el-Kebîr) diye bilinen Ebu'l-Hattâb'dan sonra bir müddet Ahfeş'ul-Asgar (es-Sağîr) lakabı ile anıldı. Ancak bu unvan daha sonra yetişen Ali b. Süleyman'a verilince kendisi tabakat yazarlarınca Ahfeş'ul-Evsât diye anılmaya başlandı ve nahiv sahasındaki otoritesi sebebiyle Ahfeş denilince ilk akla gelen o oldu. Tahsilini Basra'da tamamladı. En meşhur hocası, yaşça kendinden küçük olan Sîbeveyh'dir. Hocasının hocalarından da okumuştur.⁹⁸

Ahfeş, ilim bakımından Sîbeveyh'in en güçlü ve en meşhur talebesidir. Sîbeveyh'ten birçok nahiv bilgisi almıştır. Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ının yegâne rivayetçisidir. Çünkü başka birinin bu kitabı Sîbeveyh'in yanında okuduğu bilinmiyor. Kendisinden şöyle rivayet edilir: “*Ben el-Kitâb da bana müşkül olan konuları, Sîbeveyh'e sorardım ve oda, bana zor gelen yerlerin açıklamasını yapardı*”.⁹⁹

Hocasının ölümünden sonra da onun *el-Kitâb*'ını talebelerine yazdırmış, şerh etmiş ve açıklamıştır. Mâzini ve Cermî gibi Basralı öğrenciler *el-Kitâb*'ı kendisinden almışlardır.

Hocası Sîbeveyh, Bağdat'ta el-Kisâî ile yaptığı meşhur münazarada yenik sayılınca Basra'ya döndü, uğradığı haksızlığı Ahfeş'e anlattı ve Ahvaz'a gitti. Ahfeş de Kisâî ile görüşmek üzere Bağdat'a hareket etti. Kisâî'ye yönelttiği sorularla onu zor durumda bırakmasına rağmen Kisâî'nin yakın ilgisini gördü ve onun isteği üzerine yanında kalarak çocuklarına ders verdi. Kendisine de Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını okuttu. Yine Kisâî'nin ısrarı üzerine Me'âni'l-Kur'ân adlı eserini yazdı. Daha sonra Kisâî ile talebesi Ferrâ bu eseri örnek alarak aynı isimdeki kitaplarını yazdılar.¹⁰⁰

Nahivden başka kelâm, tefsir ve âruzla da meşgul oldu. Bununla beraber çalışmalarının ağırlık noktasını dil konuları teşkil etti. Halîl b. Ahmed'in on beş bahirlik âruz sistemine “*el-Habeb*” veya “*el-Mütedârik*” adıyla bir bahir daha ekleyerek âruz

⁹⁶ Şevkî Dayf, s.60.

⁹⁷ Şevkî Dayf, s. 94; ez-Zübeydî, s. 72; el-Enbârî, s. 107; et-Tantavî, s. 104.

⁹⁸ Şevkî Dayf, s. 94.

⁹⁹ ez-Zübeydî, s.73.

¹⁰⁰ el-Luğavî, s. 68

bahirlerini on altıya çıkardı. Sîbeveyh'e birçok konuda muhalefet ederek farklı görüşler ileri sürdü. Bu görüşlerin birçoğunu benimseyen Kûfeli dil âlimleri daha sonra Kûfe dil mektebini meydana getirdiler.¹⁰¹ Talebeleri arasında Ebû Osman el-Mâzinî, Ebû Hatim es-Sicistânî, er'Riyâşî ve el-Kisâî gibi âlimler vardır. Muhtelif kaynaklarda 210 (825), 215 (830) veya 221 (836) yılında vefat ettiği kaydedilmektedir.¹⁰²

Başlıca eserleri; *Kitâbu'l-Kavâfî*, *Me'âni'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-Aruz*, *Kitâbu'l-Evsât fi'n-Nahv*, *Kitâbu'l-Mekâyis fi'n-Nahv*, *Kitâbu'l-Mesâili'l-Kebîr*, *Kitâbu'l-Mesâili's-sağîr*.¹⁰³

1.2.1.4. Ebû Osman el-Mâzinî

Bekr b. Muhammed b. Habîb el-Mâzinî 175'te (791) Basra'da doğdu. Basra halkından olan Mazin b. Şeybân koluna mensuptur. Basra okulunun önde gelen simalarından olup Basra'da yetişmiştir.¹⁰⁴ Basralı nahiv ve luğat âlimlerinin yanında yetişmiştir. Ahfeş el-Evsât'ın yanında kalmış Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını kendisinden okumuştur. Ahfeş ve Cermî vefat edince Basra'da nahiv ve sarfın yegâne temsilcisi olmuştur.

Rivayetler el-Mâzinî'nin, Halife Mu'tasım döneminde Bağdat'a geldiği birçok kişinin kendisinden ders aldığı ve daha sonra vatanına döndüğünü zikrederler.¹⁰⁵ Halife Vâsik- Billâh (ö.842-847)' la tanışması, bir cariye'nin, halifenin huzurunda Ümeyye b. Ebu's-Salt'ın;

أَظْلَمَ إِنَّ مُصَابَكُمْ رَجُلًا أَهْدَى السَّلَامَ إِلَيْكُمْ ظُلْمٌ

'Ey Züleym, size selamı hediye eden bir adama zarar vermeniz zulümdür.' şiirini okumasından sonra orda hazır bulunanlardan meşhur lugat âlimi et-Tevazzî, câriye'nin hatalı okuduğunu çünkü رَجُلًا kelimesinin üstün olarak okunamayacağını إِنَّ nin haberi olduğu için رَجُلٌ şeklinde merfu okuması gerektiğini iddia etmiştir. Oysaki إِنَّ nin haberi beytin sonundaki ظُلْمٌ dur. Cariye bunu kabul etmeyeceğini ve sözünü

¹⁰¹ ez-Zübeydî, s. 73.

¹⁰² İnci Koçak, "Ahfeş el-Evsat", *DİA*, TDV Yay. İstanbul 1988. I. 526, I, 526.

¹⁰³ ez-Zübeydî, s. 74.

¹⁰⁴ el-Luğavî, s. 77; Şevkî Dayf, s. 115, et-Tantavî, s. 109, ez-Zübeydî, s. 78.

¹⁰⁵ Şevkî Dayf, s.115.

değiştirmeyeceğini nitekim söz konusu kelimeyi Basra'nın en büyük âlimi Ebû Osman el-Mâzinî'nin de aynı şekilde okuduğunu söylemesi üzerine, el-Mâzinî'nin Sâmerâ'da saraya davet edilmesiyle başlamıştır. Ebû Osman el-Mâzinî halifenin huzurunda et-Tevazzi ile şiir üzerinde tartışıp yenmiştir. Bu olaydan sonra Basra'ya geri dönmüştür. Halife Vâsik-Billâh, Basra valisine Ebû Osman el-Mâzinî'ye her ay 100 dinar maaş verilmesini bir mektupla bildirir. Sarayla irtibatı Mütevekkil-'Alellah (ö.847-861) zamanında da devam eder.¹⁰⁶

Kaynaklar, Ebû Osman'ın nahiv ve lugat konusunda Basra âlimlerinin en meşhurlarından biri olduğunu zikretmektedir. Talebesi olan Muberrid, Sîbeveyh'ten sonra nahvi en iyi onun bildiğini söylemektedir.¹⁰⁷ Câhiz'e göre de zamanının üç büyük nahivcisinden biridir.¹⁰⁸ Güçlü bir diyalektiğe sahip olan Ebû Osman yaptığı tartışmalarda daima galip gelmiş, birçok konuda, hocası Ahfeş el-Evsat'la tartışıp onu susturmuştur. Tabakat kitaplarında onun yaptığı tartışmalardan çeşitli örnekler mevcuttur.

Ebû Osman el-Mâzinî nahivden ziyade sarfla ilgilenmiş, daha önce nahivle birlikte ele alınan sarfı müstakil bir ilim halinde tedvin eden ilk dilci olmuştur. Dilde kıyâsa büyük önem vermiş, kıyâsa uymayan şeyleri reddetmiştir.

Vefatı hakkında ihtilaf vardır. Ancak ağırlıklı görüşe göre h. 249'da Basra'da vefat etmiştir.¹⁰⁹

Başlıca eserleri; Birçok meselede Sîbeveyh ve Halîl b. Ahmed'e muhalefet eden Ebû Osman el-Mâzinî'nin değişik konularda yazdığı eserleri içinde en önemlisi '*et-Tasrîftir*.' Bir sarf mukaddimesi olan eser, Sîbeveyh'in '*el-Kitab*'ındaki sarfla ilgili dağınık meseleleri bir araya getirmiştir. Diğer eserleri şunlardır: *Kitâb fi'l-Kur'ân*, '*İlelu'n-Nahv*, *Tefsîru Kitâbi Sîbeveyh*, *Elif ve'l-Lâm*, *Kitâbu'l-Arûz*, *Kitâbu'l-Kavâfi*.¹¹⁰

1.2.1.5. el-Muberrid

Adı Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdi'l-Ekber b. 'Umeyr el-Muberrid el-Ezdî'dir. Hicri 208 diğer bir rivayete göre h.195 tarihinde Basra'da doğmuştur.¹¹¹

¹⁰⁶ Şevkî Dayf, s. 115.

¹⁰⁷ ez-Zübeydî, s. 79.

¹⁰⁸ el-Luğavî, s. 78.

¹⁰⁹ Hüseyin Elmalı, "Ebû Osman el-Mâzinî", *DİA*, TDV. Yay. İstanbul 1994. X. 209, 210, X, 209.

¹¹⁰ Elmalı, X, 210.

¹¹¹ el-Luğavî, s. 83; Şevkî Dayf, s. 123, et-Tantavî, s. 112, ez-Zübeydî, s. 101.

Yemen'den kuzeye göç eden Ezd kabilesinin Yukarı Hicaz'da yerleşen Sümâle koluna mensuptur.¹¹²

Lakabının Muberrid mi yoksa Muberred mi olduğu ihtilaflıdır. Genel kanata göre Muberrid'dir, bu ismi ona hocası el-Mâzini vermiştir. el-Mâzini yazmış olduğu “*el-Elif ve'l-Lâm*” adlı kitabın ince ve çetin noktalarını ona sormuş, doğru, güzel ve gönül'e serinlik veren isabetli cevaplar alınca da el-Mâzinî, kendisine, gerçeği ortaya koyan, hakkı ispatlayan anlamında “*Sen el-Muberrid'sin*” demiştir. Ancak rivayete göre muhalif ekole mensup Kûfe mektebi mensupları “Ra” yı fethalayarak harekeyi değiştirmişler ve “*gerçek yüzüne vurulan kişi*” anlamıyla onun söylediklerinde isabetsiz ve yalancı olduğunu kastederek alay etmek amacıyla “*el-Muberred*” şekline dönüştürmüşlerdir.¹¹³

el-Muberrid Basra'da yaşamış, eğitimini burada sürdürmüş, dönemin ileri gelen âlimlerinden lugat ve nahiv dersleri almaya başlamıştır. Basralı âlimlerden Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/868), Ebû Ömer el-Cermî (ö. 225/839) ve Ebû Osman el-Mâzinî'nin derslerine devam etmiş, Sîbeveyh'in “*el-Kitâb*”ının bir kısmını el-Cermî'den okumaya başlamış, el-Cermî'nin ölümünden sonra, geriye kalan kısmını da el-Mâzinî'nin yanında tamamlamıştır. Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ına eleştiri mahitindeki “*Mesâ'ilü'l-galat*”ını bu devrede kaleme almıştır. Mâzini'den ders aldığı sırada Ebû Hatim es-Sicistânî'nin derslerine de devam ediyordu. Câhız'la ilgisini vefatına kadar sürdürdü; ondan şiir, hikemiyat, bedevilere ve tarihî şahsiyetlere dair ahbâr rivayet etti. Ebu'1-Fazl er-Riyâşî'den de Asmaî'den yaptığı dil, tarih ve şiirle ilgili rivayetlerini topladı. Üstün zekâ, hafıza, anlayış ve muhakeme gücü sayesinde küçük yaşta lugat ve nahiv sahasındaki geniş bilgisini etrafına kabul ettirdi ve ünü kısa zamanda Basra dışına yayıldı.¹¹⁴

Vâsık-Billâh devrinde vezir Feth b. Hâkân el-Fârisî'den aldığı davetle Sâmer râ'ya giderek sarayda düzenlenen ilmî ve edebî münazaralara katıldı, gösterdiği üstün başarı sebebiyle zengin hediyelere nail oldu.¹¹⁵

Mütevekkil-‘Alellah ile veziri Feth b. Hâkân'ın öldürülmesi yüzünden yardım ve ihsanların kesilmesi üzerine Sâmer râ'dan ayrılp Bağdat'a gitti. Kûfe mektebinin lideri

¹¹² İbn Hucce el-Hamevî, *Semerâtu'l-Evrâk*, thk.: Muhammed Ebu Fadl İbrahim, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2005, s. 265.

¹¹³ Tâhir Ahmed, Mekki, *Dirâsât fî Mesâdiri'l-Edeb*, Dâru'l-Meârif, Kâhire 1986, s. 216.

¹¹⁴ İsmail Durmuş, “Muberred”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2006, XXXI, 432-434, XXXI, 432.

¹¹⁵ Şevkî Dayf, s. 124.

olan rakibi es-Sâ'leb'le karşılaşması ve ilk münazarası bu sırada cereyan etti. Kısa zamanda onun etrafında büyük bir öğrenci ve dinleyici kitlesinin toplandığını gören es-Sâ'leb, öğrencileri ez-Zeccâc ile İbn Hayyât'ı göndererek ders halkasını dağıtmalarını istedi. Ez-Zeccâc, sorduğu sorulara ikna edici cevaplar alınca bir daha es-Sâ'leb'in yanına dönmedi ve el-Muberrid'in derslerine devam etti. es-Sâ'leb'in diğer öğrencilerinin birçoğu da hocalarını terkedip el-Muberrid'in yanına gitti. el-Muberrid Sîbeveyh'in el-Kitâb'ını okutup müşkillerini çözmekte tek otorite haline geldi. Çeşitli ilim dallarında birçok öğrenci yetiştirdi.¹¹⁶

el-Muberrid, Bağdat'ta emîr ve vezirlerden, özellikle Bağdat Valisi Muhammed b. Abdullah b. Tâhir ile kardeşi Ubeydullah'tan saygı gördü, bunların ihsanlarına nail oldu. Sâ'leb'le yaptığı tartışmalarda güzel konuşması, nüktedanlığı, hazırcevaplığı ve şairane tabiatıyla lehine bir atmosfer oluşturduğu kaydedilir. Bu tartışmalar câmilerle, meydanlarda herkesin gözü önünde cereyan ettiği gibi emîr ve vezirlerin konaklarında da düzenleniyordu. Vâli bu meclislerin ardından Sâ'leb'i oğluna, Muberrid'i de kendine hoca tayin etti.¹¹⁷

Aralarındaki tartışmalara rağmen iki âlim arasında husumet yoktu. el-Muberrid, Kûfeliler'in en âliminin es-Sâ'leb olduğunu söyleyerek ona iltifat ederdi. Kendisi vefat edince de Sâ'leb onun için mersiye yazmıştır. ez-Zeccâc ile İbn Durustveyh el-Muberrid'i, Ebû Bekir el-Enbârî İle İbn Fâris es-Sâ'leb'i savunmuş, her biri bu konuda eser yazmıştır.¹¹⁸

Basra dil mektebinin Sîbeveyh'ten sonra ikinci otoritesi olan el-Muberrid, h. 285 (889) veya 286 (900) tarihinde Bağdat'ta vefat etmiş ve burada defnedilmiştir.¹¹⁹

Başlıca eserleri; '*el-Kâmil fi'l-Edeb*', el-Muberrid'in en meşhur eseri olup Câhız'ın '*el-Beyân ve't-Tebyîn*'i, İbn Kuteybe'nin '*Edebu'l-Kâtib*'i ve Ebû Ali el-Kâlî'nin '*el-Emalî*'siyle birlikte klasik Arap edebiyatının dört temel eserini teşkil eder. '*el-Muktedab*', '*el-Fâzıl ve'l-Mefzûl*', '*el-Belâğa*'¹²⁰ da diğer eserleridir.

¹¹⁶ Durmuş, s. 432.

¹¹⁷ el-Bustânî, Butros, *Udebâu'l-'Arab fi'l-'Asri'l-Abbâsî*, Dâru'l-Cil, Beyrût 1979, II, 282.

¹¹⁸ Durmuş, s. 433.

¹¹⁹ Şevkî Dayf, s. 125.

¹²⁰ Durmuş, s. 434.

1.2.2. Kûfe Dil Ekolü ve Önemli Temsilcileri:

Daha öncede belirttiğimiz gibi, Basralı âlimler Arap dili grameri ile uğraşırken Kûfeli âlimler ¹²¹ Kıraat, şiir ve ahbâr rivayeti ile uğraşıyorlardı. Bilindiği kadarıyla Kûfe’de gramer çalışmaları, Basra dil mektebinin ikinci tabakasını oluşturan Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ ve İsa b. Ömer es-Sekâfi gibi âlimlerden ders aldıktan sonra Kûfe’ye gelen Ebû Câ‘fer er-Ruâsî ile başlamıştır.¹²²

Kûfe dil mektebinin birinci tabakasını oluşturan ve kurucusu olan er-Ruâsî Kûfe’ye yerleştikten sonra öğrencileri için “*Kitâbu’l-Faysal fi’n-Nahv*” adlı eserini yazmıştır. Kûfe mektebinin ilk temsilcilerinden olan ve er-Ruâsî’nin amcası olan Mu‘âz b. Müslim el- Herrâ (ö.187/802) da Kûfe’de sarf dersleri vermiştir.¹²³ Bu dönemde Basra ve Kûfe mektepleri arasında çok küçükte olsa ilk ihtilaflar er-Ruâsî ile Halîl b. Ahmed arasında ferdî olarak başlamıştır.

Ebu’l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâî Kûfe dil mektebinin ikinci tabakasında bulunur. Bu tabaka Basra dil mektebinin dördüncü tabakasına tekâbüle eder. er-Ruâsî ve Mu‘âz b. Müslim el-Herrâ’dan nahiv ilmini öğrenen el-Kisâî Basra’ya giderek Halîl b. Ahmed’ten ders almış, onun şiir rivayetinden etkilenip, rivayet alanını genişletmek amacıyla çöllere seyahatler düzenlemiştir.

el-Kisâî, Hz. Peygamberden rivayet edilen yedi kıratın unutulmasından korktuğu için şaz ve nâdir kelimeleri de kıyas kapsamına almıştır. Kûfe mektebinin temellerini atmış ve ilkelerini belirlemiş olması nedeniyle bu mektebin öncüsü sayılmıştır. Bu dönemden itibaren Basra ve Kûfe arasında cereyan eden muhalefet ve münazaralar gittikçe artmıştır.¹²⁴

Ebû’l-Hasan Ali b. el-Mübârek el-Ahmer (ö.194/809), Ebû Zakeriyâ el-Ferrâ (ö.207/822) ve Ebû’l-Hasan el-Lihyâni (ö.220/835) el-Kisâî’den sonra Kûfede nahiv çalışmalarını sürdüren üçüncü tabakayı temsil ederler. Bu tabaka Basra mektebinin beşinci tabakasına tekabüle eder. el-Ahmer, el-Kisâî’den aldığı bilgileri derleyen ilk kişi olup nahivde şâhid olarak kullanılan kırk bin beyt ezberlemiştir. Kûfe mektebi el-Kisâî ve en önemli öğrencisi el-Ferrâ ile Basra mektebinden tamamen bağımsız hale gelmiştir. Özellikle el-Ferrâ tarafından ortaya konan özgün terimler, kurallar ve ölçülerle Kûfe

¹²¹ Şevkî Dayf, s. 135.

¹²² el-Luğavî, s. 24.

¹²³ et-Tantavî, s. 113.

¹²⁴ et-Tavîl, s. 39.

mektebi gramerde kemâle ulaşmıştır. Bu bakımdan Kûfe mektebinin gerçek kurucusu el-Ferrâ sayılır.

Ebû Câfer Muhammed b. Sa'dân ed-Darîr (ö.231/857) Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed et-Tuvvâl (ö.243/857) Ebû Yusuf Yâkub b. İshak as-Sikkît (ö.244/858) ve Ebû Câ'fer Muhammed b. 'Abdillâh b. Kâdim (ö.251/856) Kûfe dil mektebinin dördüncü tabakasını temsil ederler. Bu dönem Basra mektebinin altıncı tabakasına tekabül eder. Yine bu dönem Kûfe mektebinin Abbâsi asrındaki son temsilcilerini barındırır.¹²⁵

Ebû'l-Abbas es-Sâ'leb (ö.291/903) Kûfe mektebin son temsilcisidir. Bu dönemden sonra, Bağdat, Endülüs ve Mısır mekteplerinin filizlendiği, gramer tarihinde boy gösterdikleri bir dönemdir.¹²⁶

Önemli Temsilcileri:

1.2.2.1. Ebû Câ'fer er-Ruâsi

Ebû Câ'fer er-Ruâsi Muhammed b. Hasan'dır.¹²⁷ Nahiv ilmini, Basra ekolü mensuplarından olan Ebû 'Amr b. el-'Alâ ve İsa b. Ömer'den almış, daha sonra Kûfe'ye dönmüştür. Amcası Muâz b. Müslim el-Herrâ ile birlikte Kûfe mektebinin temellerini atmıştır. Kisâi ve Ferrâ gibi âlimleri yetiştirmiştir. Kûfe nahiv ekolünün ilk eserleri olan "*el-Faysal*" ve "*el-Cem' ve'l-ifrad*" gibi eserleri yazmıştır. Sîbeveyh'in "*el-Kitab*"ında "*Kûfeli şöyle dedi*" ifadelerinden maksat er-Ruâsi'dir. H. 187 (802) yılında Kûfe'de vefat etmiştir.¹²⁸

1.2.2.2. Muâz b. Müslim el-Herrâ

Adı Ebû Müslim (Ebû Alî) Muâz b. Müslim el-Herrâ el-Kûfî'dir. 685/705 yıllarında Kûfe'de doğdu. Kûfe dil mektebinin birinci tabakasına mensup olup Kûfe nahvinin kurucusu sayılan Ebû Ca'fer er-Ruâsi'nin amcasıdır. Herat yapımı elbise ticaretiyle meşgul olduğundan "*Herrâ*" lakabıyla anılmıştır. Muâz ilk Kûfeli dilciler gibi Basra'ya gitti ve buranın önde gelen âlimlerinin derslerine devam etti, ardından Kûfe'ye döndü. Yeğeni Ruâsi ile birlikte uzun bir süre burada ders verdi. Kûfe dil mektebinin en

¹²⁵ Demirayak, s. 48.

¹²⁶ Demirayak, s. 49

¹²⁷ et-Tantavî, s. 115; el-Enbârî, s. 50; ez-Zübeydî, s. 125.

¹²⁸ el-Luğavî, s. 24; İbn Nedîm, s. 96; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'at*, I, 82.

tanınmış iki dildisi olan Ali b. Hamza el-Kisâî ile Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ onun öğrencilerindendir.¹²⁹

Sarf ilmiyle çok meşgul olan Muâz özellikle kelimelerin kalıpları üzerinde çağdaşlarıyla tartışmalar yapmıştır. Bundan dolayı onu sarfin kurucusu sayanlar olmuş. Sarf ilminin (sistematik bir şekilde olmasa da) daha önce Basra'da Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ında nahiv içinde toplanmış olması, ayrıca sarfa dair eserlerde Muâz b. Müslim el-Herrâ'ya nisbet edilmiş önemli bir görüşünün bulunmaması onun sarf ilminin kurucusu olduğu yolundaki iddiaları zayıflatmaktadır. Bu ilmin kurucusu sayılmasa da Muâz'ın nahivden ziyade sarf ilminde uzman olduğu ve bu ilmin gelişmesinde önemli hizmetler yaptığı bir gerçektir.¹³⁰

Nahiv ilmine dair yazdığı söylenen eserlerin hiçbiri günümüze kadar gelmemiştir. Muâz ömrünün sonlarına doğru gittiği Bağdat'ta h. 187/803 yılında vefat etti. Onun uzun ömrü şiirlere konu olmuştur.¹³¹

1.2.2.3. el-Kisâî

Ebû'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfi. Hicrî 119 (737) yılı civarında Bağdat'ın kuzeyinde Evânâ ile Hazîre arasında bulunan Bâhamsâ köyünde dünyaya geldi. Kûfe'de doğduğu da ileri sürülmüştür.¹³² Kaynaklarda Kisâî diye meşhur olmasının sebebi açıklanırken değişik rivayetler zikredilmiş olup bunların çoğu onun abâ giymesiyle ilgilidir.¹³³

el-Kisâî Küçük yaşta Kûfe'ye gitti. Hasan el-Basrî (ö.110/728) ve kıraatinin ravisi Süleyman b. Erkamdan, Kûfe kurrâ imamı olan Asım b. Ebi'n-Nucûd (ö.127/745) ve kıraatinin ravisi Ebû Bekr b. Şu'be b. Ayyaş (ö.193/809) dan, Mekke kurrâsı olan imam Abdullah b. Kesîr (ö.120/738) ve kıraatinin ravisi Süfyan b. Uyeyne (ö.198/814) gibi kıraat âlimlerinin ders halkalarına katılarak onlardan ders aldı. Kur'ân-ın i'rabını öğrenmedikçe Kur'ân-ı Kerîm kıraatinde mahir olamayacağını düşündü. Ebû Câfer er-Ruâsî'den ders alarak onun "*el-Faysal*" isimli kitabını okudu. Ancak aradığını bulamadı ve böylece bâdiyeye ilk yolculuğunu yaptı.¹³⁴

¹²⁹ et-Tantavî, s. 115; el-Enbârî, s. 50; ez-Zübeydî, s. 125.

¹³⁰ Mehmet Yavuz, "Muâz b. Müslim el-Herrâ", *DİA.*, TDV. yay., İstanbul 2005, XXX, 340, XXX, 340.

¹³¹ ez-Zübeydî, s. 125.

¹³² et-Tantavî, s. 116; el-Enbârî, s. 58; ez-Zübeydî, s. 130; Şevkî Dayf, s. 172.

¹³³ ez-Zübeydî, s. 127; Suyûtî, II, 162; İbn Nedîm, s. 98.

¹³⁴ Şevkî Dayf, s. 172.

Arapçayı hocalarından dinlemedikçe öğrenemeyeceği kanaatine vardığından, Basra'daki Arapça hocalarına gitti. İsa b. Ömer, Ebû 'Amr b. el-'Alâ ve Yunus b. Habîb'in derslerine katıldı. Halîl b. Ahmed'in derslerini dikkatle takip etti. Onun Arap şiiri ve rivayetleriyle ilgili sözleri çok hoşuna gitti. Ona bir gün bu rivayetlerin kaynağını sordu. O da ona, bunun Necid, Hicaz ve Tihâme'deki badiye halkıyla ilişkileri neticesinde olduğunu söyledi. Beraberine aldığı onbeş şişe mürekkeple birlikte bu badiye insanlarına ikinci bir yolculuk gerçekleştirdi. Onlardan işittiği her şeyi yazmaya ve tedvin etmeye başladı. Ezberlediklerinden başka yanında bulunan onbeş şişe mürekkebi bitirinceye kadar işittiklerini yazdı. İkinci badiye yolculuğundan döndüğünde Halîl b. Ahmet ölmüş ve yerine Yunus geçmişti. Aralarında müzakere ve münazaralar oldu. Bu münazaralarda Yunus el-Kisâî'nin üstünlüğünü kabullendi. Ders vermek üzere yerine onu geçirdi.¹³⁵

Bu seyahatten sonra doğum yeri olan Kûfe'ye geri döndü. Dili düzelmiş, konuşması güzelleşmişti, fasih konuşma melekesi kazanmıştı. Kazandığı bu melekeleri hocası Hamza'nın kıraati üzere Kur'an-ı Kerim okuyuşu ile süslendirdi.¹³⁶

Ebû Bekr el-Enbârî şöyle der: "el-Kisâî'de başkalarında bulunmayan birçok özellik vardı. Kur'an-ı Kerim hususunda insanların gözdesiydi. Birçok insana Kur'an ilimlerini öğretti. İnsanları toplar bir kürsüye oturur, başından sonuna kadar Kur'an-ı Kerimi okur, onlar da dinlerlerdi. Bazıları onun kıraatine göre Mushafı noktalar, âyetlerin başlangıç ve bitişlerini takip ederdi, bunları defterlerine ve kitaplarına resmederlerdi. Nahivde insanların en bilgini, garib (şaz ve nadir bilgiler) konusunda tek gözdesi idi."¹³⁷

Böylece şöhreti yayıldı. Halife Mehdî (ö.162/778) onu, oğlu Hârûn Reşîd'i eğitmesi için çağırdı. Hârûn Reşîd babasından sonra hilafete geçince yine onu oğulları el-Emîn ve el-Me'mûn'a eğitici olarak atadı. Bağdat'ta bir müddet insanlara Hamza kıraati ile Kur'an-ı Kerim okuttu. Daha sonra kendi kıraat üslubunu geliştirdi. Kıraatı meşhur yedi mütevatir kıraatten birisi oldu.¹³⁸

el-Kisâî uzun bir müddet Hârûn Reşîd'in çocuklarını eğitmeye, halka Kur'an okutmaya onlara dilbilimi ve nahiv ilmini öğretmeye devam etmiştir. Hayatının

¹³⁵ Şevkî Dayf, s. 173; Suyûtî, II, 162.

¹³⁶ Şevkî Dayf, s. 174.

¹³⁷ el-Enbârî, s. 60.

¹³⁸ Altıkulaç, Tayyar. "Kisâî, Ali b. Hamza", *DİA*, TDV. yay., İstanbul 2002. XXVI. 69,70,

sonlarına doğru ellerinde ve yüzünde beyazlıklardan meydana gelen bir çeşit bulaşıcı deri hastalığı olan cüzam'a yakalanmıştır. Harun Reşid bu halde iken onun, çocuklarıyla birlikte olmasını istemediğinden kendisinin yerine ilminden ve ahlakından razı olacağı birini bulmasını istemiştir. Bu konuda gerçek sebebi kendisine söylemek istememiş, onu incitmeyecek hoş ve güzel sözler söyleyerek şöyle demiştir: “Yaşlandığın için seni istirahat ettirmek istiyoruz, maaşını da kesmeyeceğiz”. Bunun üzerine Harun Reşid'in çocuklarını eğitmek üzere kendi yerine öğrencisi Ali b. el-Mubârek el-Ahmer'i (ö.194/809) tavsiye etmiştir. Böylece eğiticilik görevinden bürokratik görevine geçmiş, sefer ve seyahatlerinde Harun Reşid'e eşlik etmiştir.¹³⁹

el-Kisâî'nin ilmî kişiliği üzerinde çelişkili değerlendirmeler yapılmıştır. İmam Şâfiî nahivde derinleşmek isteyenlerin el-Kisâî'ye muhtaç olduğunu söylemiş, İbnu'l-Enbârî onu devrinde nahiv ilmine en çok vâkıf olan, garîb kelimeleri ve Kur'ân ilmini en iyi bilen âlim olarak nitelemiştir. es-Sâ'leb de kendi zamanında rivayeti en çok ve ilmî birikimi en geniş âlim diye tanımlar. Ancak Ebû Hatim er-Râzî, el-Kisâî'nin şöhretini halifelere yakınlığıyla ilişkilendirerek açıklamış, ilminin temelsiz olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴⁰

el-Merzubânî şöyle demiştir: “*el-Kisâî Muhammed b. el-Hasan'la aynı günde Rey'de Ranbuya denilen yerde 189 senesinde vefat etmiştir.*” Ebû 'Amr ed-Dâni'nin (ö.444/1052) ifadesi de şöyledir: “*el-Kisâî Harun Reşid ile Horasan'a doğru giderken Rey şehri köylerinden Ranbuya köyünde 189 senesinde ölmüştür.*” Ulema ve hafızlardan birçoğunun onun ölümü hakkında yazdığı tarihlerin doğrusu 189'dur. Başlıca eserleri, *Müteşâbihu'l-Kur'ân*, *Mâ Telhanu fî-hi'l-'Avâm Kırââtü'l-Kisâî*¹⁴¹dir.

1.2.2.4. el-Ferrâ

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Ferrâ hicri 144 (761-62) yılında Kûfe'de doğdu. Aslen Deylem kabilesinden olup Fârisidir. Çocukluğu ve ilk tahsil yılları Kûfe'de geçti. Lakabı olan Ferrâ her ne kadar “kürk yapan, kürk satan” anlamına geliyorsa da kaynaklarda onun bu meslekle meşgul olduğuna dair hiçbir bilgi yoktur. Bu

¹³⁹ ez-Zübeydî, s. 128.

¹⁴⁰ Altıkulaç, s. 70.

¹⁴¹ Altıkulaç, *DİA*, XXVI, 70. ; Halil İbrahim Tanç, *el-Kisâî Hayatı Şahsiyeti Eserleri Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE., Erzurum 1993.

lakabın ona, kelâmı iyi tahlil ve tetkik ettiği için verildiği söylenmektedir.¹⁴²

İlköğrenimini Kûfe’de Ebû Câfer er-Ruâsî’den gördü, daha sonra Basra’ya göç etti ve tahsiline Basra’da devam ederek Halîl b. Ahmed, Yûnus b. Habîb gibi meşhur âlimlerden dersler okudu. Kaynakların bildirdiğine göre el-Ferrâ Halîl’den ziyade Yûnus b. Habîb’in derslerine devam etmiştir. Basra’da Arap dili, tefsir ve kıraat alanlarındaki tahsilini tamamlayıp Kûfe’ye döndüğünde, bu muhitte nahivle meşgul olanların kendilerine rehber edindikleri er-Ruâsî’nin “*Kitabu’l-Faysal*”ını, iyice öğrenmiş bulunuyordu.¹⁴³

er-Ruâsî’nin tavsiyesiyle Bağdat’a gittiği zaman şehrin en yetkili âlimi olan el-Kisâî ile yaptığı ilmî tartışmada nahivdeki üstünlüğünü görünce onun gözde talebeleri arasında yer aldı. Daha sonraki yıllarda saraya ve devlet adamlarının çevresine girmesi ve buralarda tanınması da hocası vasıtasıyla oldu. el-Ferrâ’nın Bağdat’a gidişi ve el-Kisâî ile tanışması hayatında önemli bir dönüm noktası oluşturur. Onun faydalandığı pek çok âlim ve râvi vardır, bunların başında el-Kisâî gelmektedir. Daha ziyade el-Kisâî’den kıraata dair rivayetleri ve nahvin inceliklerini öğrendi. Ayrıca nahiv alanında er-Ruâsî’den, lugat konusunda Yûnus b. Habîb’den, dil ve edebiyat konusunda fesahatiyle meşhur bedevilerden olan Ebu’l-Cerrah, Ebu Servân ve Ebu Ziyâd el-Kilâbî’den, şiir ve ahbâr alanında da Mufaddal ed-Dabbî’den istifade etti.¹⁴⁴

el-Ferrâ kendini çevresine kabul ettirmiş ve halifenin huzuruna davet edilecek derecede şöhret ve itibar sahibi olmuştu. el-Kisâî’nin ölümünden sonra gerek nahiv gerekse Kur’ân ilimleri alanında dönemin en önemli şahsiyetlerinden biri olmuştur. el-Kisâî vefat edince arkadaşlarının ısrarı üzerine onun yerine geçti ve o tarihten itibaren hocalık hayatı başlamış oldu. Me’âni’l-Kur’ân’dan sonra yazmaya başladığı el-Hudûd’un telifine dair rivayetler de onun Bağdat’taki ilmî itibarını açık bir şekilde göstermektedir. Bu rivayetlerden birine göre Halife Me’mûn ondan, nahiv usulüne ve bedevilerden derlenmiş fasih Arapça’ya dair malzemeyle ilgili bir eser telif etmesini istemiştir, sarayda kendisine bir yer ayırtarak her türlü ihtiyacını karşılayacak ve ona hizmet edecek kimseler tayin etmiş ayrıca eserini yazdıracağı verrâklar tahsis etmiştir. II. (VIII.) yüzyılın sonu ile III. (IX.) yüzyılın ilk yıllarında Kur’ânî ilimler sahasında

¹⁴² ez-Zübeydî, s. 132; et-Tantavî, s. 118; el-Enbârî, s. 81; Şevkî Dayf, s. 192; el-Luğavî, s. 86; İbn Nedîm, s. 104.

¹⁴² Şevkî Dayf, s. 172.

¹⁴³ Şevkî Dayf, s. 174.

¹⁴⁴ Durmuş, s. 432.

Bağdat'ta en büyük otorite olarak kabul edilen el-Ferrâ'nın dersleri ve imlâ meclisleri büyük rağbet görüyordu. Halife Me'mûn'un oğullarına da hocalık yapan el-Ferrâ'nın yetiştirdiği pek çok talebe vardır. el-Ferrâ Bağdat'ta ikamet etmekle beraber Kûfe ile ilgisini kesmez, senenin sonu yaklaşınca Kûfe'ye giderek yakınlarının arasında kırk gün kalır ve kazandıklarını onlara dağıtırdı.¹⁴⁵

Her şeyden önce bir nahiv âlimi olan el-Ferrâ hocası el-Kisâî'yi bile zamanla gölgede bırakmıştır. Nitekim kendisi henüz hayatta iken Kûfeliler onu bu ilimde Kisâî'den daha büyük bir âlim olarak kabul etmişlerdir. Öğrencisi Seleme b. Asım'ın, el-Ferrâ daha büyük bir nahiv âlimi olduğu halde onun el-Kisâî'yi kendisinden büyük telakki etmesine hayreti bu yüzdendir. “*Nahiv el-Ferrâ'dır ve el-Ferrâ nahivde Emîru'l-Mü'minîndir*” şeklindeki yaygın kanaat de bunu göstermektedir. Her ne kadar eski müellifler, Kûfe mektebinin tarihî seyrinde ve kıraat alanındaki önemli yeri nedeniyle el-Kisâî'yi nahivde birinci, Ferrâ'yı ise ikinci şahsiyet olarak kabul etselerde Zübeydî ve İbn Kıftî, yalnız dil konusundaki ilmî seviyesini dikkate alarak onu “Kufelilerin en üstünü ve en âlimi” diye nitelendirirler. İbn Hallikân da el-Ferrâ'yı nahivde, luğatta ve edebiyatın çeşitli dallarında önemli bir şahsiyet olarak tavsif eder.¹⁴⁶

Arapça'nın özelliklerinin ve kurallarının tesbit edilmesinde el-Ferrâ'nın büyük hizmeti olmuştur. es-Sâ'leb'in kanaatine göre Arapça'yı unutulup kaybolmaktan koruyan odur. Çünkü münakaşa konusu olan bu dil hakkında herkes dilediği iddiada bulunuyor, birçok kimse aklının erdiği, kabiliyetinin el verdiği kadar konuşuyor ve o günün âlimleri de diğer ilim adamlarının sözlerini tekrarlamaktan öte bir şey yapmıyorlardı. Tenkitsiz ve değerlendirilmeden nakledilen bu sözler de halledilmemiş problemler halinde kalıyordu. İşte böyle bir durumda el-Ferrâ, gerek kendisinden öncekilerin gerekse çağdaşlarının fikir ve kanaatlerini karşılaştırmakla yetinmemiş, bunları tenkit ederek kendi görüşüne göre birleştirmiş ve meseleleri uyumlu bir sistem haline getirmiştir. Kûfe mektebine mensup olmasına rağmen Basralıların doğru bulduğu görüşleri de benimser ve savunurdu. Bu sebeple kendisi, Basra ve Kûfe mekteplerini mezceden, Bağdat mektebinin kurucusu olarak da kabul edilir.¹⁴⁷

Hicri 206 (822) yılında hacca giden el-Ferrâ, ziyaretini Mekke'de geçirdikten

¹⁴⁵ Durmuş, s. 432.

¹⁴⁶ ez-Zübeydî, s. 133.

¹⁴⁷ Durmuş, s. 432.

sonra dönüşünde 207 yılının başlarında vefat etti.¹⁴⁸

el-Ferrâ çok verimli bir müellif olup kaynaklarda yirmi beş kadar eserinden söz edilmektedir. Ancak bunlardan sadece dördü günümüze kadar gelebilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Me'âni'l-Kur'ân*. el-Ferrâ'nın Tefsîru müşkili i'râbi'l-Kur'ân diye adlandırdığı bu eseri onun en tanınmış iki kitabından biridir, *el-Hudûd* (Hudûdu'n-nahv), el-Ferrâ'nın, talebelerine on altı yılda imlâ ettiği bu eser sadece onun değil bütün Kûfe mektebi mensuplarının nahiv konusunda yazdığı kitapların en önemlisi sayılmaktadır. Müellif eserini her birine "had" (tarif) adını verdiği kırk altı bölüme ayırmış ve her bölümde Arapça'nın çeşitli meselelerini ele almıştır. Daha sonra gelen bazı dil âlimleri nahve dair teliflerinde bu eseri örnek almışlar.

Diğer eserleri de, *el-Eyyâm ve'l-Leyâlî*, *Hurûfu'l-Mu'cem*, *İhtilâfu ehli'l-Kûfe ve'l-Basra ve's-Şâm fi'l-Mesâhif*.¹⁴⁹ dir.

1.2.2.5. es-Sâ'leb

Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yaser eş-Şeybânî. Babası Beni Şeybânî'lerin müttefikidir. es-Sâ'leb lakabıyla anılmasının sebebiyle ilgili olarak kaynaklarda herhangi bir kayıt mevcut değildir. Hicri 200 (815) yılında Bağdat'ta doğdu ve burada yetişti.¹⁵⁰

Babası onu çocukluğunda yazıyı öğrenmesi için kâtiplere vermiştir. Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemiş ve şiirler hıfz etmiştir. Dokuz yaşına girince Arap dili ve lugat ilmiyle şiir ve şiirdeki garib kelimeler üzerine ders aldı. Nahiv eğitimini el-Ferrâ'nın öğrencilerden öğrendi. Özellikle Seleme b. Asım'ın halka derslerine katılıp el-Ferrâ'nın kitabını öğrencilere çok güzel yorumluyordu. On altı yaşında iken el-Ferrâ'nın bütün kitaplarını okumuş ve bellemişti. Yirmi beş yaşına geldiğinde el-Ferrâ'nın bütün eserlerini ezberlemiş bulunuyordu.¹⁵¹ Lugat ilmini Ebû Abdillâh İbn Arabî'den on küsur yıl, el-Asma'î, Ebû Ubeyde ve Ebû Zeyd el-Ensârî gibi âlimlerin halka derslerine devam etmiştir.¹⁵² Ebû Amr b. Âlâ'nın oğlu 'Amr'dan babasının kitaplarını okuyup rivayet etti.

¹⁴⁸ Şevkî Dayf, s. 175.

¹⁴⁹ Durmuş, s. 432.

¹⁵⁰ ez-Zübeydî, s. 141; et-Tantavî, s. 120; El-Enbârî, s. 173; Şevkî Dayf, s. 224; Luğavî, s. 95; İbn Nedîm, s. 116.

¹⁵¹ ez-Zübeydî, s. 145.

¹⁵² Şevkî Dayf, s. 225.

Böylece derin bir kültüre sahip oldu ve henüz yirmi beş yaşında iken Kûfe dil mektebinin nahiv ve lugat alanında lideri konumuna yükseldi.¹⁵³

Dil ve edebiyat ilimlerinde yoğunlaşmakla beraber kıraat, hadis, fıkıh, şiir ve tarihi bilgilere de ilgi duymuş ve bu alanda meşhur âlimlerden dersler okumuştur. Muhaddis Ubeydullah b. Kavarîri'nin hadis derslerini okumuştur. Meşhur muhaddis ve fıkıhçı Ahmed b. Hanbel'in derslerine devam etmiş ve ondan fıkıh ilmini öğrenmiştir. Ömer b. Sebbe ve el-Cermî gibi âlimlerden tarihi haberler ve Arap şiirlerini öğrenmiştir.¹⁵⁴

Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını okuyarak Basra mektebinin görüşlerine de vakıf olan es-Sâ'leb, el-Muberrid'le çeşitli dil meselelerine dair tartışmalar yapmıştır.¹⁵⁵ Güçlü hafızasına ve zengin birikimine rağmen dil meselelerinde ta'lil ve kıyasa yer vermemesi, ayrıca ifadelerinde özlü anlatım olarak tanımlanabilecek öğretim metodunun hâkim olması gibi sebeplerle fesâhat ve belâgat sahibi, ta'lil ve kıyasın inceliklerine vakıf güçlü rakibi el-Muberrid karşısında zayıf kaldığı söylenirse de bizzat el-Muberrid'in, "*Kûfeliler'in en âlimi es-Sâ'leb'dir. el-Ferrâ onun onda biri bile olamaz*" dediği nakledilir. Ayrıca onun şiirde, şiir şerhiyle nadir lugatlarda, el-Muberrid'e karşı üstünlüğü kabul edilmiştir.¹⁵⁶

Hicri 291(904) yılında Bağdat'ta bir atının çarpması sonucu vefat etmiş ve şehrin Babu'ş-Şâm tarafındaki kabristana defnedilmiştir.¹⁵⁷

Bazı eserleri; *Kitâbu'l-Fasîh*: es-Sâ'leb'in şöhretini sağlayan en önemli eseridir, '*Kavâ'idu'ş-Şi'r*', '*Mecâlisu's-Sâ'leb*', '*Me'âni ve fevâid*', '*el-Kasîdetu'l-Hâliyye*'.¹⁵⁸

¹⁵³ Yakut, s. 190.

¹⁵⁴ Şevkî Dayf, s. 225.

¹⁵⁵ ez-Zübeydî, s. 148.

¹⁵⁶ Durmuş "Sâ'leb", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2007, XXXVI, 25-27, XXXIV, 26.

¹⁵⁷ Şevkî Dayf, s. 226.

¹⁵⁸ ez-Zübeydî, s. 150.

İKİNCİ BÖLÜM

BASRA VE KÛFE EKOLLERİ ARASINDAKİ MANSÛBAT İHTİLÂFLARI

2.1. İHTİLÂFLARIN TEMEL SEBEBLERİ

2.1.1. Metod Farklılıkları

2.1.1.1. Semâ Metodu

Semâ (السَّمَاع), dile ait materyali, konuşandan direkt olarak almaktır. Semâ, Nahivde kendisiyle delil getirilen kaynaklardan olup, Nahiv kâidelerinin büyük çoğunluğun üzerine kurulduğu temellerden biridir. es-Suyûtî semâ'ı şöyle tarif eder: *“Semâ ile fesahatine güvenilen kimselerin kelâmından tespit edilen şeyleri, Kur’ân ve hadis ile Hz. Peygamberin gönderilmesinden önce, Peygamberliği esnasında ve muvelledlerin çoğalmasıyla dilin bozulduğu, Hz. Peygamberden sonraki döneme kadar yaşayan Arapların, gerek şiir, gerek nesirden teşekkül eden kelâmını kastediyorum.”*¹⁵⁹

Fasih Arapçanın kaynağı bedevi Arapları olduğu için, Basra ve Kûfe âlimleri çöllere yolculuklar yaparak dil ile ilgili malzemeleri derlemişlerdir. Basra'nın çöle yakın olmasından dolayı Basralılar bu konuda daha şanslıydılar. Basra âlimlerinden Ebû ‘Amr b. ‘Alâ, Asma’î ve Halil b. Ahmet gibi âlimler hayatlarının büyük çoğunluğunu çöllerde geçirmişlerdir.

Basralı âlimler dil ile ilgili derledikleri malzemelerde en fasih ve lisana en kolay gelen lafızları seçtiler, bu seçim için de yabancılarla temas etmemiş, dillerinde herhangi bir bozulma oluşmamış, lehçeleri fasih olan kabileleri, kaynak olarak ittihaz etmişlerdir. Ayrıca Basralı âlimler kendilerinden dil ile ilgili rivâyette bulunulan bedevi Arapların dillerinin bozulup bozulmadığına, rivâyet edilen kişilerin güvenilir kişiler olup olmadığına da büyük bir özen göstermişlerdir.¹⁶⁰

Kûfeli âlimler ise dil ile ilgili derledikleri malzemelerin derlenmesinde kabileler arasında herhangi bir ayırım yapmazlardı. Ayrıca Kûfeliler Basralıların almadığı kimselerden dille ilgili malzeme derlemek sûretiyle semâ' metodunun dairesini geniş tutmuşlardır. Diğer taraftan Basra'ya göre Irak'ın daha iç kesimlerinde yer alan Kûfe,

¹⁵⁹ es-Sûyutî, *el-İktirâh fî ‘İlmi Usûlî'n-Nahv*, thk.: Muhammed Süleyman Yâkut, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'a, İskenderiye 2006, s. 20.

¹⁶⁰ İbn Cinni, II, 13.

yabancılarla temas ve karışıma daha müsait olduğundan, burada yaşayan bedevilerin dilleri Basra'daki bedevilerin dili kadar sıhhatli değildi.¹⁶¹

Sonuç olarak denilebilir ki, Basralı âlimlerin gerek malzemeyi bizzat çöllere giderek bedevilerden almaları, gerekse derlenen malzemenin sıhhati ile râvilerin güvenilir olmasına, aşırı bir özen göstermişler. Kûfeli âlimler ise her işittiklerini almışlar, şehirlerde veya şehirleşmiş bölgelere yakın yerlerde ikâmet eden bedevilerden de malzeme derlemişlerdir, aldıkları malzemenin sıhhati veya râvinin güvenilir oluşu hususunda Basralı âlimlerin gösterdikleri özeni gösterememişlerdir.¹⁶²

2.1.1.2. Kıyas Metodu

Kıyas, aralarında bulunan ortak özellik ve benzerlik, gibi sebeplerden dolayı bir şeye (kelimeye, kullanıma, cümle ögesine...) benzerlerinin hükmünü vermektir. Semâ (dinleme, ağızdan derleme) ve kıyas Arap gramerinin en önemli iki kaynağıdır. Nahiv kaidelerinin çoğu kıyas yöntemiyle belirlenmiştir. Bu sebeple Kûfe dil mektebinin ilk önderlerinden olan Ali bin Hamza el-Kisâi, bir manzumesinde nahvi “*uyulan kıyastır/ kurallardır.*” Şeklinde tanımlamıştır.¹⁶³ Bir başka tarife göre de nahiv, Araplar’ ın sözlerinin dikkatle incelenmesinden (istikra) çıkarılan mikyaslar (kurallar/ölçüler) ilmidir.¹⁶⁴ Bundan dolayı dilcilerin hemen hepsi, dilde kıyası benimsememeyi nahiv ilmini kabul etmemekle eşdeğer görmüştür.

Kıyas, nahiv ilminin kurucusu Ebu'l-Esved ed-Duelî'den başlayarak ilk dilcilerden itibaren kullanıla gelmiş bir yöntemdir. Kıyas asıl (makîsun aleyh), fer (makîs), illet ve hüküm olmak üzere dört temelden oluşur. Dilde yaygın kullanımları esas alarak kıyas uygulamalarına ağırlık veren İbn Ebi İshak el-Hâdrami kıyas ve mikyas kelimelerine ilk defa ağırlık veren dil âlimi olarak kabul edilir.¹⁶⁵

Kıyasa aşırı önem gösteren İbn Ebi İshak, el-Ferazdak (ö.114/732) gibi, Arap kelimasında hüccet kabul edilen şâirleri bile tenkit etmekten çekinmemiştir. Nitekim onun el-Ferazdak'ı, birçok beyitinde gramer kaidelerine uymadığı için tenkit ettiğini, el-Ferazdak'ın onun hakkında:

¹⁶¹ el-Afgânî, s. 65-66.

¹⁶² Bakırcı, Demirayak, s. 57.

¹⁶³ Yakut, el-Hemevî er-Rûmî, *Mü'cemül Üdeba*, (1. Baskı) thk.; İhsan Abbas, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993, XIII, 191.

¹⁶⁴ Tüccar Zülfikar, “Kıyas” *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1995, XXV, 539-540, 539.

¹⁶⁵ İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemâlu'd-Dîn Abdurrahman b. Muhammed'ul-Enbârî *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim Dâru'l-Fikr'il-Arabî Kâhire 1998, s. 26.

فَلَوْ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ مَوْلَى هَجَوْتَهُ وَلَكِنَّ عَبْدَ اللَّهِ مَوْلَى مَوَالِيَا

“Eğer Abdullah köle olsaydı onu hicvederdim, ancak Abdullah kölelerin kölesidir.” Şeklinde şiir söyleyince İbn Ebi İshak “yine hata etti, çünkü مَوْلَى مَوَالِيَا demesi gerekiyordu.” diyerek el-Ferazdak’ı kıyasa uymadığı için eleştirmiştir.¹⁶⁶

Basralı âlimler, dilin belli kaidelere bağlanmasını ve bu suretle korunmasını amaçlamışlardır, bundan dolayı şaz ya da çok az kullanılan lafızları nazarı itibara almamışlardır, bu lafız ve kuralların sıhhatı sabit ise şaz olarak isimlendirmişler ve bunların korunması gerektiğini ancak bunlarla kıyas edilemeyeceğini belirtmişlerdir.

Kıyasta metod olarak Basralılar en çok kullanılanı en nadir olana kadar bir hiyerarşi izlemektedirler. Kullanacakları kelime veya lafız daha önce kullanılanlarla çelişmiyorsa, daha önce kullanılanlara mukayese etmişler, eğer daha öncekilerle çelişiyorsa bunu ya te’vil etmişler veya şaz yahut nadir olarak kabul etmişler ve bunların kullanılamayacağını ancak muhafaza edilebileceğini söylemişlerdir.¹⁶⁷

Kûfeli âlimler ise, kendilerinin Basralı hocalarından aldıkları kurallar dışında, malzeme derlemeleri esnasında Basralıların kurallarına uymayıp her kabileden ve herkesten dille ilgili malzeme derlemelerine ve bu malzemelerin veya râvilerinin sıhhat ve güvenilirliğine özen göstermemelerine bağlı olarak, derledikleri malzemenin tasnifinde de belli bir metoda bağlı kalmadılar.¹⁶⁸

Denilebilir ki Basra ve Kûfe dil mekteplerinin her ikisi de dil incelemelerinde semâ ve kıyasa dayanmakla birlikte Basralıların kıyas sistemi daha sağlamdır. Çünkü onlar kıyaslarında, fasih bedevilerden titizlikle seçtikleri dil malzemeleri arasında sadece yaygın biçimde kullanılanları esas almışlar. Nadir kullanılan ve şaz olan dil olgularına itibar etmemişlerdir. Kûfeliler ise Semâ’nı kaynağını seçmekte aynı titizliği göstermedikleri gibi nadir ve şazda olsa duydukları her kelimeyi kıyaslarına mesned yapmışlardır.¹⁶⁹

¹⁶⁶ ez-Zübeydî, s. 33.

¹⁶⁷ et-Tantavî, s. 113.

¹⁶⁸ Bakırcı, Demirayak, s. 63.

¹⁶⁹ Tüccar Zülfikar, *DİA*, VXX, 540.

2.2. İKİ MEZHEP ARASINDA YAŞANMIŞ MÜNÂZARA ÖRNEKLERİ

Basra ve Kûfe ekollerine mensup nahivciler arasında, nahiv meseleleri üzerine cereyan etmiş münâzara ve tartışmalar pek çoktur. Bazılarını burada açıklamayı uygun gördük.

2.2.1. Sîbeveyh ile Kisâî Arasında Geçen Münazara

Nahiv gramer tarihinde “*Zunbûriyye Meselesi*” diye geçen meşhur münazara. el-Ferrâ’dan nakledildiğine göre, Sîbeveyh, Bermekîlere uğrar. Vezirlerden biri olan Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî, Sîbeveyh’i kendi evinde misafir eder ve onu, el-Kisâî ile buluşturup, münâzara ettirmeğe karar verir. Buluşma yerinde el-Ferrâ, Ali b. el-Mubârek el-Ahmer ve başkaları hazır bulunur. Daha sonra Sîbeveyh de gelip, yerine oturur. el-Kisâî’nin en önde gelen talebelerinden biri olan el-Ahmer, Sîbeveyh’e birtakım sorular sormaya başlar. el-Ahmer, Sîbeveyh’in verdiği cevapların hepsini, hatalı bulur. Sîbeveyh, verdiği cevapların el-Ahmer tarafından hatalı bulunmasına çok kızar ve el-Ahmer’e yaptığı şeyin doğru olmadığını bildirir. Bu sefer, el-Ferrâ, Sîbeveyh’in yanına gelir ve ona el-Ahmer’in hırçın ve aceleci olduğunu söyler ve kendisi soru sormaya başlar. O da Sîbeveyh’in verdiği cevapların hepsini yanlış olarak değerlendirir ve onun isabetsiz cevaplar verdiğini söyler. Sorular çoğalınca Sîbeveyh, yorulur ve kızar, el-Ferrâ ve el-Ahmer’e kendileriyle tartışmayacağını, el-Kisâî ile münâzara etmek istediğini söyler. Daha sonra, el-Kisâî gelir ve Sîbeveyh’e, “Sen mi bana soru soracaksın, yoksa ben mi sana sorayım?” der. Sîbeveyh de onun soru sormasını ister. el-Kisâî:

قَدْ كُنْتُ أَظُنُّ الْعَقْرَبَ أَشَدَّ لَسَعَةً مِنَ الزَّبُورِ فَإِذَا هُوَ هِيَ

“Akrep sokmasının eşek arısının sokmasından daha şiddetli olduğunu zannediordum. Bir de ne göreyim, o da onun ta kendisiymiş.”, ifadesinde فَإِذَا هُوَ هِيَ

mi, yoksa فَإِذَا هُوَ إِيَّاهَا mı demesi gerektiğini sorar. Sîbeveyh فَإِذَا هُوَ هِيَ şeklinde zamirin ref’ halinin kullanılması gerektiğini, nasb halinin caiz olmadığını anlatınca, el-Kisâî, ona lahn ettiğini söyler. Sonra, خَرَجْتُ فَإِذَا عَبْدُ اللَّهِ لَقَاءً “Dışarı çıktım, bir de baktım Abdullah ayakta,” cümlesinde, “el-kâim” kelimesinin mansûb mu yoksa merfû’ mu, okunması gerektiğini sorar. Sîbeveyh, mansûb değil, merfû’ olarak okunacağını

ifade eder. el-Kisâî, bunun Arabin sözü olmadığını, Arabin hem merfû' hem de mansûb okuduğunu söyler. Sîbeveyh ise, el-Kisâî'nin görüşünü kabul etmez.¹⁷⁰

Yahyâ b. Hâlid onların her ikisine, kendi çevrelerinin reisi olduklarını söyler ve aralarında kimin hakemlik yapabileceğini sorar. el-Kisâî de, Yahyâ b. Hâlid'e, ülkenin her tarafından gelmiş, kapıda bekleyen ve dilleri en fasîh olan Arapların hakemliğine başvurabileceklerini söyler. Sîbeveyh de onların hakemliğini kabul eder. Çünkü hem Basralılar hem de Kûfeliler Arapça hususunda onlara müracaat ederlerdi. Yahyâ b. Hâlid, bedevîlerin meclise getirilmesini emreder. Hakemliğine müracaat edilen bedevîler şunlardır; Ebû Fak'as, Ebû Disâr, Ebû'l-Cerrâh ve Ebû Servân. Bu bedevîlere, el-Kisâî ile Sîbeveyh arasında cereyan eden meseleler sorulur. Bedevîler, el-Kisâî'nin görüşlerini isabetli bulurlar. Yahyâ b. Hâlid, Sîbeveyh'e yönelip bedevîlerin söyledikleri hakkında bir diyeceği olup olmadığını sorar. Sîbeveyh de boynunu bükür. Bunun üzerine el-Kisâî, Yahyâ b. Hâlid'e yaklaşıp, Sîbeveyh'in bir şeyler umarak memleketinden geldiğini, onu eli boş olarak göndermemesi gerektiğini söyler. el-Kisâî'nin bu teklifinden dolayı, Yahyâ b. Hâlid, kendisine, on bin dirhem verilmesini emreder. Sîbeveyh İran'a gider, bir daha Basra'ya dönmez ve ölünceye kadar orada kalır.¹⁷¹

el-Kisâî ve Sîbeveyh arasında vuku bulan mezkûr münâzara uzayınca, bedevîlerin hakemliğine müracaat edildiğini belirtmiştik. Neticede el-Kisâî'nin gâlip, Sîbeveyh'in mağlup ilân edildiği bu münâzarada kaynaklar, hakemliğine müracaat edilen kişilerin durumu ve münâzara hakkında farklı rivayet ve yorumlara yer vermişlerdir. Bu rivayetlerin birçoğunda Sîbeveyh'e haksızlık yapıldığı dile getirilmiştir.¹⁷²

2.2.2. el-Asmaî ile el-Kisâî Arasında Geçen Münâzara

el-Kisâî'nin el-Asmaî ile olan münâzaraları da Hârûn Reşîd'in huzurunda meydana gelmiştir. Bir gün Hârûn Reşîd, şair er-Râî'nin aşağıdaki beytini el-Kisâî ve el-Asmaî'nin bulunduğu bir mecliste okur:

قَتَلُوا ابْنَ عَفَّانَ الْخَلِيفَةَ مُحَرِّمًا وَدَعَا فَلَمْ أَرْ مِثْلَهُ مَخْذُولًا

¹⁷⁰ el-Hatîbu'l-Bağdâdî, İmam Hafız Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târihu Bağdâd*, (I-XXII), (1. Baskı) thk.: Beşşar Avvâd Maruf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2001, XII, 104–105; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, (I-XX), (3. Baskı), Dâru'l-Me'mûn, Mısır 1936, XIII, 186.

¹⁷¹ el-Hamevî, XIII, 186–188.

¹⁷² Tanç İbrahim, “el-Kisâî'nin Devrindeki Bazı Âlimlerle Yaptığı Münâzaralar”, *AÜSBED*, Erzurum 2002, sy. 18, s. 115–119.

“Masum olduğu halde Halife Osmân b. ‘Affân’ı öldürdüler. Yardım istemişti, fakat onun gibi yardımsız bırakılan hiçbir kimseyi görmedim.” Hârûn Reşîd, beyitteki “muhrimen” kelimesinin manasının ne olduğunu sorar. el-Kisâî, **أَحْرَمَ بِالْحَجِّ** “Hac için ihrama girmişti, bu haldeyken öldürdüler, mânasında” olduğunu söyler, el-Asmaî, bu beyitte kastedilen mânanın “hacda ihramlı iken” anlamına gelmediğini, aynı şekilde “haram aya girmişken” manasının da kastedilmediğini söyleyerek, el-Kisâî’nin verdiği cevabın yanlış olduğunu izah eder ve bir kimse haram aya girdiği zaman **أَحْرَمَ الرَّجُلُ** “adam haram aya girdi,” seneye girdiği zaman, **أَعَامَ الرَّجُلُ** “adam seneye girdi,” denilir şeklinde açıklamada bulunur.

el-Kisâî, el-Asmaî’ye, “muhrimen” kelimesinin manasının ne olduğunu ve bununla şairin neyi kastettiğini sorar. el-Asmaî de ‘Adî b. Zeyd’in sözüyle kastettiği mânanın şu olduğunu söyler:

قَتَلُوا كِسْرَى بَلِيلٍ مُحْرَمًا فَتَوَلَّى لَمْ يُمَتَّعْ بِكَفْنٍ

“Masum olduğu halde, bir gece Kisrâ’yı öldürdüler. Dünyadan kefensiz olarak ayrıldı.”

el-Asmaî, “Kisra ihramlı mıydı?” diye sorar. Hârûn Reşîd de ‘muhrimen’ kelimesinin buradaki manasını sorar. el-Asmaî cezayı gerektirecek herhangi bir işi yapmayan herkesin ‘muhrim’ yani ‘masum’ olduğunu söyler. Bunun üzerine Hârûn Reşîd, el-Kisâî’ye “şiiir söz konusu olunca el-Asmai’dan sakın” diyerek mukabele eder.¹⁷³

2.2.3. el-Asmaî ile el-Kisâî Arasında Geçen Diğer bir Münâzara

el-Kisâî’nin el-Asmaî karşısında başarılı olduğu münâzarası da vardır. Umumiyetle, el-Kisâî ve el-Asmaî, Harun Reşîd makamına geldiği zaman, onun huzurunda beraber bulunurlar, Hârûn Reşîd’in ayrılmasıyla da ayrılırlardı. el-Kisâî, Hârûn Reşîd’in huzurunda aşağıdaki şiiri okur:

أَمْ كَيْفَ يَنْفَعُ مَا تُعْطَى الْعُلُوقُ بِهِ رِءْمَانُ أَنْفٍ إِذَا مَا ضَنَّ بِالْبَيْنِ

¹⁷³ el-Enbarî, s. 59.

“Sütünü vermedikten sonra yavrusunun derisini doldurup, dişi deveye koklatmak ne işe yarar?” el-Asmaî رءْمَانُ أَنْفٍ şeklinde “ri’mân” kelimesinin mansûb olarak okunması gerektiğini söyler. el-Kisâî, el-Asmaî’nin bu cevabına karşılık , “sus, senin aklın ermez” diyerek onu susturur. Sonra, merfu, mansûb ve mecrûr olarak üç şekilde okumanın caiz olduğunu açıklar.¹⁷⁴

2.2.4. el-Yezîdî ile el-Kisâî Arasında Geçen Münazara

Ebû Muhammed el-Yezîdî, Hârûn Resîd’in huzurunda, el-Kisâî’ye

مَا رَأَيْنَا حَرْبًا بَقَرًا عَنْهُ الْبَيْضَ صَقَرًا

لَا يَكُونُ الْعَيْرُ مُهْرًا لَا يَكُونُ، الْمُهْرُ مُهْرًا

“Bir şahinin-içinden şahin yavrusu çıkarmak için-hiçbir toy kuşunun yumurtasını deldiğine şahit olmadık. Nitekim hiçbir zaman yaban eşeği tay olmaz. Zira tay taydır”. Şeklinde bir şiir okur ve bu şiirde bir kusur bulunup bulunmadığını sorar.¹⁷⁵

el-Kisâî, şairin hareke hatası yapmış olduğunu söyler. el-Yezîdî, el-Kisâî’den tekrar şiire bakmasını ister. O, hareke hatasının olduğunu, ikinci (مُهْرٌ) kelimesinin (كَانَ)’nin haberi olmak üzere mansûb olması lâzım geldiğini açıklar. el-Kisâî’nin bu cevabı karşısında el-Yezîdî, sevincinden şapkasını yere vurup, “ben Ebû Muhammed’im” diyerek, şiirdeki, الْمُهْرُ مُهْرٌ ifadesinde birinci (الْمُهْرُ) kelimesi mübteda olduğu için, ikinci (مُهْرٌ) kelimesinin haber olarak merfu’ okunması gerektiğini söyler.

Bu hadise karşısında Hârûn Reşîd, el-Yezîdî’ye, “mü’minlerin emirinin huzurunda künyeni söylüyor ve başını mı açıyorsun? Allah’a yemin olsun ki benim nazarımda, el-Kisâî’nin terbiyeli olarak hatalı cevabı, senin terbiyesiz olarak doğru cevabından daha makbuldür,” der. Bu söz üzerine el-Yezîdî, galibiyet lezzetinin edepli davranmasına mani olduğunu söyler.¹⁷⁶

¹⁷⁴ ez-Zeccâcî, Ebû’l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk, *Kitâbu’l-Cumel fi’n-Nahv*, (1. Baskı) thk.: Ali Tevfik, Dâru’l-Emel, Beyrut 1984, s. 34-35; Yâkût el-Hamevî, XIII, 183, 184.

¹⁷⁵ Tanç, Halil İbrahim, *el-Kisâî Hayatı Şahsiyeti Eserleri Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1993. s. 95.

¹⁷⁶ el-Enbarî, s. 82-83; Yâkût el-Hamevî, XIII, 178-179.

2.2.5. el-Ferrâ ile el-Cermî Arasında Geçen Münazara

Kûfe mektebi mensubu el-Ferrâ ile Basralı el-Cermî bir araya gelmişlerdi. el-Ferrâ el-Cermî'ye زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ cümlesinde (زَيْدٌ) kelimesinin niçin merfu' okuduklarını sormuş, el-Cermî bu kelimeyi ibtida nedeniyle ref' ettiklerini söylemişti. el-ferrâ “*İbtida ne demek*” diye cevap verince el-Cermî kelimenin bütün âmillerden soyutlanmasıdır” diye cevap verdi. el-Ferrâ “*İbtidayı göster*” diyerek ısrar etti, el-Cermî “*Bu bir mânadır, gösterilmez*” deyince o, “*Örneğini göster*” diyerek ısrar etti, el-Cermî “*örneği de gösterilmez*” deyince el-Ferrâ “*Bu güne kadar gösterilmeyen ve örneği de verilmeyen bir âmil görmedim*” şeklinde mukabele etti.

Tartışma bu haliyle kalmayıp el-Cermî el-Ferrâ'ya زَيْدٌ ضَرْبُهُ cümlesinde (زَيْدٌ) kelimesinin niçin ref' ettiklerini sorunca o, bu kelimeyi âid zamiri nedeniyle ref' ettiklerini söyledi. el-Cermî ise bu zaminin isim olduğunu, bir ismin diğer bir ismi nasıl ref' ettiğini sorunca el-Ferrâ “*Biz buna önem vermeyiz, biz ancak زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ cümlesinde olduğu gibi mübteda ve haberden her birini bir diğerinin âmili olarak kabul ederiz*” dedi. el-Cermî “*Bu زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ gibi cümlelerde câiz olabilir, çünkü her iki isim kendi zatında merfu'dur, böylece birinin diğerini ref' etmesi mümkündür. Fakat زَيْدٌ ضَرْبُهُ cümlesinde ki (•) zamiri nasb mahallindedir ve ismi nasıl ref' eder?*” deyince el-Ferrâ (زَيْدٌ) kelimesini bu zamir ile değil âid ile ref ettiklerini söyledi, el-Cermî de “âid nedir?” diye sorunca o, “*Bir manadır*” şeklinde cevap verdi. Fakat el-Cermî onu göstermesini ve örnek vermesini isteyince el-Ferrâ gösterilemeyeceğini ve örnek verilemeyeceğini belirtti. Bunun üzerine el-Cermî el-Ferrâ'ya “*kazdığın kuyuya kendin düştün*” şeklinde mukabele etti.¹⁷⁷

2.2.6. el-Mâzinî ile İbn Sikkît Arasında Geçen Münazara

Halife el-Mutevekkil bir ilim meclisinde Basralı el-Mâzinî ile İbn Sikkît'e bir mesele üzerinde konuşmalarını istemiş, el-Mâzinî İbn Sikkît'e Yusuf süresinde bir

¹⁷⁷ el-Enbarî, s. 145.

ayette geçen نُكْتَلُ veznini sormuş. İbn Sikkîl hemen kelimenin نَفْعَلُ vezninde olduğunu söylemiş, el-Mâzinî ona iyice düşünerek öyle cevap vermesini hatırlatınca İbn Sikkîl düşünmüş ve نَفْتَعِلُ vezninden olduğunu söylemiştir. Ancak el-Mâzinî ona “نُكْتَلُ kelimesi dört harfli, نَفْتَعِلُ ise beş harflidir. Rubâiyi nasıl humâsi ile takdir ediyorsun?” diyince İbn Sikkîl şaşırıp kalmış, cevap verememiştir.

el-Mütevekkil, el-Mâzinî’den meselenin açıklanmasını isteyince el-Mâzinî de “lafzın vezni aslında نَفْتَعِلُ dur. Zîra lafzın aslı نُكْتِيلُ dur. İllet harfi olan (ي) müteharrik olup makabli meftuh olunca (ي) harfi elife dönüşmüş ve kelime نُكْتَالُ şekline gelmiştir, kelimenin başına cezmedici edat gelince de kelime نُكْتَلُ olmuştur. Böylece kelimenin vezni نَفْتَعِلُ dur” şeklinde bir izah yapmıştır.¹⁷⁸

2.2.7. el-Mâzinî ile Bazı Kûfeliler Arasında Geçen Münazara

Basra mektebi temsilcilerinden Ebû Osman el-Mâzinî ile Kûfeli bazı nahivciler halife el-Vâsık’ın meclisinde bir araya gelmişlerdi. el-Mâzinî Meryem süresinin 28. Ayetinde وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَغِيًّا “senin annen bir kahpe değildi.” de بَغِيًّا kelimesinin müennese sıfat olmasına rağmen niçin بُغْيَةً şeklinde gelmediği hususunda bir mesele ortaya atmış, Kûfeli nahivciler bu soruya tatmin edici cevaplar vermeyince el-Vâsık meseleyi el-Mâzinî’nin izah etmesini istemiştir. O da meseleyi “eğer بَغِيٌّ kelimesi فَاعِلَةٌ manasına gelen فَعِيل takdirinde olsaydı كَرِيمَةٌ ve ظَرِيفَةٌ örneklerinde olduğu gibi kendisine (ة) bitişirdi, oysa (ة) harfi اِمْرَأَةٌ قَاتِلَةٌ ve كَفٌّ خَصِيبٌ örneklerinde olduğu gibi sadece مَفْعَلَةٌ manasında olduğu zaman hazfedilebilir. Bu nedenle بَغِيٌّ kelimesi

¹⁷⁸ ez- Zübeydî, s. 89.

burada *فَاعِلٌ* değil, *فَعُولٌ* manasındadır ve bu kelimeye *إِمْرَأَةٌ شَكُورٌ* örneğinde olduğu gibi, müennes vasfında (ة) bitişmez, *بَغِي* kelimesinin takdiri *بَغَوِيٌّ* olup (و) harfi (ي) 'ye dönüşmüş, sonra (و) harfi (ي) nin içinde idğam edilmiş ve *سَيِّدٌ* ve *مَيَّةٌ* kelimelerinde olduğu gibi ağır bir (ي) ortaya çıkmıştır.” Şeklinde izah edince el-Vâsık el-Mâzini'nin cevabını beğenmişti.¹⁷⁹ Bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür ancak çalışmamızın hacmine uygun olarak bu örneklerle yetiniyoruz.

2.2.8. İhtilafla İlgili Yazılmış Bazı Kitaplar

Arap nahiv tarihinde özelde Basra ve Kûfe arasında genelde ise bütün dilbilimcileri arasındaki ihtilafları ele alan birçok eser kaleme alınmıştır. Bunların büyük bir bölümü kayıp veya basılmamıştır. Burada bir kısmını zikretmek istiyorum.

Günümüze ulaşamayan ihtilaf kitapları:

el-Muhezzeb fi'n-Nahv (Ebu Ali Ahmed bin Cafer ed-Deynurî ö. 289)

el-Hilafu'n-Nahviyyin (Ahmed bin Yahya Sa'leb ö. 291)

el-Mesâil alâ Mezhebi'n-Nahviyyin Mimma İhtelefe fihi'l-Basriyyûn ve'l-Kûfiyyûn (Ebu Hasan b. Kîsân ö. 299)

el-Muknî' fi İhtilâfi'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn (Ebu Cafer en-Nahhâs ö. 338)

er-Reddu ala's-Sa'leb fi İhtilâfi'n-Nahviyyin (Ebu Muhammed b. Drustveyh ö. 347)

en-Nusratu ala Cemaâti'n-Nahviyyin (Ebu Muhammed b. Drustveyh ö. 347)

el-İhtilâf (Ubeydullah el-Ezdi ö. 348)

el-Hilâfu beyne'n-Nahviyyîn (ebu Hasan Ali b. İsa er-Rummânî ö. 384)

el-İntisâr li's-Sa'leb (Ahmed b. Fâris ö. 395)

Kifâyetu'l-Muteallimin fi İhtilâfi'n-Nahviyyîn (Ahmed b. Fâris ö. 395)

el-Mesâilu'lletî İhtelefe fiha'n-Nahviyyûn min Ehli'l-Basra ve'l-Kûfe (El-Mun'im b. Muhammed el-Gırnâtî ö. 597)

el-İsâf fi Mesâili'l-Hilâf (Ebu Muhammed b. İyâz ö. 681)

ez-Zehebu'l-Mezâhib fi Mezâhibi'n-Nuhât (Yusuf Kavârânî el-Kurdî ö.768)

Günümüze ulaşan ihtilaf kitapları:

el-İnsâf fi Mesâil'il-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn (Ebu'l-Berakât el-Enbârî ö. 577)

¹⁷⁹ el-Enbari, s. 185; ez-Zübeydi, s. 89.

el-Tebyîn ‘ala Mezâhibi’n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn (Ebu’l-Bekâ el-Ekberî ö.616)

el-İhtilâfu’n-Nusreti fî İhtilâfi’n-Nuhâtî’l-Kûfe ve’l-Basra (Abdullatîf eş-Şerciiyyî ez-Zebîdî ö.802)¹⁸⁰

2.3. MANSÛBAT METODU VE ISTILAHINDA İHTİLÂFLAR

2.3.1. Metod İhtilafları

Mansûbât, konu itibarı ile geniş bir alanı kapsadığından metod ve ıstilahta birtakım ihtilâflar kaçınılmaz olur. Dilbilimcilerin ihtilâfları genelde usûl farklılığından kaynaklanır. Mansûbât konusu ele alınırken icmâl ve tafsîl dediğimiz iki metod takip edilir. İcmâl metodu ile taksimat yapılırken, genel bir tanım yapılarak özne ve yüklem dışındaki kalanlar mansûb olarak nitelenir, daha sonra da mansûbât taksimi oluşturulur, bu yapılırken de mef’ûlu bih’ merkeze alınır diğer mansûb ögeler şibih bil mef’ûl olarak isimlendirilirler. Tafsîl metodunda ise mef’ûllerden başlanılarak bütün mansûb ögeler teker teker tanıtılır.

2.3.1.1. İcmâl Metodu ile Taksim:

el-Muberrid, mansûbatı mef’ûl ve şibih bi’l mef’ûl olarak yukarıda da belirtildiği gibi mücmel bir tanımla ikiye ayırır ve masdar’ı mef’ûl olarak kabul eder, mef’ûl bih, mef’ûl fih, hâl, kâne ve kardeşlerinin haberi, ‘alimtu ve zanentu fiillerinin her iki mef’ûlü, lâ’li nef’îl cins’in ismi ve müstesnâ’yı da şibih bil mef’ûl olarak tanımlar.¹⁸¹ Daha sonrada mef’ûlün özelliklerini ve şibih bil mef’ûl’ün, mef’ûle benzer yönlerini anlatır.

İbn Serrâc (ö.316/928) Kûfelilerin görüşünü daha çok benimseyerek el-Usûl fi’n-Nahv adlı eserinde öncelikle mansûbatı iki kısma ayırmıştır.

Birinci Kısım:

Genel ve yaygın olan tarif ile anlatır; ref’ edici merfû‘uyla ya da ref’ hususunda merfû‘a tâbi olanlar ile cümle tamamlanırsa gelecek olan isim mansûbtur. (Yani cümlelerin asıl ögeleri olan özne ve yüklemden sonra gelecek olan kelime mansûb olur.) Mansûb da, mef’ul ve şibih bi’l mef’ûl olarak iki kısma ayrılır;

¹⁸⁰ Mansur Salih Muhammed Ali el-Velidî, *el-Hilafu’n-Nahvi fî’l-Mansûbat*, (1. Baskı), Alemu’l-Kutûbi’l-Hadîs, Ürdün 2006, s. 16.

¹⁸¹ el-Muberrid, IV, 299.

Mef'ûl ise beş kısma ayrılır; Mef'ûlu mutlak, mef'ûlu bih, mef'ûlu fih, mef'ûlu leh, (li eclih), mef'ûlu meâh

Şibih bil Mef'ûl ise iki kısımdır.¹⁸²

1- Lafzen Mansûb Manen Merfu' olanlar.

Bu da üç kısımdır.

a- Amili, hakiki fiil olan “hal ve temyiz” جَاءَ عَبْدُ اللَّهِ رَاكِبًا (Abdullah binek üzerinde geldi) görüldüğü gibi رَاكِبًا fail olan Abdullah'ın Hâl'idir ve dolayısıyla fâilin durumunu bildirdiği için failin rütbesini alır ve mânen merfu' olur. زَيْدٌ أَحْسَنُهُمْ وَجْهًا “Zeyd (yüz cihetiyle) onların en güzel olanıdır” وَجْهًا temyizdir ve lafzen mansub manen أَحْسَنُهُمْ kelimesinin açıklayıcısı olduğundan merfu'tur.¹⁸³

b- Amili, hakiki fiil olmayıp fiil lafzında gelen ve fiil ameli yapan “Kâne ve kardeşleri” nin haberi. كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا görüldüğü gibi aslında mübtedanın haberi olan قَائِمًا kelimesi كَانَ yok iken merfu' idi, mansûbiyeti ârizîdir.

c- Amili, camid harf olan “İnne ve kardeşleri” nin ismi. إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ bir önceki açıklama bu örnek içinde geçerlidir.

2- Lafzen mansûb, mansûbiyeti merfu'un bir parçası olandır. “Müstesna” gibi. Örneğin: جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا “Zeyd hariç bütün kavim geldi.” burada Zeyd müstesnadır, merfu' olan kavmin bir ferdidir. Çünkü kavimden istisna edilmiştir. Dolayısıyla merfu'un bir parçasıdır.¹⁸⁴

Görüldüğü gibi İbn Serrâc'ın şibih bil mef'ûlleri, âmiline binaen üç kısma ayırdığı görülür. Ebu 'Ali el-Fârisi'de bu taksimatta hocası İbn Serrâc'a tabi olmuştur.¹⁸⁵

¹⁸² İbn Serrâc, *el-Usul fi'n-Nahv*, thk.; Abdul Hüseyin el-Fetâye (I-IV), (3. Baskı) Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1996, I, 212.

¹⁸³ İbn Serrâc, I, 222.

¹⁸⁴ İbn Serrâc, I, 281.

¹⁸⁵ Ebu Ali el-Fârisi, Hasan b. Ahmed b. Abdulgafur, *el-İdâh el-adûdi* thk.: Hasan şâzelî Ferhud, Edebiyat Fakültesi Yay. Riyad 1969, s. 177.

Kâne ve kardeşlerinin fiil olmadığını söylemesine gelince isabetli olmadığını düşünüyoruz çünkü Kâne ve kardeşleri aslen, bazı kullanımlarında nâkis değil tam - habersiz- olarak geldiğinden, zaman ile alakalı bir eyleme delalet eder.

Nahiv âlimlerinin bir kısmı taksimatta bu yolu takip etmişlerdir, mansûbat konusunda mef'ûlleri asıl kabul edip diğer mansûb öğeleri de mef'ûllere hamlederler.¹⁸⁶

İkinci Kısımda:

“Mansûb öge olan Sayı ve ölçü temyizlerini tanımlarken ismi muzaftan sonra fayda için zikredilen ya da içinde açık veya gizli nun bulunan isimler, izafet ve nun ile tamamlanırlar, izafet ve nun olmazsa muzafun ileyh olurlar”.¹⁸⁷ عِنْدِي قَفْطَانٍ بُرًّا (bende

iki ölçek buğday var) örneğinde gürüldüğü gibi قَفْطَانٍ kelimesindeki nûn بُرًّا kelimesinin muzafun ileyh olamayacağını gösterir, çünkü izafet ve nûn birbirine zıt şeylerdir, dolayısıyla بُرًّا kelimesi قَفْطَانٍ kelimesindeki kapalılığı gideren temyizdir. Görüldüğü gibi icmâli bir tanımla mansûbatı tanımlıyor.

2.3.1.1.1. Mef'ûl Taksimat'ında İhtilaflar:

Bu konuda birkaç görüş vardır.

Birinci görüş: es-Suyûtî (ö.911) nin Ebu Hayyân'a nisbet ettiği Kûfelilerin görüşüdür ki, mef'ûl, ancak mef'ûl'u bih'tir diğer mef'ûller mef'ûlu bih'in benzerleridirler.¹⁸⁸ Mesela el-Ferrâ, mef'ûl'u leh için tefsîr, ¹⁸⁹ mef'ûl'u fih'i için mahal, mef'ûl'u mutlak için ise masdar ifadesini kullanır.¹⁹⁰ el-Kisâî ise mef'ûl'u fih' için sıfat tabirini kullanır.¹⁹¹ Bu farklı isimlendirmelerden de anlaşıldığı gibi Kûfe'li dilbilimciler hakiki mef'ûl'ü fail'in mukabili olan, yani fail'in fiilini hamleden mef'ûl'u bih olarak kabul edip, diğer mef'ûl'ler, ancak fiil'in kimin ile ne zaman ve niçin meydana geldiğini bildiren, mef'ûlu bih'in benzerleridir diye tarif ederler. Kûfe'li dilbilimcilerinin bu

¹⁸⁶ İbn Habbâz, Ahmed b. Hüseyin, *Tevcihu'l-Luma'*, thk.: Faiz Zeki Muhammed Diyab, (2. Baskı) Dâru's-Selâm, Kâhire 2007, s. 164.

¹⁸⁷ İbn Serrâc, I, 159,306.

¹⁸⁸ es-Suyûtî, *Hemu'l Hevâmi'* (I-III), (1. Baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (thk.: Ahmed Semseddin). 1998, II, 6.

¹⁸⁹ el-Ferrâ, Ebu zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Me'ani'l- kurân*, thk.: Ahmed Yusuf Necati / Muhammed Ali Neccar, İntişârâtı Nasır Hüsrev, Tahran 1955, I, 17,73.

¹⁹⁰ el-Ezherî, Halit b. 'Abdullah, *Şerhu't-Tesrih 'ale't-Tevdih* thk.; Muhammed Basil Uyun es-Sûr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, I, 515.

¹⁹¹ el-Ezherî, I, 515.

görüşü kendi aralarında bile tam bir kabul görmemiştir, nitekim farklı tanımlarla isimlendirdiklerini görmekteyiz.

İkinci görüş: el-Havarizmî, Kâsım b.Hüseyin b. Muhammed Ahmed ebu Muhammed Ebu'l-Fadl Mecdu'd-Din et-Terâifi eş-Şehid' ö.617 in metodudur. Mef'ûl'ler üç tanedir, mef'ûl bih, mef'ûl mutlak ve mef'ûl fih, Bu görüş İbn Habbâz'(ö. 616) in ez-Zeccâc'(ö.337/948) a nisbetidir.¹⁹² Mef'ûlu leh ve mef'ûlu me'ah'ı mef'ûller gurubuna almamaktadır. İbn Hişam el-Ensâri'(ö.761) ez-Zeccâc'ın "صِرْتُ وَجَاوَزْتُ"

"النَّيْلِ" örneğinde Mef'ûlu Me'ah'ı Mef'ûlu bih'e takdîr ettiğini (yorumladığını) söyler.¹⁹³

Bilindiği gibi Zeccâc Me'âni-l-Kur'ân' da Mef'ûlu leh örneklerinde, bazen Mef'ûl leh bazen "مَنْصُوبٌ عَلَى مَعْنَى الْمَفْعُولِ بِهِ" yani Mef'ûlu bih manasında Mansûb, bazen Nasb'ını tevili masdar (tevilden kastı onu Mef'ûlu mutlak kabul eder) bazen hem Masdar hem de Mef'ûlu Mutlak, bazen de i'rab ta ikisi de caizdir der.¹⁹⁴

Bu farklı tanımlarından anlıyoruz ki ez-Zeccâc, cümledeki anlamına uygun olan tanım ifadelerini kullanmıştır.

Üçüncü görüş: İbn Hişam'ın isnadıyla Ebu Saîd es-Sîrâfî' Hasen b. Abdullah b. el-Merzubân (ö.368/978)¹⁹⁵ a aittir, o'da "وَالْخِتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا" ¹⁹⁶

(Mûsa kavminden yetmiş kişiyi seçti) ayetindeki قَوْمِهِ kelimesinin mânasını مِنْ

"قَوْمِهِ" olarak ifade eder. Mef'ûlu minh diye isimlendirir ve mef'ûller'in sayısını altıya

çıkartır İbn İyaz ise "نَظَرْتُ إِلَى زَيْدٍ" örneğindeki mef'ul'a mef'ul'un-ileyh "وَأَنْصَرَفْتُ"

"عَنْ خَالِدٍ" örneğindeki mef'ûl'a da mef'ûlun 'anh denmesi gerekir diyerek bu görüşün zayıflığına işaret eder.¹⁹⁷

¹⁹² Havârizmî, *Şerhul Mufasssal fî San'at'il-İ'rab el-Mevsum bi't-Tahmir*, thk.: Dr. Abdurrahman b.Süleyman el-Useymîn, Dâru'l-Garbi'l-İslami, Mekke h. 1402. II, 49.

¹⁹³ İbn Hişam el-Ensari, *Şerhu Katri'n-Neda ve Beli's-Sadâ*, el-Mektebetu'l- 'Asriyye 2011 s. 225.

¹⁹⁴ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'rabuhu*, Alemlî'l-Kutub 1988, I, 98,173,279, III, 193,236.

¹⁹⁵ İsmail Demir, *Büyük Arap Dil Bilgini Ebu Saîd es-Sîrâfî*. Yenda 2009, s. 35.

¹⁹⁶ 7. Âraf, 155.

¹⁹⁷ İbn Hişam, s. 225.

Dördüncü görüş, Basralı Âlimlere aittir ki mef'ûlleri; mef'ûl'u bih, mef'ûl'u mutlak, mef'ûl'u fih, mef'ûl'u leh ve mef'ûl'u me'ah olarak beş kısımda ele alırlar¹⁹⁸. İbn Habbâz bu taksimatın cumhurun görüşü olduğunu söylerken¹⁹⁹ İbn Hişâm ise sahih olan budur diye ifade eder.²⁰⁰ Bizce de en doğru taksimat budur çünkü daha sonra gelen dilbilimcilerinin ekseriyeti bu tertip ile sıralamışlar ve yeni öğrenen öğrenciler için de kavranması kolay olan metod'dur. Mef'ûl taksimatı İhtilafları hakkında açıklamaya çalıştığımız birkaç örneğin dışında da İhtilaf örneklerini görmek mümkündür.

2.3.1.1.2. Şibih bil Mef'ûl Taksimat'ında İhtilaflar

Şibih bil mef'ûlden kasıt beş mef'ûl'ün dışındaki, haber'i kâne, ismi inne, hâl, temyîz gibi mansûb ögelerdir. İhtilaftan maksat ise dilbilimcilerin eserlerindeki konu başlıklarında görülen ihtilaftır.

Mesela İbn Serrâc, şibih bil mef'ûl'u iki kısma ayırır, birinci kısımda; lafzen mansûb mânen merfû' olanları anlatır. Bunlar "Kâne ve kardeşlerinin haberi", "inne ve kardeşlerinin ismi", "hâl" ve "temyîz"dir. (Bilindiği gibi bu ögeler mânaları düşünüldüğünde Merfu' ögelerden farklı değildirler) İkinci kısımda lafzen mansûb mânen merfu' olmayan fakat Merfu'un bir parçası olan müstesnayı zikreder.²⁰¹ (Müstesna, açıklayıcı olarak düşünüldüğünde Fâilin bir parçasıdır.) İbn Serrâc ve taksimatta ona uyan Ebu Alî el-Fârîsi, Halil b. Ahmed'in izinden giderek, sayı ve ölçü temyizlerini, Nahiv konularına uygun nasb'ını açıklayıcı fiil veya hükmü bir âmil bulamadıklarından şibih bil mef'ûl gurubuna almadılar. Buna karşın, kendilerinden sonraki birçok nahivci bunları şibih bil mef'ûlden saydılar.²⁰²

İbn Habbâz ise iki ayrı taksimatta bulunur;

Birinci taksimatta;

a- Merfu'un parçası olan mansûb'tan bahsederek, temyîz ve istisnâyı anlatır.

Örneğin طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا görüldüğü gibi nefis zeyd'ten bir parçadır ve cümlede

¹⁹⁸ es-Suyutî, II, 8.

¹⁹⁹ İbn Habbâz, s. 165 (dipnot)

²⁰⁰ İbn Hişâm, s. 225.

²⁰¹ İbn Serrâc, I, 271.

²⁰² Sîbeveyh, 'Amr b. Osman b. Kamber, *el-Kitab* (3.Baskı) (I-V.) thk.: Abdu's-Selâm Muhammed Harûn, Mektebetu Hancı, Kâhire 1996, II, 120,230.

temyîzdir, قَامَ الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا buradaki “zeyd” kelimesi istisnadır ve kavimden bir ferttir.

- b- Mansûb’u merfu‘ olan ki, kâne ve kardeşlerinin haberi, İnne ve kardeşlerinin ismi ve hâl’i zikreder. Örneğin: كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا deki قَائِمًا kâne’ nin haberidir ve cümleinin asıl ögesi (müsned) olduğu için merfu’ sayılır.

İkinci taksimatta ise; ‘umde ve fadla’ dan bahseder

‘Umde, cümle içerisinde terkedilmesi mümkün olmayandır. Kâne’nin haberi ve inne’nin ismi gibi.

Fadla, cümle içerisinde terkedilmesi mümkün olan, hal, temyiz ve müstesna gibi.²⁰³

Mansubatı tamamen fadla sayamayız çünkü hem ‘umde hemde fadla olarak gelen öğeleri var.

2.3.1.2. Tafsîl Metodu ile Taksim:

Açıklama metodu olarak bilinen, (Mansûb öğelerin isimlerini teker teker zikretmek) bu yöntemi ilk kullananlardan biri Ebu Zekeriyâ Ahmed b. Hüseyin b. Şagîr en-Nahvî el Bağdâdî ö. 317. dir. İçinde Tevabi‘ler ve mansûb fiillerin de bulunduğu elli bir tane konu başlığı sıralar ve daha sonra bunları teker teker, hâl, temyîz, mef‘ûl’u bih...²⁰⁴ şeklinde açıklar. İbn Şagîr bu taksimatta sadece mansûb isimleri değil, mesela حَتَّى dan sonra gelen mansûb fiilleri, سَوْفَ gibi harfleri, أَيْنَ gibi mebnî isimleri, خَمْسَةَ عَشَرَ gibi mürekkeb sayıları, مَعْدِي كَرَبَ gibi terkîb-i mezcileri, mâzî fiilleri ve onlara benzeyen لَيْتَ, إِنَّ gibi harfleri de zikretmiştir. Ayrıca bu taksimat’ta gördüğümüz mef‘ûl’ leri altı farklı isimle, masdar’ı altı farklı isimle, hâlî sekiz farklı isimle, temyîzi beş farklı isimle vb. farklı başlıklarla zikretmesi²⁰⁵ tafsîl metodunu bize göstermesi açısından iyi bir örnektir.

²⁰³ İbn Habbâz, s. 201-202.

²⁰⁴ İbn Şagîr, *el-Mehallî fî Vucûhi’n-Nasb*, thk.: Faiz Farsi, (1.Baskı), Muessetu’r-Risâle, Beyrut 1987, s. 2

²⁰⁵ İbn Şagîr, s. 590.

Taksim metodu ile farklı sayıda bab başlığı kullanan âlimlerde vardır, mesela İbn Hişam ve İbn Âcurrûm on beş bab'ta anlatırlar.²⁰⁶ Bu taksimat incelendiğinde ihtilafa konu olan başlıklar oldukça azdır, fakat ıstılah'ta farklı isimlendirmelerin olduğu açıkça görülebilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, her iki metod'ta efradını câmî ağyarını mâni tanımlar ile mansûbat'ı diğer konulardan ayıran açıklama usûlleridir. Ancak icmalden tafsîle giden taksimat'ta gözetilen husus mansûb ögeleri, asıl ve mülhak diyerek, mef'ûl'leri asıl, hâl, temyiz, müstesnâ vd. de mülhak saymalarıdır. Mef'ûl'lerin dışındaki mansûb ögeleri de mef'uller den sayan dilbilimcilerin var olduğuda bilinmelidir. Örneğin Cevherî gibi âlimler'in hâl'i mef'ûl'dûnehu saydığı gibi. Tafsîl'den İcmal'e geçen dilciler ise tanımdaki zorluktan dolayı teker teker anlatmayı daha uygun bulmuşlar.

2.3.2. Bazı Tanımlama Farklılıkları

Basra-Kûfe ekolleri arasındaki ihtilâfların bir diğeri ıstılahların kullanımı noktasında çıkmaktadır. Her iki mezhep mensuplarının, aynı mevzu için kullandıkları farklı ıstılahların bazılarını şu şekilde belirtmek mümkündür.

- 1- Basralıların kullandığı *sıfat* ıstılahını Kûfeliler *na* 't olarak kullanmıştır.
- 2-Basralıların *bedel* ıstılahına karşı Kûfeliler *tercüme* demişlerdir.
- 3-Basralıların *zarf* ıstılahına karşı Kûfeliler *mahal* veya *sıfat* ıstılahını kullanmışlardır.
- 4- Basralı dilciler binâ alâmetlerini *fethe*, *zamme*, *kesre* ve *sukûn* olarak, i'râb alâmetleri için ise; *ref*, *nasb*, *cer* ve *cezm* olarak adlandırmışlarken, Kûfeli dilciler ise, hem binâ hem de i'râb için *ref*, *nasb*, *cer* ve *cezm* terimlerini kullanmışlardır.
- 5- Basralıların kullandığı *harfu'l-cer*, Kûfeliler de *hurûfu'l-hafd* veya *hurûfu's-sıfât* adını almıştır.
- 6- Basralılar *munsarîf/gayru'l-munsarîf* ıstılahını kullanırken, Kûfeliler bunun yerine *mucrâ/gayru'l-mucrâ* kavramını kullanmıştır.
- 7- Basralıların *vâvu'l-ma'iyye* dediğine Kûfeliler *vâvu's-sarf* adını vermiştir.
- 8- Basralıların kullandığı *Şân zamiri*, Kûfe ıstılahında *mechûl zamir* terimiyle karşılanmıştır.
- 9- Basralıların kullandığı *temyîz* terimi için Kûfeliler *tefsîr* terimini tercih etmiştir.

²⁰⁶ İbn Hişam *Şerhu Şuzuri'z-Zeheb*, el-Mektebetu'l-'Asriyye 2004, s. 238.

10- Mubtedâ-Haber arasına giren zamire Basralılar *zamîru'l-fasl* derken Kûfe dilcileri *zamîru'l-imâd* olarak adlandırmışlar.

11- Kûfeliler *ismu'l-İşâret* için *et-Takrîb* demiştir.

12- Kûfeliler *zamîr'e el-İsmu'l-Meknî* demiştir.

13- Basralıların kullandığı *atf harfleri* ıstılahının karşılığı Kûfelilerde *hurufu'n-Nekîs*'tir.²⁰⁷

İki ekol arasındaki mansûb eleman ihtilaflarını detaylı bir şekilde ele almakta fayda görüyoruz.

2.4. ISTILAH İHTİLAFLARI

“İstilah” kelimesi *فَسَدَ* nin zıttı olan *صَلَحَ* kökünden türemiştir.²⁰⁸

Terim manası ise: özel bir konuda belli bir topluluğun ittifak ettiği kavramlardır. Hadis âlimlerinin ittifak ettiği terimlere Mustalah'ul-Hadis, fıkıh âlimlerinin ittifak ettiği terimlere Mustalah'ul-Fıkıh, nahiv bilginlerinin ittifak ettiği terimlere de Mustalah' un-Nahiv denir. Mesela: *الْإِسْمُ، وَالْفِعْلُ، وَالْحَرْفُ، وَالْفَاعِلُ، وَالْمَفْعُولُ* her biri nahiv bilginleri arasında kullanılan özel bir manaya sahip ıstılahlardır. Bu terimler kullanıldıkları alana göre farklı manalar oluşturabilirler. Şüphesiz nahiv ıstılahlarının oluşumunda, bu alanın öncüleri olan İbn Ebi İshâk, İsa b. Ömer, Ebu Amr, Halil, Sîbeveyh, el-Kisâî ve diğerlerinin payı oldukça büyüktür. Daha sonra talebeleri ve sonraki âlimler tarafından bu ıstılahların tartışılarak bir kısmının olduğu gibi kabul edilmesi bir kısmının da reddedilmesi veya değişik ıstılahlarla tarif edilmesi ihtilafların kaynağını bilmek açısından oldukça önemlidir.

Tarihi bir süreç içerisinde gelişen bu kavramlar, ilk dilbilimciler tarafından veya sonrakiler tarafından değişmez kurallar olarak tespit edilmemiştir. Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ına, Ferrâ' nın *Me'âni el-Kur'ân*'ına, Muberrid'in *el-Muktadâb*' ına bakıldığında görülür ki bir tek olgu için farklı ıstılahlar kullanılmıştır. Hatta Basra ve Kûfe ekollerinin kendi içinde bile ihtilafların var olduğu görülecektir.

İlk dilbilimcilerin farklı ıstılahlarlar kullandığını birkaç örnekte görebiliriz.

²⁰⁷ Bakırcı, Demirayak, s. 66-68; Bu farklılıklarla ilgili bkz. M. Cevat Ergin, “Basra ve Kûfe Ekollerinin Kullandıkları Farklı Nahiv Terimleri”, *DÜİFD*, V, sy. 1. (2003), 51–65; Ali Bulut, “el-Ferrâ'nın, Meâni'l-Kur'ân'ında Kullandığı Kûfe Dil Okuluna ait Terimler”, *OÜİFD*, sy. 14–15 (2003), s. 327–336.

²⁰⁸ Cevherî, s. 653.

yapmamaktadırlar.²¹¹ رَأَيْتُ زَيْدًا örneğini tahlil edersek زَيْد kelimesi Mansûbun bi'l-Fetheti'z-Zahireti yada meftûhun bi'l-Fethati'z-Zahireti şeklinde tanımlanır.

2.4.2. Mûnâdâ: (الْمُنَادَى)

Mûnâdâ nidâ harflerinden sonra gelen isimdir, nidâ harfleri altı tanedir; يَا، هَيَّا، آ harfleridir.²¹² زَيْد يَا زَيْد kelimesindeki زَيْد Mûnâdâ'(Çağrılan)dır. Bu kavram dilbilimciler arasında الْمُنَادَى وَالْمَدْعُو، diye isimlendirilir, bazı araştırmacılar, الْمُنَادَى kavramını Basralı âlimlere, الْمَدْعُو kavramını da Kûfelilere nisbet etseler de, الْمُنَادَى kavramını Basralı Halil b. Ahmed, Sîbeveyh ve el-Muberrid, Kûfeli el-Ferrâ ve es-Sa'leb gibi dilbilimcilerin kullandığı bilinmektedir.²¹³ Mesela el-Ferrâ'nın çokça kullandığı الْمَدْعُو ifadesini daha önce Sibeveyh'in kullandığı da bilinmektedir.²¹⁴

Elhasıl: الْمُنَادَى وَالْمَدْعُو kavramları eş anlamlı olmaları hasebiyle dilbilimcilerin kullanımında gerçek bir ihtilafın olmadığı görülmektedir.

2.4.3. İğrâ: (الِإِغْرَاءُ)

Fiilin hazfi ile ismin nasb edilmesidir. Muhâtabı güzel bir işe teşvik etmek için kullanılır, اَلْإِجْتِهَادُ اَلْإِجْتِهَادُ (çalışkan olmalısın-çalışkan olmalısın) fiili hazfedilmiş, iki isim görülüyor i'râbı ise, اَلزَّمْ gibi uygun bir fiil takdir edilir ve ilk kelime mansûb olarak iğrâ "اَلِإِغْرَاءُ" olur, ikinci kelime ise te'kîd (pekiştirme) olur.²¹⁵

²¹¹ el-Ferrâ, I, 17-18.

²¹² Galâyînî, *Durûsu'l-Arabiyye* (el-mütevassite) (2. Baskı), Dârul kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, II, 95.

²¹³ Sîbeveyh, II, 184-185, el-Muberrid, IV, 202-204.

²¹⁴ Sîbeveyh, II, 229.

²¹⁵ el-Galâyînî, III, 104.

Sîbeveyh'in *el-Emr* diye isimlendirdiği kavramı Halil b. Ahmed ve kendisinden önce yaşayan Ebu Ūbeyde İğra "الْإِغْرَاءُ" şeklinde ifade etmiştir. Bu kavramı kûfelillerin kullanımında gördüğümüz gibi, daha sonraki dilcilerin kullanımında da görüyoruz.²¹⁶

2.4.4. Şibih bil Mef'ul: (الشَّبِيهُ بِالْمَفْعُولِ)

Beş mef'ul'un dışında kalan diğer mansûb ögelerdir, benzerlik yönü ise mef'ûlu bih'in alâmeti olan nasb'ı kabul etmesidir. Şibih bil mef'ûl "الشَّبِيهُ بِالْمَفْعُولِ" kavramı Kûfelilere ait bir kullanım olup nasb hususunda diğer mef'ûllerle ortaklığı kastediyorlar. Basralılar nezdinde ise şibih bil mef'ûl "الشَّبِيهُ بِالْمَفْعُولِ" ile mef'ûl'u mutlak, mef'ûl'u leh, mef'ûl'u fih ve mef'ûlu me'âh kastedilir.²¹⁷

Mutlak ve mukayyet tanımlar "mütakellimin"e ait kavramlar olduğu için Mehdi Mahzûmî, Basralıların bu kavramları kullanma husûsunda mütakellimîn (Kelamcılar) metodundan etkilendiği görüşündedir.²¹⁸

Sonuç olarak şibih bil mef'ûl "الشَّبِيهُ بِالْمَفْعُولِ" kavramı kapalı bir terimdir. Çünkü bu terim ile mef'ûlu bih diğer mef'ûllerden ayrılırken, diğer mef'ûller arasındaki ayırım hangi terim ile karşılanabilir?

2.4.5. Mef'ûlu Mutlak: (الْمَفْعُولُ مُطْلَقًا)

Âmilini pekiştiren, sayı veya çeşidini belirten, haber ve hâl olmayan isimdir.²¹⁹ Mef'ûlu mutlak "الْمَفْعُولُ مُطْلَقًا" kavramı Basralılara aittir.

Sîbeveyh bu kavramı اَلْحَدَّثُ وَالْحَدَّثَانِ, وَالْفِعْلُ, وَالْمَصْدَرُ وَالتَّوَكُّيدُ gibi ifadelerle belirtirken,²²⁰ el-Ahfeş²²¹ ve el-Muberrid²²² ise mef'ûlu mutlak اَلْمَفْعُولُ

²¹⁶ el-Halil b. Ahmed el--Ferâhidî, Ebu Abdurrahman, *Kitâbu'l-Ayn* thk.; Dr. Abdulhamit el-Hendâvî, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 19; Sîbeveyh, I, 253; el-Muberrid, IV, 211.

²¹⁷ es-Suyutî, III 8.

²¹⁸ Mehdi el-Mahzûmî, Bağdâdî, *Medresetu Kûfe*, (2. Baskı) Mektebetu Mustafa el-Babi el-Halebî, Mısır 1958, s. 309.

²¹⁹ ed-Dakr, Abdulganî, *Mu'cemu'l-Kavaidi'l-Arabiyye* (1. Baskı) Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1986. s. 471.

²²⁰ Sîbeveyh, I, 34, 231, 234, 320, 378, 380; Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Mufasssal*, Dâr'ul-İhyai'l-Ulûm, Beyrut, 1990, I, 46.

"مُطْلَقًا" terimini, eş anlamlı kabul ettikleri masdar ile ifade etmişlerdir, aynı zamanda el-Muberrid fâilin yaptığı eylem anlamında *مَفْعُولٌ أَحَدَتُهُ الْفَاعِلُ* tabirini kullanır.²²³ Kûfelilere gelince daha öncede söylediğimiz gibi mef'ûl kavramıyla sadece mef'ûlu bih'i kastederler, masdar için ise başka kavramları kullanırlar örneğin: el-Kisâî *الْفِعْلُ* ifadesini kullanırken²²⁴ el-Ferrâ bazen *الْمَصْدَرُ* bazen de *مَنْصُوبٌ بِفِعْلِ مُضْمَرٍ* ifadesini kullanır.²²⁵ Zemahşerî mef'ûlu mutlakın masdar olarak isimlendirilmesinin gerekçesini fiillerin masdardan türemesine bağlar.²²⁶ el-Kisâî'nin fiil kavramına gelince İbn Ya'îş'in dediği gibi fâilin eylemi olduğu içindir.²²⁷ Sîbeveyh'in *الْحَدَّثُ* kavramı ise zamanla mukayyed olmadığından masdar olarak nitelendirilir.

Dilbilimciler fiil'le veya fiilimsiyle mansûb olan masdarı mef'ûlu mutlak olarak isimlendirme husûsunda ihtilaf ettiler. Bir kısmı *لَهُ، فِيهِ، بِهِ* gibi sıfatlarla kayıtlı olmadığı için masdara mef'ûlu mutlak dediler.²²⁸ Başka bir görüşe göre diğer mef'ûllere fiil, harfî cer takdiri ile ulaşırken, mef'ûlu mutlak'a doğrudan ulaşır bu sebepten dolayı mef'ûlu mutlak için masdar ifadesi kullanılır. İbn 'Usfûr her iki görüşüde beğenir fakat birinci görüşün daha yaygın olduğunu ifade eder.²²⁹

²²¹ Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfaş, *Me'âni'l-Kur'ân* thk.: Dr. Abdülemir Muhammed Emin el-Vered, Alemlî'l-Kutub, Beyrut 1985, I, 9, II, 465.

²²² el-Muberrid, III, 266-267.

²²³ el-Muberrid, I, 74.

²²⁴ en-Nahhâs, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *I'rabu'l-Kur-ân*, thk.: Ali es-Sabunî, İhyau't-Turasi'l-İslâmî, Mekke 1988, I, 201.

²²⁵ el-Ferrâ, II, 135, III, 57.

²²⁶ Zemahşerî, s. 46.

²²⁷ İbn Ya'îş, Muvaffik'ud-Dîn Ya'îş İbn Ali b. Ya'îş en-Nahvî, *Şerhu'l-Mufasssal*, İdaratu't-Taba'atü'l-Müniriye, Mısır tsz, I, 109.

²²⁸ İbn 'Usfûr el-İşbiî, Ebu'l-Hasan Ali b. Mu'min b. Muhammed b. Ali, *Şerh'ul Cümel*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, II, 463.

²²⁹ İbn 'Usfûr, II, 463.

2.4.6. Zarf: (الظرف)

Zarf "الظرف" "Fiilin yerini veya zamanını belirten isimlerdir."²³⁰ Şeklinde tarif edilir. Zaman ve mekân zarfları şeklinde ikiye ayrılır. Örnek: صَلَّيْتُ فِي الْمَسْجِدِ سَافِرَ "Mescitte namaz kıldım." فِي الْمَسْجِدِ kelimesi zarfı mekân olarak mef'ûlu fihtir. سَافِرَ "Gece yolculuk yaptı." Leylen "لَيْلًا" kelimesi zarfı zaman olarak mef'ûlu fihtir.²³¹

Zarf "الظرف" kavramı Basralı Halil, Sîbeveyh, el-Ahfeş ve el-Muberrid'in kullanımında görülür. Ayrıca Sîbeveyh zarf anlamında الْمُسْتَقَرَّ وَالْغَايَةَ kavramlarını da kullanır, zarfı zaman için de ظُرُوفُ الدَّهْرِ ، الْحَيْنِ tabirlerini kullanır.²³² Kûfeliler zarf الصِّفَةِ yerine farklı terimler kullanırlar, mesela: el-Kisâî, el-Ferrâ, es-Sa'leb الْوَقَاةِ tabirini kullanırken,²³³ el-Ferrâ sıkça الْمَحَلِّ kavramını²³⁴, es-Sa'leb ise الْوَقَاةِ tabirini kullanır. Zarf kelimesi sonsuz boşluk mânasına geldiği için, Kûfeliler ismi zaman ve ismi mekân için bu kavramın kullanılmasına itiraz ederler. Onlara verilen cevap ise bu mecâzî bir kullanımdır, ıstılahta mecaz kelimelerin kullanımına bir mâni yoktur.²³⁵

Bazı araştırmacılar el-Ferrâ'nın الْمَحَلِّ tanımını daha doğru bulmuşlardır, çünkü "zaman ve mekân zarfları oluşacak şeye mehal (yer) dir" şeklinde açıklamışlardır. Şüphesiz الْمَحَلِّ ıstılahı mâna açısından الظرف kelimesine yakındır, ancak Kûfelilerin

²³⁰ ed-Dakr, Abdulganî, *Mu'cemu'n-Nahv*, 3. Baskı, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1986, s. 356.

²³¹ ed-Dakr, s. 357.

²³² İbnu'l-Enbarî, *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilaf* telif.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1987. I, 51, İbn Serrâc, I, 204, *Mehdi el-Mahzûmî*, s. 309, *Sîbeveyh*, III, 289, I, 420.

²³³ el-Ferrâ, I, 345; İbn Serrâc, I, 204.

²³⁴ el-Ferrâ, I, 28; İbn Serrâc, I, 204.

²³⁵ Muhammed b. Ali es-Sabban, *Hâşiyetu Sabban*, thk.: İbrahim Şemseddin (I-IV), (1. Baskı), Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1997, 2, 183.

النَّعَّة ile karışan الصِّفَة tâbirine ne demeli? Sonuç olarak dilbilimcilerin çoğunun kullandığı zarf ıstılahı daha uygun görülmektedir.

2.4.7. Mef'ûlu Leh: (الْمَفْعُولُ لَهُ)

Mef'ûlu leh, "الْمَفْعُولُ لَهُ" "li'eclih, min'eclih" Fiilin sebebini açıklamak için zikredilen masdardır.²³⁶ Örnek: أَتَيْتُ الْمَدْرَسَةَ رَغْبَةً فِي الْعِلْمِ "ilim talebi için okula gittim." رَغْبَةً kelimesi mef'ûlu leh' "الْمَفْعُولُ لَهُ" tir.

Mef'ûlu leh "الْمَفْعُولُ لَهُ" ifadesini kavramlaştıran Sîbeveyh, bu terimi lafzî bir âmil ile açıklamamış bilakis fiilini açıklayıcı bir sebep olarak değerlendirmiştir.²³⁷ el-Ferrâ ve Taberî mef'ûlu leh "الْمَفْعُولُ لَهُ" kavramını التَّفْسِير ile ifade ederken,²³⁸ ez-Zeccâc'a nisbet edilen bir görüşte de ez-Zeccâc mef'ûlu leh'i "الْمَفْعُولُ لَهُ" mef'ûlu muftak'ın bir parçası sayar,²³⁹ Taberî bazen bu kavramı الْجَزَاء olarak isimlendirir, ancak Taberî'nin el-cezâ kavramı zihinleri şart konusuna götürdüğü için burada kullanımı pek uygun düşmemektedir. el-Ferrâ'nın التَّفْسِير kavramına gelince yukarıda açıkladığımız Sîbeveyh'in tanımını içermektedir. Aynı zamanda el-Ferrâ mef'ûl'u leh "الْمَفْعُولُ لَهُ" için الْبَدَلُ الْمُطَابِقِ، وَالتَّمْيِيزِ gibi kavramlarda kullanmıştır.

el-Ferrâ' nın kullanmış olduğu tefsir kavramının izâfesiz kullanımı mef'ûlu leh' "الْمَفْعُولُ لَهُ" den ziyade temyiz konusuna uygun düşmektedir.

²³⁶ el-Galâyînî, 3, 54.

²³⁷ Sîbeveyh, I, 367.

²³⁸ el-Ferrâ, I, 17,73.

²³⁹ ez-Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. Serrî, *Me'ânî'l-Kur'ân ve I'rabuhu*, thk.; Abdulcelil Abduhu's-Selbî, (1. Baskı) Alemlî'l-Kutub, Beyrut 1988, I, 322.

2.4.8. Mef'ûlu Meâh: (الْمَفْعُولُ مَعَهُ)

Mef'ûl' u meâh, "الْمَفْعُولُ مَعَهُ" fiil veya fiilimsiden sonra me'a manası veren vav'ı takip eden mansûb isimdir.²⁴⁰ Sîbeveyh' in kullandığı kavramlardan biri olan mef'ûl'u me'âh "الْمَفْعُولُ مَعَهُ" *el-Kitab* adlı eserde mef'ûlu bih بِهِ الْمَفْعُولُ ile beraber zikredilir.²⁴¹ el-Ferrâ musahabe (beraberlik) vav'ından sonra gelen müzari' fiil için kullandığı الصَّرْف kavramını mef'ûlu meâh içinde kullanmıştır.²⁴² es-Sâ'leb ise اسْتَوَى الْمَاءُ وَالْخَشَبَةَ örneğini verdikten sonra vav'ın me'a mânasında olduğunu söylemiştir. Sonuç olarak dilbilimciler Sîbeveyh' in bu kavramını yaygın olarak kullanmışlardır.

2.4.9. Hâl: (الْحَالُ)

Nasıl sorusuna cevap olarak gelen fâil, mef'ûl veya her ikisini açıklayan durum zarfıdır.²⁴³

Örnek: أَقْبَلَ مُحَمَّدٌ ضَاحِكًا “muhammed gülerek geldi” ضَاحِكًا kelimesi fâil olan Muhammedin durumunu bildirir. اشْرَبَ الْمَاءَ بَارِدًا “suyu soğuk olarak iç” بَارِدًا kelimesi mef'ûl'u bih olan الْمَاءُ kelimesinin durumunu bildirir. كَلَّمْتُ خَالِدًا مَاشِيًا “Halid ile yürüyorken konuştum” مَاشِيًا kelimesi, fâil olan تُ ve mef'ûl olan خَالِدًا kelimelerinin durumunu bildirir.²⁴⁴

Hâl "الْحَالُ" Basralı'ların terimi olarak Sîbeveyh', el-Ahfeş ve el-Muberrid'in eserlerinde görülmektedir.²⁴⁵ Sîbeveyh hâl "الْحَالُ" için وَالْمَفْعُولُ فِيهِ الْخَبْرُ، وَالصِّفَةُ, وَالْمَفْعُولُ فِيهِ için "الْحَالُ" kavramlarını da kullanmıştır. Bu hususta el-Muberrid'de Sîbeveyh'in görüşünü

²⁴⁰ Maksudoğlu, Mehmet, *Arapça Dilbilgisi*, 13. Baskı, Ensar Neşr., İstanbul 2007, s. 323.

²⁴¹ Sîbeveyh, I, 298.

²⁴² el-Ferrâ, I, 34.

²⁴³ Abdulganî ed-Dakr, s. 162.

²⁴⁴ Abdulganî ed-Dakr, s. 162-163.

²⁴⁵ Sîbeveyh, II, 81, 87, 180; el-Ferrâ, I, 210; el-Muberrid, III, 271.

benimsemiştir. Kûfeliler den el-Kisâî, el-Ferrâ ve es-Sa'leb **الْقَطْع** tabirini kullanırken bazen el-Ferrâ ve es-Sa'leb hâl "**الْحَالُ**" ifadesini kullanırlar, aynı zamanda el-Ferrâ hâl "**الْحَالُ**" kavramını fiil "**الْفِعْلُ**" diye isimlendirir. Ebu Hayyân el- Endülüsî, el-Ferrâ'nın bu kavramı **الْحَالُ وَالْقَطْع** olarak isimlendirmesini mâkabli (kendinden önceki) ile ilişkilendirmiştir, yani makabli kendine delil ise **مَنْصُوبٌ عَلَى الْقَطْع** ifadesini kullanmıştır, delil değil ise **مَنْصُوبٌ عَلَى الْحَال** ifadesini kullanmıştır.²⁴⁶

Dilbilimcilerin çoğu el-Ferrâ'nın bu tanımlamasına îtibar etmemişler, aksine tanımlamalarda Sîbeveyh ve el-Muberrid' in görüşlerini benimsemişlerdir.

2.4.10. Temyiz: (التَّمْيِيزُ)

Anlamı kapalı olan zat veya cümleyi açıklayan nekre isimdir. Temyizu'z-Zât ve Temyizu'l-Cümle diye iki kısma ayrılır.²⁴⁷ **عِنْدِي رَطلٌ زَيْتًا** cümlesinde **زَيْتٌ** kelimesi ölçek mânâsındaki zattan kapalılığı gidermiş, **طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا** örneğinde de **نَفْسًا** kelimesi cümledeki kapalılığı gidermiştir. Arap Dilbilimcileri temyiz "**التَّمْيِيزُ**" için **التَّمْيِيزُ وَالْمُمَيِّزُ** **التَّمْيِيزُ** gibi birçok kavram kullanırlar.²⁴⁸ Şüphesiz bütün bu terimlerin mânası birbirine yakındır. İlk dilbilimcilerden el-Muberrîd²⁴⁹ ve Halil b. Ahmed **التَّمْيِيزُ** kavramını kullanırken²⁵⁰, Sîbeveyh²⁵¹ ve el-Ehfaş ise tefsir **التَّفْسِيرُ** diye isimlendirir. el-Ferrâ ve es-Sa'leb gibi Kûfeli dilbilimcilerde tefsir **التَّفْسِيرُ**

²⁴⁶ Ebu Hayyan el-Endelûsî, *el-Bahru 'l-Muhîr*, thk.; Adil Ahmed ve Ali Maûd. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, I, 125.

²⁴⁷ el-Galâyînî, III, 78.

²⁴⁸ es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevami'*, IV, 62.

²⁴⁹ el-Ahfaş, I, 139; el-Muberrid, III, 32, 259, 272.

²⁵⁰ Sîbeveyh, I, 417, 202; 206, II, 117, 141, 173.

²⁵¹ Sîbeveyh, I, 417, 202; 206, II, 117, 141, 173.

ifadesini kullanmışlardır.²⁵² Görüldüğü gibi bu kavramlar Basra ve Kûfeli dilbilimciler tarafından ortak olarak kullanılmaktadır. Bu kullanımlardan şunu anlarız ki: Bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi التَّفْسِير kavramını çok kullansalar da Kûfelilere ait değildir.²⁵³ Daha önce Basralılar tarafından da kullanılıyordu. Basralı ilk dilcilerden sonraki ez-Zeccâc, İbn Serrâc, Zeccâcî, Fârisî, Verrâk, İbn Cinnî, Saymurî ve Semânî gibileri az kullansalar da daha sonraki dilciler tarafından yaygın bir şekilde kullanılmıştır.²⁵⁴

2.4.11. La'un-Nâfiye: (لَا النَّافِيَةِ)

İsmi nasb haberini raf' eder, mâna yönünden haberin hükmünü kesin bir şekilde cinsin bütün fertlerinden nefyeder. Örnek: لَا رَجُلٌ فِي الدَّارِ “ Evde hiçbir adam yoktur.”

255

Basralıların Lâ li'nefy'il cins "لَا لِنَفْيِ الْجِنْسِ" kullanımına karşı Kûfeliler lâ et-Tebrie "لَا التَّبْرِئَةِ" tâbirini kullanmıştır. el-Ferrâ Me'âni'Kur'ân da et-Tebrie terimini o kadar çok kullanmıştır ki bazı araştırmacılar bu kavramı ona nisbet ederler.²⁵⁶ Hâlbuki el-Ferrâ'dan önce bu tâbiri el-Kisâî²⁵⁷ ve es-Sa'leb de kullanmışlardır. Sîbeveyh *el-Kitâb*'ında birçok konu içerisinde Lâ li'nefy'il-cins "لَا لِنَفْيِ الْجِنْسِ" i farklı bir isimle zikretmesine karşın el-Muberrid'in nefy'il cinsi kast ettiğini görüyoruz.²⁵⁸ el-Muberrid den sonra gelen İbn Serrâc ve el-Fârisî ise her iki ıstılahı da kullanmıştır.²⁵⁹

²⁵² el-Ferrâ, I, 79; II, 308,341; es-Sa'leb, Ebu'l-'Abbas Ahmed b. Yahya, *Mecâlisu's-Sa'leb*, (I-II), (2. Baskı), Dâru'l-Meârif, Mısır tsz., I, 265.

²⁵³ el-Ferrâ, I, 225; II, 308, 341.

²⁵⁴ ez Zeccâc, I, 141; İbn Serrâc, I, 222.

²⁵⁵ el-Galâyînî, III, 41.

²⁵⁶ el-Ferrâ, I, 120, 121.

²⁵⁷ İbn Serrâc, I, 381.

²⁵⁸ el-Muberrid, IV, 357.

²⁵⁹ İbn Serrâc, I, 367.

2.4.12. Kâne ve Kardeşlerinin Haberi: (خَبَرُ كَانَ وَأَخَوَاتِهَا)

İsim cümlesinin her iki ögesi olan mübtedâ ve haberin başına gelerek mübtedâyı ref' ve haberini de nasb eder. Örneğin: كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا “Zeyd ayakta idi.”

Basralılara²⁶⁰ ve Kûfeli es-Sâ'lebe göre²⁶¹ kâne "كَانَ" den sonra mansûb olarak gelen isim, kâne "كَانَ" nin haberidir. el-Muberrid mef'ûl "الْمَفْعُول" tâbirini kullanırken Kûfeliler hâl "الْحَال" ve el-Ferrâ ise “şibih bil mef'ûl olduğu için mansûbdur” ifadesini kullanır.²⁶² Havarizmi de Kûfelilerin görüşündedir.²⁶³

Hâl "الْحَال" ve kâne "كَانَ" nin haberi arasındaki mâna benzerliği açıktır. Ancak hâl "الْحَال" nekra olarak gelmesi gerekirken kâne "كَانَ" nin haberinde böyle bir şart yoktur. Ve kâne "كَانَ" nin haberi mübtedâ "الْمُبْتَدَأ" nın haberiyle mâna yönünden aynıdır ancak hâl "الْحَال" böyle değildir. Aynı zamanda hâl "الْحَال" in mânasının açığa çıkması fi "فِي" nin takdiriyle olması gerekirken, kâne "كَانَ" nin haberinde böyle bir durum söz konusu değildir. Bütün bu farklar Basralıların görüşünü tercih sebebi yapar.²⁶⁴

2.4.13. Zanne nin İkinci Mef'ûlü: (الْمَفْعُولُ الثَّانِي لِظَنَّ)

زَيْدًا mef'ûl زَيْدًا تَ fiil ظَنَنْتُ “Zeydi kerim zannettim.” Zanentu ظَنَنْتُ زَيْدًا كَرِيمًا ikinci mef'ûl dır. Zanne' "ظَنَّ" nin ikinci mef'ûl'ü hakkında da ihtilaf vardır. Dilbilimcilerin çoğunluğu zanne "ظَنَّ" nin ikinci mef'ûlünü mef'ûl olarak kabul

²⁶⁰ Sîbeveyh, I, 5.

²⁶¹ Sa'leb, I, 161.

²⁶² el-Ferrâ, I, 409.

²⁶³ İbn Ya'îş, I, 423.

²⁶⁴ İbn Serrâc, I, 83.

ederler.²⁶⁵ Kûfeli es-Sâ'leb de bu görüştedir.²⁶⁶ Kûfeliler aynı zamanda bu kavramı cümle, zarf ve câr ve mecrûr gelebildiğinden hâl **الْحَال** ifadesiyle belirtirler.

2.4.14. Hicaz Ma'sının Haberi: (خَبَرُ مَا الْحِجَازِيَّةِ)

İsmi ref' haberini nasb eder -hicazlılara göre- **مَا هَذَا بَشَرًا** "bu insân değildir".²⁶⁷

Dilbilimciler haberin mansûbiyet sebebi hakkında ihtilafa düştüler. Basralılar Hicazlıların "مَا" sını âmelde **لَيْسَ** ye benzettiklerinden mâ'nın haberini مَا ile mansûb sayarlar.

Bu konuda ez-Zeccâc, "Sîbeveyh, Halil ve bütün ilk dilbilimciler mâ "مَا" yı leys "لَيْسَ" gibi görerek **بَشَرًا** kelimesini مَا ile mansûb zannettiler."²⁶⁸ İfadesini kullanır.

Kûfeliler ise harfî cer'in hazfı ile mansûb olduğunu savunurlar, çünkü ma' "مَا" özel bir harf olmadığından ikinci isimde amel etmesini uygun görmemişlerdir. Veya hafiflikten dolayı hazfedilmiş olan harfî cer'le mansûb kabul ederler.²⁶⁹ el-Ferrâ ise **بَشَرًا** kelimesindeki ب harfini neredeyse telaffuz etmediklerinden dolayı mansûb olduğunu söyler. Görüldüğü üzere ihtilaf sebepleri farklı yorumlarla karşımıza çıkmaktadır.

2.4.15. Mukârebe Fiillerinin Haberi: (خَبَرُ أَفْعَالِ الْمُقَارَبَةِ)

Yakınlık mânası ifade eden **كَادَ، عَسَى، أَوْشَكَ، كَرَبَ، أَخَذَ، جَعَلَ، طَفِقَ** fiilleridir.

Kâne "كَانَ" gurubundan olup ismini raf' haberini nasb eder. Ancak hâberi müzârî' fiil

²⁶⁵ es-Sîrâfî, Ebu Yusuf b. Ebu Saîd el-Hasan b. Abdullah b. el-Merzuban, *Şerhu'l-Kitabı Sîbeveyh*, (I-V Cilt), (1. Baskı) thk.: Ahmed Hasan Mahdali ve Ali Seyyid Ali, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1986, I, IV, 352; İbnu'l-Enbârî, II, 821.

²⁶⁶ es-Sa'leb, I, 102.

²⁶⁷ 12. Yûsuf suresi, ayet 31.

²⁶⁸ ez- Zeccâc, III, 107-108. Sîbeveyh, I, 59.

²⁶⁹ es-Sîrâfî, III, 16.

olur.²⁷⁰ Mukârebe fiillerinin mâmulleri hakkında da ihtilaf vardır. Cumhura göre masdara te'vil edilen fiil cümlesi hâber olur. Bu aynı zamanda Sîbeveyh'in,²⁷¹ hâberini masdar kabul eden el-Ahfeş ve el-Muberrid'in de görüşleridir.²⁷² Kûfelilere nisbet edilen bir görüşte "كَادَ زَيْدٌ أَنْ يَفْعَلَ" "Zeyd neredeyse yapacaktı" cümlesinde "أَنْ يَفْعَلَ" nin i'râbı muhallen marfu' makabline bedel'ul iştimal olur.²⁷³ İbn Malik'in Sîbeveyh'e nisbet ettiği bir görüşte fiil أَنْ ile beraber gelirse haber olmaz, ancak harfi cerrin düşmesiyle mansûb olur.²⁷⁴ İbn Hişâm ve es-Suyûtî' de, Sîbeveyh ve el-Muberrid'e, fiil أَنْ ile beraber gelirse mef'ûlu bih olur isnâdında bulunurlar.²⁷⁵ Kaynaklar incelediğinde Sîbeveyhin de el-Muberridin de mukârebe fiillerini daha çok Kâne كان gibi amel ettirdikleri görülür.

2.4.16. Nâ't (Sıfat): (الصِّفَةُ، النِّعَةُ)

İsimden sonra ismin veya isme bağlı olanın bazı hallerini açıklayan şeydir.

"Hizmetçisi جَاءَ الرَّجُلُ الْمُجْتَهِدُ غُلَامُهُ" "çalışkan öğrenci geldi" جَاءَ التِّلْمِيزُ الْمُجْتَهِدُ "çalışkan adam geldi" birinci örnekte müctehid "الْمُجْتَهِدُ" kelimesi kendisinden önceki isim olan tilmîzi "التِّلْمِيزُ" açıkladığı için tilmîz kelimesinin sıfatıdır. İkinci örnekte ise el-Müctehid "الْمُجْتَهِدُ" kelimelesi kendisinden önceki isim olan er-Racul "الرَّجُلُ" kelimesine değil onun müteâllıkı olan gulamuhu "غُلَامُهُ" kelimesini açıkladığından

²⁷⁰ el-Mîlânî, s. 186.

²⁷¹ Sîbeveyh, III, 158-160.

²⁷² el-Ahfeş, II, 338; el-Muberrîd, III, 68.

²⁷³ er-Radî, Muhammed b. Hasan en-Necefî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbn Hacıb*, (I-II), thk.: Hasan b. Muhammed İbrahim el-Hıfzî ve Yahya Beşir Mısırî, İmadetu'l-Bahsi'l İlmî, Suudi Arabistan 1993-1996, II, 1071.

²⁷⁴ İbn Mâlik, Cemaluddin Muhammed b. Abdullah et-Tâî el-Ceyyanî el-Endülüsi, , *Şerhu't-Teshil*, thk.: Abdurrahman Seyyid ve Muhammed Bedevi el-Mahdun. Dâru'l-Hicr, tsz., I, 394.

²⁷⁵ İbn Hişâm el-Ensârî, Muğnî el-Lebib, II, thk.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2012. s. 201, 202, 43; Suyûtî *el-Hem'l-Hevami* III, 138.

ismin müteâllıkına sıfattır.²⁷⁶ İ‘rabta da mevsuf "المَوْصُوفُ" una uyar. Na‘t ve sıfat tabirleri arapça nahiv kitaplarında çokça yaygındır. es-Suyûtî’nin ebu Hayyân’dan naklettiğine göre nâ‘t "الْنَعْتُ" tabiri Kûfelilere aittir.²⁷⁷ Basralılar genellikle sıfat mevsuf "الصِّفَّةُ وَالْمَوْصُوفُ" tabirlerini kullanırlar, bazen de nâ‘t kavramını kullanırlar.

İncelediğimizde karşımıza çıkan tablo şudur; İlk dilbilimcilerden Halil, Sîbeveyh, el-Ferrâ, el-Ahfeş, el-Muberrid ve es-Sa’leb nâ‘t konusunda "النَّعْتُ، الوَصْفُ، التَّوَكِيدُ،" gibi tanımlar kullanmaktadırlar. Meselâ Halil gibi²⁷⁸ Sîbeveyh,²⁷⁹ el-ahfeş²⁸⁰ ve el-Muberrid²⁸¹ de الصِّفَّةُ kavramını kullanır. el-Ferrâ ve es-Sa’leb ise النِّعَةُ ifadesini kullanırlar.²⁸² Bâzen Sîbeveyh ve el-Muberrid Kûfelilerin ıstılâhı olan النِّعَةُ kavramını kullanırken,²⁸³ el-Ferrâ ise Basralıların ıstılâhı olan الصِّفَّةُ tanımını kullanır.²⁸⁴ Sîbeveyh ve el-Muberrîd التَّوَكِيدُ kavramını için kullanırken,²⁸⁵ el-Ferrâ ise الصِّفَاتُ kavramını حُرُوفُ الْجَرِّ ler için kullanır.

2.4.17. Atfî: (الْعَطْفُ)

Atfî beyan (عَطْفُ الْبَيَانِ) ve atfî’n-Nesak (عَطْفُ النَّسَقِ) diye ikiye ayrılır.

Atfî beyan, Sıfat gibi kendisinden önceki kapalılığı gideren ögedir.²⁸⁶ İ‘rabda, müfred-tesni-cem’, tezkir-te’nîs ve mârife-nekra husûsunda metbû’una uyum sağlar.

²⁷⁶ el-Galâyînî, III, 9.

²⁷⁷ es-Suyûtî, V, 171.

²⁷⁸ Sîbeveyh, II, 112.

²⁷⁹ Sîbeveyh, II, 58,59.

²⁸⁰ el-Ahfeş, I, 15.

²⁸¹ el-Muberrîd, IV, 155.

²⁸² el-Ferrâ, I, 7, 44, 313, Sa’leb, II, 526.

²⁸³ Sîbeveyh, I, 421-423, el-Muberrîd, III, 258,387.

²⁸⁴ el-Ferrâ, I, 347, II, 206.

²⁸⁵ Sîbeveyh, II, 116, 385, 392; el-Muberrîd, IV, 105, III, 210,342.

²⁸⁶ el-Galâyînî, III, 27.

Nekrayı tahsis, marifeyi de açıklar. أَقْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ “Hafs’ ın babası Ömer yemin etti.” Ömer kelimesi, fâil olan abu hafs’a atfı beyân olmuştur.

Atfı nesak (harflerle atıf): "أَلَوَاؤُ، أَلَفَاءُ، ثُمَّ..." gibi atıf harfleri ile öncesine bağlanandır. "جَاءَ عُمَرُ وَعَلِيٌّ" “Ömer ve Ali geldi” Ali kelimesi atıf harfi olan vav ile önceki kelimeye atf edilmiştir.

Sîbeveyh atf "الْعَطْفُ" kelimesini şirket "الشَّرِكَةُ" kavramıyla tanımlarken, atıf harflerini de şirket harfleri diyerek isimlendirir.²⁸⁷ el-Ahfeş ve el-Muberrîd de atıf ıstılahını kullanırlar. Kûfeli el-Kisâî, el-Ferrâ ve es-Sa‘leb en-Nesak "النَّسَقُ" ıstılahını kullanırken el-Ferrâ atıf kavramının yanı sıra التَّكْرِيرُ، الْمُكْرَرُ، الرَّدُّ، الْمَرْدُودُ gibi kavramları kullanır.²⁸⁸ es-Suyûtî الشركة kavramının bütün Basralıların görüşü olduğunu nakleder.²⁸⁹ Atfı beyân kavramını Sîbeveyh, el-Muberrid, ibn Serrâc ve abu ‘Ali el-Fârîsi de kullanmıştır.²⁹⁰

Kaynaklar incelendiğinde karşımıza Basralıların Kûfelilere ait ıstılahları Kûfelilerinde Basralılara ait ıstılahları kullandığı görülmektedir.

2.4.18. Bedel: (الْبَدَلُ)

Metbu‘uyla arasında herhangi bir vasıta olmaksızın hükümden maksud olan şeydir.²⁹¹ وَاصِعُ النَّحْوِ الْإِمَامُ عَلِيٌّ “Nahiv ilminin kurucusu imam ‘Ali’ dir.” Bedel dört kısma ayrılır: bedel’ul mutabık (kûl), "الْبَدَلُ الْمُطَابِقُ" bedel’ul ba’d, "بَدَلُ الْبَعْضِ مِنْ" "بَدَلُ الْمُبَايِنِ" i’rab’da mübdel "الْبَدَلُ الْإِشْتِمَالُ" bedelu’l iştimâl, "بَدَلُ الْإِشْتِمَالِ" bedelu’l mübayin "بَدَلُ الْمُبَايِنِ" i’rab’da mübdel

²⁸⁷ Sîbeveyh, I, 246, 277, 378, 382, 441, II, 52,59.

²⁸⁸ el-Ferrâ, I, 75, 72, 157, 224, 235.

²⁸⁹ Suyûtî, III, 155.

²⁹⁰ Sîbeveyh, II, 185; el-Muberrîd, IV, 209; İbn Serrâc, II, 45; el-Farîsî, s. 281.

²⁹¹ el-Galâyînî, III, 21.

"الصِّفَة" olarak isimlendirir.²⁹⁹ Kûfeliler bazen teşdîd "التَّشْدِيد" kavramında kullanırlar³⁰⁰

fakat es-Sa'leb Basralıların görüşünü tercih eder.³⁰¹

Birçok meselede de Basra ve Kûfe ekollerinin ıstılah birliği içinde olduğunu görmekteyiz. Mesela: mef'ûlu bih,³⁰² "الْمَفْعُولُ بِهِ" Tahzîr,³⁰³ "التَّحْذِير" ihtisâs,³⁰⁴

"الْإِخْتِصَاص" İstisnâ,³⁰⁵ "الْإِسْتِثْنَاء" İnne'nin ismi,³⁰⁶ "إِسْمٌ إِنَّ" Harfî cer'in düşmesi ile

mansûb olan kelime,³⁰⁷ "النَّصْبُ بِنَزْعِ الْخَافِضِ" İtba'³⁰⁸ "الْإِتْبَاع" gibi kavramları müşterek

kullanımlarında görmek mümkündür.

Bu kısa çalışmamızla iktifa edip ihtilafın teferruatını ve farklı boyutlarını kapsamlı çalışmalara havale ediyoruz.

²⁹⁹ el-Muberrîd, III, 210, III, 342.

³⁰⁰ el-Ferrâ, I, 177, III, 122.

³⁰¹ Sa'leb, II, 592.

³⁰² Sîbeveyh, I, 33; el-Ferrâ, II, 166; Sa'leb, I, 316.

³⁰³ Sîbeveyh, I, 273; el-Muberrîd, III, 212; el-Ferrâ, III, 267.

³⁰⁴ Sîbeveyh, II, 233; el-Muberrîd, III, 298.

³⁰⁵ Sîbeveyh, I, 57; el-Ferrâ, II, 130; Sa'leb, I, 101.

³⁰⁶ Sîbeveyh, I, 95; Sa'leb, I, 105; Suyûtî, II, 155.

³⁰⁷ Sîbeveyh, I, 38; el-Ferrâ, II, 272.

³⁰⁸ Sîbeveyh, II, 224; el-Ferrâ, II, 298; Sa'leb, I, 105.

SONUÇ

İslâmiyet ile beraber Arap dili yeni bir hüviyet kazanmış, Arap lehçelerinin en fasîhi olan Kureyş lehçesi ile inen Kur’ân-ı Kerim, kısa bir zaman içinde dilde bütünlük sağlamış ve orijinal Arap dilinin günümüze kadar gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hz. Peygamber zamanından günümüze kadar Arap dilbilimi çalışmaları tazeliğini yitirmeden gelişmeye devam etmektedir.

Araplar ilk devirlerden itibaren, dillerini yazılı hale getirememişlerdi. Aralarında okuma yazma oranı düşük olduğu için, sözlü anlatım geleneği daha çok yaygındı. Şairler bile şiirlerini sözlü olarak ifade ederler, onların söyledikleri bu şiirleri yanlarında bulunan “râvî” denilen kimseler ezberleyerek, halk arasında yayarlardı. Bu sözlü edebiyatı kullanarak dil melekelerini koruyabilmişlerdir.

Tedvin asrında, ekollerin öne çıkan başlıca özelliklerinin etkisi ve ilimlerin te’sis ve tasnifiyle her ekol, kendi usul çerçevelerinde kavramlarını oluşturmuş ve bu kavramlar dilbilimciler arasında kullanılmaya başlanmıştır. Ekollerin şekillenışı doğal olarak tartışmalara zemin oluşturmuştur. Arapçanın fesâhat, belâgat gibi mâna unsurlarının yanısıra, harf mahreçleri, işmam, revm ve kasr gibi lafzî unsurlar, dil ekollerinin oluşmasına ve farklı nazariyelerin gelişmesine sebep olmuş ve mâna genişliği lafzî tahlil gerçeğini doğurmuştur. Lafzî tahlilin temelinde, varlığı görülen cümle içerisindeki öğelerin farklı anlaşılması, ihtilaf gerçeğini anlamlı bir zemine oturtmaktadır.

İlmî çalışmaların yaygın olduğu Basra ve Kûfe, bu ihtilafların merkezi olmuştur. Şehirlerden uzak dil salıkası bozulmamış olan Araplardan dil kurallarını öğrenerek kavramsallaştıran Basralı dilbilimcilerine karşın, semâ metodunu daha çok kullanan ve bu işitme metodunu kurallaştıran Kûfe ekolü arasında birtakım farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunlar mânadan ziyade lafzî ihtilaflardır. Her iki mezhep mensuplarının, aynı mevzu için kullandıkları farklı ıstılahların bazılarını şu şekilde belirtmek mümkündür.

1-Basralıların kullandığı *sıfat* ıstılahını Kûfeliler *na’ t* olarak kullanmıştır.

2-Basralıların *bedel* ıstılahına karşı Kûfeliler *tercüme* demişlerdir.

3-Basralıların *zarf* ıstılahına karşı Kûfeliler *mahal* veya *sıfat* ıstılahını kullanmışlardır.

4- Basralı dilciler binâ alâmetlerini *fethe*, *zamme*, *kesre* ve *sukûn* olarak, i'râb alâmetlerini ise; *ref*, *nasb*, *cer* ve *cezm* olarak adlandırmışken, Kûfeli dilciler, hem binâ hem de i'râb için *ref*, *nasb*, *cer* ve *cezm* terimlerini kullanmışlardır.

Arap dili çalışmalarında bu iki ekolün tesbit ettiği kurallar kullanıldığından, Basra ve Kûfe ekolleri ve bu ekollerin önemli temsilcilerinin bilinmesinde fayda görülmektedir. Dilbilimciler i'râb kavramlarının en geniş bölümünü oluşturan mansûbat konusunda farklı tanımlar kullanmışlardır. Bu tanım farklılıkları konusundaki bilgi eksikliği, gramer konularını ve cümle yapılarını anlamayı zorlaştırır. Dolayısıyla bu çalışmada tesbit edebildiğimiz ıstılah farklılıklarının Arapça öğretiminde önemli bir yeri vardır. Bu farklı ıstılahların bilinmesiyle, zihinde oluşan terimlerle ilgili soru işaretlerinin azalacağı düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

- ‘Abduhu’r-Râcihi, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, Dâru’n-Nahda el-‘Arabiyye, Beyrut 2009.
- el-Afgânî Saîd, *Min Tarihi’n-Nahv*, Dâru’l-Fikr, Beyrut tsz.
- el-Ahfaş, Ebu’l-Hasen Saîd b. Mes‘ade el-Mücâşiî el-Belhî, *Meâni’l-Kur’ân* thk.: Abdu’l-Emir Muhammed Emin el-Vered, ‘Alemlî’l-Kutub, Beyrut 1985.
- Ahmet Emin, *Duha’l-İslâm*, (I-III) Mektebetu’l-‘Usra, Mısır 1997.
- Altıkulaç, Tayyar. “Kisaî, Ali b. Hamza”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2002, XXVI, 69,70.
- Bakırcı, Selami ve Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, AÜFEF. Yay., Erzurum 2001.
- Bulut, Ali, *Sibeveyh’in el-Kitab’ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), OMÜSBE., Samsun 2003.
- _____, “el-Ferrâ’nın, Meâni’l-Kur’ân’ında Kullandığı Kûfe Dil Okulu’na Ait Terimler”, *OÜİFD*, sy. 14–15 (2003).
- el-Bustânî, Butros, *Udebâu’l-‘Arab fi’l-‘Asri’l-‘Abbâsî*, Dâru’l-Cîl, Beyrût 1979.
- el-Câmî, ‘Abdurrahman, “Molla Câmî, el-Fevâidü’z-Ziyâiyye fi Şerhi’l-Kâfiye” Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, tsz.
- el-Cevherî Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, *Tâcu’l-Luğa ve Sıhâhu’l-‘Arabiyye*, Thk.: Ahmed Abdulğafur Attar, (I-VI), (4. Baskı), Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut 1990.
- Corci Zeydan, *el-Felsefetu’l-Lugaviyye*, Matbaâtu’l-Kadîs, Beyrut 1886.
- _____, *Tarihu Âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, Dâru’l-Hilal, Kâhire tsz.
- Çetin, Nihat M., “Arap” *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1991, 276-309.
- el-Cürcânî, Abdulkâhir, *Delâilu’l-İ‘câz fi ‘İlmi’l-Me‘ânî*, (Nşr.: M.Reşit Rıza), el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut 2011.
- Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, (9. Baskı), İFAV. Yay., İstanbul 2010.
- ed-Dakr, Abdulganî, *Mu‘cem’un-Nahv*, 3. Baskı, Muessesetu’r-Risale, Beyrut 1986.
- _____, *Mu‘cemu’l-Kavâidi’l-‘Arabiyye* (1. Baskı) Dâru’l-Kalem, Dimaşk 1986.
- Dayf, Şevkî, *Medârisu’n-Nahviyye*, Dâru’l-Meârif, Kâhire 1968.
- Demirayak, Kenan, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, Aktif Yay., Erzurum 1998.
- Durmuş, İsmail, “Muberrred”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2006, XXXI, 432-434.
- _____, “Nahiv”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2006, XXXII, 300-306.

- _____, “Sâ’leb”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 2007, XXXVI, 25-27.
- Ebu ‘Ali el-Farisî, Hasan b. Ahmed b. Abdulgafur, *el-İdâh el-‘Adûdî* thk.: Hasan Şâzelî Ferhud. Edebiyat Fakültesi Yay., Riyad 1969.
- Ebu Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru’l-Muhît*, thk.: Adil Ahmed ve Ali Maûd. Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1993.
- Elmalî, Hüseyin, “Ebû Osman el-Mâzinî”, *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1994. X, 209, 210.
- Ergin, M. Cevat, “Basra ve Kûfe Ekollerinin Kullandıkları Farklı Nahiv Terimleri”, *DÜİFD.*, V, sy. 1, 2003.
- el-Ezherî, Halit b. Abdullah, *Şerhu’t-Tasrîh ale’t-Tevdîh* thk.: Muhammed Basil ‘Uyun es-Sûr. Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2000.
- el-Ferrâ, Ebu zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Me‘âni’l- Kur’ân*, thk.: Ahmed Yusuf Necati / Muhammed Ali Neccar, İntişârâtı Nasır Hüsrev, Tahran 1955.
- el-Galâyînî Mustafa b. Muhammed Selim, *Cami’û’d-Durûsi’l-‘Arabiyye*, (I. Baskı), Dâru’s-Şarki’l-‘Arabî, Beyrut 2006.
- _____, *Durûsu’l-Arabiyye* (el-Mütevassite) (2. Baskı), Dâru’l kutubi’l ‘İlmiyye, Beyrut 2006.
- el-Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, thk.: Beşşar ‘Avvâd Ma’rûf, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 2001.
- Gündüzöz, Soner, “Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, *OMÜİFD*, 9, 1997, 287-292.
- Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, Ebu ‘Abdurrahman, *Kitâbu’l-‘Ayn* thk.: Abdulhamit el-Hendâvî, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2003.
- el-Hamlâvî, Ahmed, *Şeze’l-Urf fî Fenni’s-Sarf*, Thk.: Arfân Matracî, Müessesetu’l-Kutub es-Sekâfiyye, Beyrut tsz.
- Havârizmî, *Şerhu’l-Mufasssal fî San’at’il-İ’râb el-Mevsum bi’t-Tahmîr*, thk.: Abdurrahman b.Süleyman el-Useymîn, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Mekke h. 1402.
- İbn ‘Akil, *el-Müsâid*, thk.: Muhammed Kamil Berakat, Dâru’l-Fikr, Dimeşk 1980.
- İbn Ufur el-İşbiî, Ebu’l-Hasan Ali b. Mu’min b. Muhammed b. Ali, *Şerhu’l-Cümel*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1998.
- İbn Cinnî Ebu’l-Feth ‘Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, (I-III) thk.: Muhammed Ali en-Neccar, Dâru’l-Kutub, Beyrut 1952.

- İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemalu'd-Dîn Abdurrahman b. Muhammed'ul-Enbârî *Nüzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-'Udebâ*, thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kâhire 1998.
- _____, *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilaf* telif.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 1987.
- İbn Hâcib, Cemâluddîn Ebû Amr Osmân b. Ömer, *eş-Şâfiye fî İlmi't-Tasrîf* (1. Baskı) Thk.: Dervîş el-Cüveydî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2008.
- İbn Haldun Abdurrahman, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, (1.baskı) Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- İbn Hişâm el-Ensârî, Muğnî el-Lebib, (I-II), thk.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2012.
- _____, *Şerh-u Katri'n-Nedâ, ve Beli's-Sadâ*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2011.
- _____, *Şerhu Şuzuri' z-Zeheb*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2004.
- _____, *Evdehu'l-Mesâlik İlâ Elfiyyeti İbn Malik*. thk.: Muhammed Muhyiddin Abdulmecîd, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut tsz.
- İbn Hucce el-Hamevî, *Semerâtu'l-Evrâk*, thk.: Muhammed Ebu Fadl İbrahim, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2005.
- İbn Habbâz, Ahmed b. Hüseyin, Tevcihu'l-Luma', thk.: Faiz Zeki Muhammed Diyab, (2. Baskı) Dâru's-Selâm, Kâhire 2007.
- İbn Mâlik Cemaluddin Muhammed b. Abdullah et-Tâi el-Ceyyanî el-Endülüsî, *Şerhu't-Teshil*, thk.: Abdurrahman Seyyid, Muhammed Bedevi el-Mahdun, Dâru'l-Hicr, Kâhire 1990.
- İbn Manzûr el-Mısri Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-'Arab*, (I-XV) Dâru's-Sadr, Beyrut tsz..
- İbn Nedîm Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebi Yâkub İshâk, *el-Fihrist*, thk.: Rida Teceddüd b. Ali, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz..
- İbn Serrâc, *el-Usûl fî'n-Nahv*, thk.: Abdul Hüseyin el-Fetâye (I-IV), (3. Baskı) Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1996.
- İbn Şagîr, *el-Mehallî fî Vucûhi'n-Nasb* thk.: Faiz farsî, (1. Baskı) Muessetu'r-Risâle, Dâru'l Emel, Beyrut 1987.
- İbn Ya'îş, Muvaffik'ud-Dîn Ya'îş İbn Ali b. Ya'îş en-Nahvî, *Şerhu'l-Mufasssal*, İdaratu't-Taba'atü'l-Müniriye, Mısır tsz.

- el-Luġavî Abdolvâhid b. Ali Ebu't-Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, Nşr.: M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Mektebetu'n-Nahda, Kâhire 1955.
- Kılıç, Hulusi, *Arapça Dibilgisi Sarf*, Raġbet Yay., İstanbul 2005.
- Koçak, İnci, "Ahfeş el-Evsat", *DİA.*, TDV. Yay., İstanbul 1988, I, 526.
- el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ehkâmi'l-Kur'ân*, (II. Baskı) Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Beyrut 2001.
- Küçükcalay, Hüseyin, *Kur'ân Dili Arapça*, İlim Yayma Cemiyeti Neşr., Konya 1969.
- Maksudoğlu, Mehmet, *Arapça Dilbilgisi*, (13. Baskı), Ensar Neşr., İstanbul 2007.
- Mehdi el-Mahzûmî, Bağdâdî, *Medresetu Kûfe*, (2. Baskı), Mektebetu Mustafa el-Babi'el-Halebî, Mısır 1958.
- el-Mîlanî, Muhammed b. Abdurrahim b. Hüseyin el- Ömerî, Şerhu'l-Muġnî, Mektebetu Seyda, Diyarbakır 2011.
- el-Muberrid, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd, *el-Muktadâb*, (I-V), (3. Baskı), thk.: Muhammed Abdulhâlık Adîme, İhyau't-Turâs el-İslâmî, Kâhire 1994.
- Mustafa Temûm, Hafnî b. Nâsîf, Muhammed b. Sâlih, Muhammed b. Diyâb, *ed-Durûsu'n-Nahviyye*, (1. Baskı), Dâru'l-Beyrûtî, Dimaşk 2007.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 2012.
- en-Nâsîf, Ali en-Necdî, *Sibeveyh İmâmu'n-Nuhât*, 'Âlemu'l-Kutub, Kâhire 1979.
- Nâyif Ma'ruf, *el-Edebu'l-İslâmî fî Ahdi'n-Nubuvve ve'l-Hilafeti'r-Râşidîn*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1990.
- en-Nahhâs, Ebu Cafer Ahmed, *İ'rabu'l-Kur-ân*, (I-VI), (1. Baskı), thk.: Ali es-Sabunî, İhyau't-Turâsi'l-İslâmî, Mekke 1988.
- er-Radî, Muhammed b. Hasan en-Necefi, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbn Hacib*, (I-II), thk.: Hasan b. Muhammed İbrahim el-Hıfzî ve Yahya Beşir Mısırlî, İmadetu'l-Bahsi'l-İlmî, Suudi Arabistan 1993-1996.
- es-Sabban, Muhammed b. Ali, *Hâşiyetu Sabban*, (I-IV), (1. Baskı), thk.: İbrahim Şemseddin, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- es-Sa'leb, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya, *Mecâlisu's-Sa'leb*, (I-II), (2. Baskı), Dâru'l-Me'arif, Mısır tsz.
- Sevinç, Resul, *Arapçada Cümle Yapısı*, (1.Baskı), Ensar Yay., İstanbul 2007.
- Seydişehirli Mahmut Es'ad, "Arap Dili", Sad.: Zafer Kızıklı, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, (2009), Sayı 4.

- Seyyid Rezek et-Tavîl, *el-Hilaf beyne'n-Nahviyyîn, Mektebetu Faysaliyye*, Mekke 1984.
- Sîbeveyh, 'Amr b. Osman b. Kamber, *el-Kitab*, (3.Baskı), (I-V.), thk.: Abdu's-Selâm Muhammed Harûn, Mektebetu'l-Hancı, Kâhire 1996.
- es-Sîrâfî, Ebu Yusuf b. Ebu Saîd el-Hasan b. Abdullah b. el-Merzuban', *Şerhu'l-Kitabı Sîbeveyh*, I-V Cilt, (1. Baskı), thk.: Ahmed Hasan Mahdali ve Ali Seyyid Ali, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahman, *Buğyetu'l-Vu'at fî Tabakati'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhât*, , (I-II), (2.Baskı), thk.: Muhammed Ebu Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.
- _____, *el-Câmi'us-Sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşîr ve'n-Nezîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- _____, *Hem'ul hevâmi'* (I-III) thk.: Ahmed Semseddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- _____, *el-İktirâh fî 'İlmi Usûli'n-Nahv*, thk.: Muhammed Süleyman Yâkut, Dâru'l-Me'rife el-Câmi'a, İskenderiye 2006.
- _____, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk.: Ahmed b. Ali, Dâru'l-Hadis, Kâhire 2006.
- Tâhir Ahmed, Mekki, *Dirâsât fî Mesâdiri'l-Edeb*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire 1986.
- Tanç, Halil İbrahim, *el-Kisâi Hayatı Şahsiyeti Eserleri Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1993.
- _____, "el-Kisâi'nin Devrindeki Bazı Âlimlerle Yaptığı Münâzaralar", *AÜSBED*, Erzurum 2002.
- et-Tantâvî Muhammed, *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, (2.baskı), Dâru'l-Meârif, Kâhire 1995.
- Tüccar, Zülfikar, "Kıyas" *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1995, XXV, 539-540.
- Yâkut, Muhammed Süleyman, *Nahvu'l-'Arabi*, Dâru'l-Ma'rife el-Câmi'a, İskenderiye 1994.
- Yâkut, el-Hamevî er-Rûmî, *Mü'cemü'l-Üdeba*, (I-XX), (1. Baskı), thk.: İhsan Abbas, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993.
- Yavuz, Mehmet, "Mu'âz b. Müslim el-Herrâ", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2005, XXX, 340.

- Yılmaz, İbrahim, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum 1997.
- ez-Zeccâc, Ebu İshâk İbrahim b. Serrî, *Me'ânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, thk.: 'Abdulcelil 'Abduhu's-Selbî, (1. Baskı), 'Alemlî'l-Kutub, Beyrut 1988.
- ez-Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahman b. İshâk, *Kitâbu'l-Cümel fi'n-Nahv*, (1. Baskı), thk.: Ali Tefkîk, Dâru'l-Emel, Beyrut 1984.
- ez-Zemahşerî Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufasssâl*, Dâru'l-İhya el-Ulûm, Beyrut 1990.
- ez-Zeyyât, Ahmet Hasan, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabi*, Dâru'n-Nahda, Kâhire tsz.
- Zihni, Mehmed Efendi, *el-Muntahâb ve'l- Muktabâb fi Kavâidi's-Sarf ve'n-Nahv*, (I-II), (5. Baskı), Marifet Yayınları, İstanbul 2008.
- ez-Zübeydî, Ebu Bekr Muhammed b. Hasan, *Tabakatu'n-Nahviyyin ve'l-Luğaviyyîn*. (2. Baskı) Thk.: M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire 1984.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Yusuf AKÇAKOCA
Doğum Yeri ve Tarihi	Kiğı / 20.03.1980
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiğı Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı Atatürk Ün. İlâhiyat Fakültesi
İletişim	
E-Posta Adresi	y.akcakoca@atauni.edu.tr
Tarih	27.01.2014